

ФРАНКО ФАДЖАНІ

ДАЛЕКИХ

країв

НЕ БУВАЄ

З італійської переклала Любов Котляр

*Quest'opera è stata tradotta con il contributo del Centro per il libro
e la lettura del Ministero della Cultura italiano*

*Цей твір перекладено за підтримки Центру книги та читання
Міністерства культури Італії*



**CENTRO
PER IL LIBRO
E LA LETTURA**



Franco Faggiani

**NON ESISTONO
POSTI LONTANI**



Fazi Editore

Франко Фаджані

**ДАЛЕКИХ КРАЇВ
НЕ БУВАЄ**

*З італійської переклала
Любов Котляр*

**ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ**

УДК 811.131.1

Ф-15

Франко Фаджані
ДАЛЕКИХ КРАЇВ НЕ БУВАЄ

Роман

З італійської переклала Любов Котляр

Перекладено за виданням:

Franco Faggiani

Non esistono posti lontani

© *Published by arrangement*

with Loredana Rotundo Literary Agency

© 2020 *Fazi Editore srl*

Via Isonzo 42, Roma

Tutti i diritti riservati

ISBN:978-88-9325-764-0

www.fazieditore.it

Події роману відбуваються під час Другої Світової війни, навесні 1944 року. Головний герой — учений-археолог зі світовим ім'ям Філіппо Кавальканті. Міністерство культури фашистського уряду Італії відправляє його у відрядження до Брессаноне, щоб перевірити належну підготовку та пакування цінних археологічних і мистецьких творів, призначених для вивезення до Німеччини. Прибувши на місце, літній професор за неприємних обставин знайомиться з підлітком-розбишакою Квінтіно, хлопчиною з південного італійського острова Іск'я.

Зважаючи на війну в країні та напружену ситуацію в регіоні, що загрожує небезпекою їм обом, вони вирішують втекти разом до Рима і намагаються врятувати від незаконного вивезення фашистами з Італії археологічні та культурні цінності. Карколомні пригоди під час подорожі з півночі на південь допомагають таким різним за віком та походженням напарникам здружитися і пізнати справжню цінність життя, людяності, доброти.

Усі права застережено. Жодної частини цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

Copyright © *Non esistono posti lontani* by Franco Faggiani,
Fazi Editore, 2021 Published by arrangement with Loredana
Rotundo Literary Agency

© Любов Котляр, український переклад, 2022

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2023

ISBN 978-617-553-006-1

Я почухав йому шию, обережно провів рукою по гладенькому шовковистому хутрі. Він заплющив очі, пригнувши назад маленькі гострі вушка, і тернувся мені об ногу; тоді ледь помітно присів на задні лапи і несподівано плигнув мені на коліна — легесенький, мов сніжинка. Тоді я погладив його по голові, а він, Кайзер, чорний кіт із «Бушеншанка» (так називалося це мазо¹ з пристосованою під корчму великою кімнатою на першому поверсі), згорнувся калачиком і заплющив очі. Так само, як робила моя Ненé.

Господиня мазо, де небагатьом мандрівникам у будь-яку годину пропонували домашнє вино з добрячою мискою ячмінного супу, приправленого салом, нарешті видавила з себе щось на кшталт кривої усмішки, яка радше нагадувала криву гримасу схвалення. Попри той факт, що я розмовляв німецькою як корінний житель Інсбрука, розташованого всього за кілька кілометрів звідси по той бік кордону, і поводився чемно, я таки залишався італійцем. Римлянином, якщо говорити точніше, а той Рим містився ой як далеко на південь від Больцано! Отже, я автоматично заслуговував на цілковиту, хоча й мовчазну, ворожість або, якщо вже дуже змилюватися, — на важко приховувану байдужість. Хай там як, а Кайзер того вечора зробив мені величезну послугу: виставив мене не таким уже й нікчемною в очах своєї хазяйки.

Отак — із котом, що мурчав у мене на колінах, смачним супом у тарілці, менш набурмосеною, аніж зазвичай,

¹ Мазо — так на території Східних Альп називають великі садиби та фермерські обійстя.

фрау Катаріною і теплою пічкою під боком — захід сонця мені здався прийнятнішим. Я знову повечеряв на самоті, а потім, не поспішаючи, вирушив дорогою завдовжки кілька сотень метрів, що в'юнилась поміж виноградниками і відділяла корчму від абатства Новачеллі¹, де вже кілька днів я винаймав собі кімнату.

Насправді, попри наявність чудових приміщень, що перебували у розпорядженні Його Світлості Бартоломео Бауера, єпископа базиліки Святого Августина в Кампо-Марціо (августинця, як і решта ченців у Новачеллі), поселили мене у келії з доволі спартанською обстановкою і — що було найгірше! — неймовірно холодній. Таким чином я щовечора, якимось через силу переконавши себе роздягнутись, мусив хоронитися під п'ятьма шарами грубих ковдр аж до наступного ранку, сподіваючись прокинутися не лише від надокучливого бемкання невеликого дзвона, а й від благодатного сонячного проміння.

Я взяв собі за звичку зупинятися в мазо вже з другого вечора, коли після нескінченної подорожі потягом прибув таки до Брессаноне². Зайшов туди майже випадково; садиба з каменю та дерева стояла обіч дороги, яку мені ченці відразу показали як найзручнішу для пересувань по околицях абатства; окрім того, міцний вигляд будівлі та вивіска на ній обіцяли смачну домашню їжу. Та насамперед я, зазирнувши через невеличкий отвір поміж фіранками одного з вікон, помітив вільний столик біля великої, обкладеної зеленою плиткою голландської печі, до якої фрау Катаріна якраз підкидала кілька добрячих дровин.

У ті перші дні квітня 1944 року, які швидше нагадували не початок весни, а довгий, звивистий хвіст зими, не було

¹ Абатство Новачеллі — абатство августинців у Новачелла, що в комуні Варна у Північній Італії, засноване ще в XII столітті. Від перших днів заснування служило прихистком для паломників із Північної Європи на шляху до Рима та Святої Землі.

² Брессаноне — муніципалітет в Італії, в регіоні Трентіно-Альто-Адідже, провінція Больцано.

нічого привабливішого за теплу, затишну місцину. Звечора з півночі віяв крижаний вітер, але і протягом дня холод усе ще, як мені здавалося, проникав до самих кісток. Можливо, тому, що в Римі я звик насолоджуватися початком весни через розчинені вікна, що виходили на садок внутрішнього дворику кварталу, де я мешкав, милуватися сонячним світлом, що заливало кімнату, даючи мені змогу бачити, як просвічуються проти сонця перші, ніжні, майже прозорі листочки старої липи.

Звик до того, що про те, аби зігріти мені живота, поки я, зручно вмостившись у кріслі, спостерігав, як дрозди полюють поміж черепицями та димарями сусідніх будинків на ящірок, що визирають зі своїх тісних схованок, дбала Менелік, яку я привіз додому з археологічних розкопок в Адулісі³, розташованому на південь від Масауа в Еритреї. Я ласкаво кликав її Ненé, адже, попри той факт, що нарекли її гучним ім'ям великого ефіопського царя⁴, була вона не котом, а кішкою. Недовірлива, часом дикувата й неприручена, вона гордовито вихвалялася своїм м'якеньким густим хутром кольору, який нагадував заячу шкурку: коричневатого-сірого аж до самого кінчика хвоста. Щоразу, коли я розвалювався у тому зігрітому сонячним теплом кріслі перед вікном, Ненé граційним, легким стрибком опинялася у мене на колінах і після хвилинного смачного потягування й вигинання дугою спини солодко засинала, муркочучи від моїх погладжувальних. Вона була єдиною, хто складав мені компанію у тому великому родинному гнізді, що давно спорожніло і тепер зяло своїми безлюдними кімнатами.

³ Адуліс — стародавнє місто-держава в Еритреї, на узбережжі Червоного моря. Місто вперше згадується в античному документі третьої чверті I ст. н.е. З другої половини VII століття місто занепало.

⁴ Менелік — легендарний перший цар (імператор) Ефіопії. Згідно з легендою, Менелік жив у X столітті до н.е. і був засновником Соломонової династії, яка правила з перервами Ефіопією до середини XX століття. Вважається, що Менелік — син царя Соломона, чиім ім'ям названо династію.

Відтоді, як я приїхав сюди, на північ, за кілька кілометрів від Австрії, до мого римського житла навідувався Артемій, наш консьєрж, щоб її нагодувати. Однак ані разу її не бачив, тому що вона ховалася і нишком спостерігала зі схованки, коли він піде з квартири, зачинивши за собою важкі двері.

Артемій, який відтоді, як овдовів, присвячував увесь свій час справам мешканців кондомініуму, краще, коли небідним! — ось уже з півроку був моїм основним джерелом підтримки. Не стільки тому, що піклувався про кішку, поки я перебував у від'їзді, скільки завдяки неймовірній здатності частенько роздобувати все необхідне для виживання у цей складний період.

**

11 вересня 1943 року фельдмаршал Кессельрінг оголосив Рим зоною бойових дій, а 22 січня війська союзників висадилися під Анціо, де вони, однак, зупинилися для перегрупування, перш ніж починати наступ на північ з метою взяти столицю. Але обстановка в місті різко погіршилася після 24 березня, наступного дня після теракту на віа Раселла¹. Відразу почалися масові арешти, розстріли, бойові дії, особливо в окремих, віддалених від центру квар-

¹ Теракт на віа Раселла — напад на колону 11-ї роти 3-го батальйону полку СС Бозен у Римі 23 березня 1944 року під проводом Груп патріотичного руху та партизанських угруповань Італійської комуністичної партії проти німецьких окупантів; напад стався під час урочистого маршу через центр міста, організованого для залякування населення і придушення Опору. У відповідь німецьке командування провело масові репресії й арешти серед цивільного населення, внаслідок чого 24 березня відбулася Ардеатинська різанина, вбивство 335 цивільних та політичних в'язнів, одна із найжорстокіших та найкровопролитніших міських страт у всій Західній Європі. Ще й сьогодні в Італії не вщухають дискусії щодо доцільності та виправданості теракту на віа Раселла з боку сил Опору, зважаючи на ті страшні, очікувані наслідки, до яких він призвів.

талах, і жорстокі репресії. Буденне життя жителів міста, у тому числі й тих, хто завжди мало цікавився політикою, перетворилося на хаос: зникло газопостачання, можливість вільно пересуватися містом. У вузьких вулицях біля мого будинку, в районі Кампо-Марціо, нічого не відбувалося, не було ані душі, хіба що порожні крамниці, покинуті напризволяще власниками або зруйновані каральними загонами з метою посіяти страх, що переростав у терор. Навіть простий вихід з дому в пошуках харчів перетворився на великий ризик. Одного мого сусіда, нотаріуса і справжнього джентльмена, незадовго до мого від'їзду жорстко відлупцювали якраз біля вхідних дверей нашого під'їзду двоє знайомих лише для того, щоб поцупити в нього пачку макаронів та мішечок наполовину згнилої картоплі, які він роздобув невідомо де, витративши хтозна-скільки грошей.

Я ніяк не міг збагнути, чи то Артемій такий сміливець, чи то йому просто таланило, чи в нього були якісь особисті привілейовані знайомства, однак посеред отого всього лиха й небезпек він іще й досі умудрявся регулярно отримувати передачі з Поццальї — свого рідного села десь серед лісів Сабіни — у вигляді сиру, ковбас, хліба, олії, свіжих овочів, а інколи навіть баранини, а на додачу ще й кількох мішків із вугіллям, щоб було на чому куховарити. Я й сам не знав, чи то Артемій таким чином хотів відплатити мені за колишні послуги, чи так висловлював свою повагу, чи робив це через щедрю оплату, на яку я ніколи не скупився, однак завдяки йому мені протягом останніх місяців таки вдавалося поставити на стіл щось поживне і нерідко — навіть смачне.

Так тривало майже до кінця березня, коли трохи несподівано мій керівник з Міністерства національної освіти вельмишановний професор Альберіко Мусмечі не викликав мене до себе, щоб повідомити, що мені слід негайно їхати у відрядження.

— До Брессаноне, — хвацько тицьнув він пальцем у географічну мапу, що висіла на стіні його кабінету, ніби йшлося про хтозна-яку діру на краю світу.

Якщо по правді, то від старого славетного Міністерства залишалось зовсім мало, хіба що кілька запилюжених кімнат, де протирали штани канцелярські нероби, час від часу переходячи з однієї кімнати в іншу, аби побазікати про політику, про короля, про комуністів, про те, куди поділися колишні керівники й начальство, яких ураз ніби вітром звіяло. Я й сам багатьом із них здавався якимось інопланетянином. Кілька років тому, доживши до пенсійного віку, я вже змирився був зі своїм майбутнім, яке обіцяло мені самотнє кропіння над академічною наукою, аж тут моє вище керівництво майже благально запропонувало мені залишитися на попередній роботі. Адже я все ще був досить відомим ученим, помітною фігурою міжнародної археологічної науки, її «яскравим представником», — так і казали! І я (чи то з пихи, чи то з цікавості) погодився, не знаючи, що дуже скоро зі мною поведуться, як зі старою візитною карткою, запханою у найглибший куток шухляди.

Окрім того, останнім часом ніхто не знав до пуття, кого підтримувати. Адже в нас тоді існувало два уряди, прямо протилежні одне одному: перший — на півночі, в Падуї, тобто в Республіці Салó, а другий — на півдні, у звільненому Салерно, де проголосили уряд Бадольйо¹. А нас,

¹ Восени 1943 року територія Італії виявилася розділеною надвоє. Її південну частину було зайнято англо-американськими військами, а німецька окупація північних частин та центральних областей затяглася майже на два роки. У південній частині Італії уряд, сформований Бадольйо з «фахівців», не мав жодної підтримки в народі й авторитету серед англо-американської верхівки. Антифашистські партії були єдині у питанні ставлення до монархії, оскільки Партія, ситуація і соціалісти вимагали негайного зречення короля. 24 квітня 1944 р. було сформовано новий уряд під головуванням Бадольйо, до якого разом з іншими антифашистськими партіями вперше в історії Італії увійшли комуністи.

жменьку замучених службовців без керівників та міністрів, покинули напризволяще в центрі, щоб вдавати, ніби Рим і далі залишається культурно-мистецькою столицею, однак із залами музеїв та художніх галерей, які з кожним днем все більше порожніли: вся культурна діяльність у місті завмерла, і нам зоставалося хіба що тупе підписування купи нікому не потрібних документів.

Минуло вже чимало часу відтоді, як Мусмечі викликав мене до себе. Можливо, ще й досі почувався незручно через мою останню, так би мовити, «категорично висловлену професійну позицію». Ми з професором колись дружили, а в Міністерстві я тривалий час був його безпосереднім керівником. Обидва з великим задоволенням працювали в царині археології, де наша праця отримувала визнання колег і широкої публіки, і навіть заслужили, щоб про нас надрукували кілька статей на сторінках часописів. Мусмечі виявився відмінним каталогізатором творів. Однак треба прямо сказати, що кар'єру в Міністерстві він зробив завдяки мені. Наші стосунки дали тріщину, коли згори, від отих осіб, які частіше бували на політичних зібраннях, аніж у місцях археологічних розкопок та на профільних великих виставках, нам надійшла рекомендація (а точніше — наказ) вступити, до того ж під час урочистої церемонії, до лав фашистської партії.

— Навіть не подумаю! — відкрито заявляв я не раз, а він, Мусмечі, щоразу намагався мене втихомирити.

— Філіппо, не впирайся, прошу тебе. Спробуй помірковувати. Якщо не послухаєш начальства, ризикуєш умити зруйнувати собі всю кар'єру. Тебе виженуть з роботи — тебе, світило італійської археології, професора, поважного науковця...

— Альберіко, годі тобі. Дякую за поради, але серед отих покидьків у чорних сорочках не те що мене — навіть тіні моєї не буде!

Завдяки великодушності, а певною мірою — ще й вдячності професора Мусмечі, який дивовижним чином раптом став керівником відділка, я через півтора місяця опинився у підвалі нашого закладу, тобто у тісному пропилюженому приміщенні, де друкував ротатором¹ формуляри, яких би ніхто не використовував, і нормативи, які вже через кілька днів хтось би змінив. То було найкраще, що моєму колезі вдалося виклопотати для мене, аби я міг отримувати невелику зарплату: вісімсот тридцять лір на місяць. Дріб'язок у порівнянні з тим, скільки я заробляв як археолог під час виїздів на розкопки або як провідний працівник Міністерства, однак треба було якось виживати. Не в банку, на щастя, а вдома я за багато років навідкадавав собі на чорний день чималеньку суму, а тепер, як я зрозумів, чорні дні вже настали і невідомо було, коли вони закінчатся.

Наші теплі стосунки з Мусмечі різко охололи; ми тепер рідко перетиналися, хоча й працювали в одній величезній будівлі, але в приміщеннях на різних поверхах та з різним меблюванням. Я його не ненавидів і навіть не нарікав на нього; напевно, за таких сімейних обставин, як у нього (шестеро дітей шкільного віку, що сиділи в нього на шиї, дебела, пухка дружина та ще і її батьки похилого віку), я б теж пристав до фашизму, не вагаючись. Він зрештою завжди мав добру вдачу, був вихованим, начитаним, беззлобним, навіть надмірно уважним (хоча Артемій казав, що саме такі особи в буремні часи зміни влади стають небезпечними), і якби він відмовився, то завдав би шкоди багатьом своїм рідним і близьким. А от я жив сам і міг запросто затягти пасок тугіше, не примушуючи нікого страждати разом зі мною.

¹ Ротатор — малоформатний апарат для виготовлення копій текстового матеріалу, схем тощо; застосовується головним чином для розмноження службової документації, рефератів і т. ін.

Отже, 27 березня Мусмечі викликав мене до себе, і я виліз зі свого напівпідвалу, щоб зустрітися у тепер уже його кабінеті, що колись був моїм. Я застав його в моєму старому кріслі, де він зручно розвалився, тоді як я стояв перед ним, майже виструнчившись, як на параді.

— Професоре Кавальканті, як приємно вас бачити у доброму здоров'ї, як завжди охайним і вишукано вдягненим, — заявив він, оглянувши мене знизу догори і навіть не подумавши встати чи надати принаймні крихту щирості своїм словам. — Знаю, що ваша робота, якою б важливою й цінною вона не була, передбачає значну частку монотонності й самотності. А тому добре собі уявляю, що такому завязтому вченому, який десятками років працював на розкопках у горах та в пустелях, не терпиться вдихнути нарешті свіжого повітря і насолодитися сонячним світлом.

Я слухав його і вухам своїм не вірив, думав, що то мені все примарилося. Адже всього лише кілька тижнів тому ми зверталися одне до одного на «ти», провели разом хтозна-скільки літніх сезонів у археологічних експедиціях, з'їли не один пуд солі, жували сухарі за одним столом і спали в одній палатці, струшували з себе один пісок у пустелі, де знайшли дуже цінні артефакти минулого; і ось тепер він звертався до мене сухою мовою бюрократа, ніби вперше бачив.

Я мовчки його слухав, обмежившись легким кивком голови, щоб дати зрозуміти, що почув сказане.

— Добре, — продовжив він, обдарувавши мене кривуватою посмішкою, що мала означати полегшення, — у мене для вас є завдання, яке дасть вам змогу протягом певного часу триматися подалі від вашого робочого місця і що важливо — від Рима.

Такий поворот подій мене зацікавив. Особливо те «триматися подалі від Рима», де останніми днями смерть чатувала на тебе повсюди, навіть якщо ти просто вирішив перейти дорогу.

Я обмежився слуханням, і в мене виникло враження, що директора Мусмечі такий брак вербального спілкування з мого боку тільки потішив.

— Як вам, без сумніву, відомо, минулого року наше Міністерство дало згоду на те, щоб нову партію витворів мистецтва з найцінніших здобутків нашої художньо-історичної спадщини перевезли до Німеччини і виставили їх там у найважливіших музеях Берліна та інших німецьких міст або долучили до складу деяких приватних колекцій. Картини, невеликі скульптури, ряд археологічних знахідок... Останню поставку цих творів, що мають високу художню цінність, — детальний перелік їх я надам вам через пару днів, — ще в грудні відправили до Брессаноне, де тимчасово розмістили на складі голови місцевого осередку фашистської партії під суворою охороною чорносорочечників¹. Це зроблено для того, щоб дочекатися, коли гірські дороги нарешті звільняться від снігу і можна буде завантажити їх на машини для подальшого перевезення до місця призначення. Перевозити такий цінний вантаж залізницею занадто небезпечно і...

— Справжній грабіж, уповноважений органами влади, — люто процідив я крізь зуби з налитим кров'ю обличчям, аж жили напнулися на шиї, як линви, — грабіж, що невпинно відбувається, починаючи з 1938 року. А от я ніяк не звикну.

— Що ви сказали, Кавальканті? — Мусмечі миттю напружився, як струна.

¹ Добровільна міліція національної безпеки (MVSN), більше відома як чорносорочечники або сквадристи, — збройні загони Національної фашистської партії в Італії після Першої світової війни і до кінця Другої світової війни. Організовані Беніто Муссоліні. Засновниками цієї групи були представники націоналістичної інтелігенції, колишні армійські офіцери і члени ударних підрозділів «Ардіті», молоді землевласники, промисловці, які виступали проти комуністично і соціалістично налаштованих селян та чорноробів. Їхні методи стали жорсткішими після того, як влада Муссоліні в Італії зміцнилась. У 1943 році MVSN було переформовано в Чорні бригади.

— А те й сказав: справжній грабіж. Я взагалі не вважаю, що ми надаємо їм наші твори мистецтва тимчасово і що вони нам їх колись повернуть. Гірше, ніж при Наполеоні, гірше за англійців у XVIII столітті, коли всі оті освічені, шляхетні пани приїжджали до нас із Великим туром буцімто для того, щоб вивчати наше мистецтво. Німці вже відступають, це всім очевидно; війська союзників за кілька десятків кілометрів від Рима, і ми для них — лише боягузливі зрадники. Ось і все. Не треба бути світилом наук, щоб уторопати, яка зараз ситуація.

— Ваші слова неприпустимі! — пробелькотів Мусмечі, злякано озираючись довкола, ніби побоюючись, що нас хтось підслуховує. — Завжди ви зі своїми вибриками, зі своїм постійним, неприхованим невдоволенням, навіть у присутності сторонніх осіб! Це ж нечувано! Згадайте, що зробили з Маттеотті² у 1924-му, коли...

Мені в ту мить до вбивства Маттеотті не було ніякого діла. Той факт, що в свої сімдесят два роки мені доводилося стояти, як сопливному хлопчиську, перед йолопом, якому я сам раніше багато разів допомагав, а він тепер нахабно зайняв моє місце, збісило мене до нестями:

— Офіцери Кессельрінґа вже давно почали розкрадати цінності не лише з музеїв та палаців у центрі міста, а навіть із приватних будинків житлових кварталів! Які там виставки в берлінських музеях! Наші шедеври опиняться в житлі якогось високопоставленого нациста, а від багатії мистецької спадщини Італії скоро взагалі нічого не залишиться! Як і від нашої роботи, якій ми присвятили все своє життя і всі свої сили.

— Професоре Кавальканті, це все ваші домисли, недоречні виплески емоцій, що не мають ніякого...

² Дж'акомо Маттеотті (1885—1924) — депутат парламенту Італії (1919—1924), секретар Італійської соціалістичної партії (1922—1924). Доктор права. Як депутат парламенту виступав проти режиму Муссоліні. Був викрадений і вбитий за те, що заявив про фальсифікацію виборів фашистами.

Тут Мусмечі став нервово розхитуватись у кріслі, уникаючи мого погляду: він і сам добре знав, що я маю рацію. Однак він на той час уже був фашистом із високим чином і не хотів (або не міг!) прислухатися до таких зауважень, як мої. Він прокашлявся і змінив тему розмови.

— Відставимо вбік усі ці ваші домисли, що належать до ідеології, яка... — Альберто Мусмечі заплямкав, намагаючись підшукати слова, щоб якомога переконливіше завершити свою тираду. — Ми з вами — ніякі не політики, ми — державні службовці і повинні виконувати розпорядження нашого керівництва. Отже, ваше завдання, якщо говорити практично, буде неймовірно простим. Вам слід поїхати й перевірити, чи пакування творів мистецтва не пошкодилося через недбалість або через неналежні умови зберігання у суворих природних умовах; у разі необхідності замінити пакування таким чином, щоб забезпечити надійне і безпечне перевезення. Оце і все; ваша місія буде легкою і не передбачає для вас ніяких ризиків. Як на мене, достойний спосіб завершити свою професійну кар'єру... з огляду на ваш вік, я мав на увазі. До того ж Брессаноне — чудове місто, з численними історичними й архітектурними пам'ятками, та й клімат там, у долині Ізарко, кажуть, доволі м'який. А тут, у Римі, з кожним днем буде все гірше.

Тут я з ним не міг не погодитись. Ледве помітно кивнув, щоб не тішити його продовженням обміну словами. Відступив на три кроки, розвернувся і попрямував до дверей. Коли я вже майже переступав через поріг, він покликав мене тоном, який, напевно, мав пролунати дружньо:

— Філіппо!

— Слухаю, пане директоре!

— Ти й сам знайдеш детальний перелік робіт, а тому буде краще, якщо я відразу тобі скажу. Серед археологічних знахідок є і *твій* саркофаг — саркофаг хлопчика, що бавиться з хмарами. Знаю, наскільки він для тебе дорогий, але я нічого не зміг зробити, щоб його... Мені дуже шкода.

Я розвернувся і вийшов, не виказавши нічим свого болю, що розривав мені серце на шматки.

Я попросив фрау Катаріну, щоб принесла мені лише гарячого-прегарячого чаю. Того вечора апетиту в мене не було, я справді дуже втомився. Кайзер відразу все збагнув: ледве привітався зі мною коротким тихим нявканням і попрямував до кошика біля теплого, вкритого майолікою боку пічки, де вмовстився калачиком. Коти вмить розуміють, коли у тебе на душі сумно. В мене якраз так і було, і на те я мав серйозні причини. Рано-вранці, пройшовши ще білими від інею дорогами, я піднявся до того місця, де склали викрадені твори мистецтва, — я й надалі вперто називав їх викраденими. Як на мене, їх слід було зберігати у надійному сейфі за трьома замками, а замість цього їх згромадили як-небудь на якомусь порожньому складі чи то в давно покинутій столярній майстерні з квадратною цементною будівлею поряд, у якій розташувалися охоронці-фашисти. Склад містився далеко за околицею міста, на самій вершині порослого травною крутого схилу, майже зусібіч оточеного модриновим лісом. Довелося мені попотіти, щоб туди дістатися, ще й уважно дивитися під ноги, аби не вступити в заповнені водою ями, які за ніч підмерзли і вкрилися підступним, тонким шаром льоду. На моє щастя, Артемій позичив мені перед від'їздом старий ціпок для прогулянок, який його батько брав із собою, коли ходив по гриби та по каштани в лісах біля Поццальї-Сабіни, в лісах густих, непрохідних, важкодоступних. Щоб зручніше підніматися крутими ділянками поміж камінням та корінням дерев, батько Артемія закріпив на кінці ціпка, виготованого з дебілої гілки дикої вишні, великий металевий штир завбільшки як вказівний палець.

Я швидше видряпався, аніж піднявся ґрунтовою дорогою, яка то забігала в ліс, то виринала на пасовище, звиваючись змієюю, ще й тягнув із собою портфель з чор-

ної шкіри з усіма моїми документами, розпорядженням щодо мого завдання і переліком витворів мистецтва, які я мав перевірити, — все в двох примірниках, італійською та німецькою мовами.

Коли я вже майже вийшов нагору, назустріч мені рушив один із двох молодчиків у чорних сорочках. Він пихато набундючився, волосся на голові нечесане, руки склав за спиною. Гвинтівка теліпалася на плечі не на шкіряному ремені, як годиться, а на розтріпаному, старому мотузку.

Молодчик став мені на дорозі, широко розставивши ноги.

— Куди йдете?

Я кивнув у бік сторожки.

— До вашого командира.

— А тут нема ніяких командирів, ми всі рівні!

Я не відповів. Повісив ціпок на пальто, зачепивши ручкою за край кишені, відкрив портфель і простягнув отому недофашистові один із документів.

Той поглянув на аркуш, тоді обміряв мене поглядом з голови до ніг і знову втупився в документ, як баран на нові ворота.

— Ну, то ходіть зі мною, — бовкнув нарешті.

Ми повільним кроком доплелися до сторожової будки, де стояло лише чотири розкладачки, стіл і кілька розхитаних стільців. Посередині — виїмка для багаття, щоб грітися і готувати їжу.

Сопливий фашист передав документ іншому, не багато старшому за себе голомозому юнакові з неспокійними очима.

Той перечитав документ, навіть не глянувши на мене, ніби мене взагалі там не було. Нарешті розплився у широкій посмішці, показавши світу свої криві зуби.

— Професор Філіппо Марія Кавальканті... яке чудове ім'я, прямо як у гомика! — у нього був помітний німецький акцент: напевно, хлопець був із місцевих. — Чим же

ми можемо тобі допомогти, Маріє? — додав уже серйозно й набундючено.

— Там усе ясно й чітко написано внизу, якщо ви спробуєтесь дочитати наказ до кінця! — Я відповів йому німецькою рішучим тоном, карбуючи кожне слово, що ще більше підкреслила моя бездоганна вимова.

Голомозий аж зойкнув від несподіванки й почервонів. Тоді перечитав документ уже уважніше і, зиркнувши на свого товариша, пробелькотів:

— Маємо добрі новини, брате! Новоприбулий професор явився, аби перевірити, як ми охороняємо довірене нам майно. А це означає, що вже зовсім скоро його повезуть далі, а ми нарешті зможемо повернутися додому, в тепло. Проведи його на склад і гляди там, не спускай з нього очей!

Хлопець у чорній сорочці випередив мене на кілька кроків у напрямку складу, де зупинився на порозі і спостерігав за мною з байдужим виглядом.

Дерев'яна тара, в яку було запаковано картини та скульптури, здалася мені надійною. Лише в її нижній частині, якою ящики стояли на землі, я помітив сліди вологи, а на деяких виднілися незначні пошкодження по кутках — чи то від ударів, чи від зубів голодних щурів. Однак, на щастя, між зовнішньою тарою і творами мистецтва було прокладено кілька захисних шарів із дерева, цупкої тканини і пресованої соломи.

Вздовж однієї стіни стояв дебелий ящик із темного дерева, приблизно метр заввишки, метрів два завширшки і стільки ж завдовжки. Як на око, саме в ньому міг зберігатися дорогий моєму серцю саркофаг, що його волею долі мені поталанило знайти рано-вранці у січні 1940 року після страшної бурі зі зливою, яка протягом трьох днів лютувала над місцем розкопок Волюбіліса¹ біля підніжжя гори Зерхун у Марокко.

¹ Волюбіліс — археологічна пам'ятка в Марокко, розташована поблизу Мекнеса між Фесом та Рабатом. Волюбіліс являє собою руїни давньоримського міста, яких у цій частині північної Африки свого часу було кілька, однак цей археологічний парк — один із найкращих, що зберігся до нашого часу. У 1997 році його включили до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Я намагався зберігати спокій, хоча в самого серце аж тьохнуло. Зрештою, скільки цікавих пам'яток давнини витягнув я з-під землі за все своє життя археолога і жодну з них не вважав своєю власністю. І в отій скрині, що стояла переді мною, вкрита пилом, у старому сараї з цементними стінами, здавалося, не було нічого особливого; вона нагадувала ту, в якій Артемії зберігав відра та ганчірки, щоб мити сходи.

— Добре, — звернувся я владним тоном до фашиста, який розмовляв з німецьким акцентом, коли ми повернулися до сторожки, — накажіть, щоб до завтра підремонтували краї тари. Скоро ви отримаєте від мене наступні розпорядження.

— До завтра?! Неможливо! Завтра ми повертаємося до Больцано, а замість нас приїдуть двоє інших бійців. У нас зміна вахти раз на десять днів.

— Ну, то й передайте мій наказ вашій зміні! Не морочте мені голову, нехай зроблять усе, як годиться! З дня на день по майно можуть приїхати. Вам потрібен письмовий наказ?

— Оце я тут іще від якогось старого професора наказів не отримував! Та я всіх учителів ще зі школи ненавидів! Приїхав сюди з Рима — як ти взагалі ще живий! Усіх професорів треба до стінки ставити! — промовив той, тикаючи мені пальцем у груди і ледве на плюючись від ненависті.

— У такому разі не буду навіть намагатися. Однак обов'язково повідомлю своєму керівництву і, можливо, ще повернуся, щоб знову все перевірити. Якщо побачу, що не зроблено все як слід, буде вам непереливки, можете не сумніватися!

Я насунув капелюха на очі, розвернувся і рішуче крокував униз у долину, майже карбуючи крок, як роблять військові.

Уже по дорозі назад, коли я проходив через ліс, зі мною сталася несподівана пригода. Я зупинився на мить поміж деревами, на узбіччі, щоб витерти піт, який раптом побіг з мене струмками, — можливо, через велику внутрішню напругу, яка нарешті минала після такої ризикованої і непередбачуваної сутички. Щоб дістати з кишені хустинку, я на хвилину поставив портфель на землю, аж тут раптом із кущів вискочив незнайомец з обмотаною шаликом головою на кшталт тюрбана, схопив його і чкурнув геть. Усе трапилося блискавично. На мою невеличку втіху, хоч я тримав одну руку в кишені штанів, іншою я таки встиг ухопити свій ціпок і поцілити ним у злодія, загнавши гострий кінець йому в п'яту, перш ніж він з нерозбірливою лайкою зник поміж деревами. Попри мій спантеличений стан, я таки встиг помітити, що, незважаючи на страшний холод, під черевиками шкарпеток у нього не було.

Звісно, мене засмутив факт крадіжки, причиною якої стала насамперед моя власна необережність, хоча, зрештою, до вкраденого мені не було ніякого діла: портфель був не мій, копії документів залишилися у двох сторожів у чорних сорочках. Мої особисті документи я тримав у внутрішній кишені пальта, гроші залишив у своїй келії в абатстві, де вони були в безпеці, витвори мистецтва теж перебували під надійною охороною. Отже, якщо говорити загалом, то ця крадіжка лише трохи зіпсувала мені настрій, і все.

Фрау Катаріна, побачивши мене таким похмурим і замисленим, принесла другу чашку чаю, хоча я її й не просив. Я подякував їй чемним «*Vielen Dank*» у супроводі легкої усмішки, обхопив чашку обома руками, щоб зігріти їх. Час від часу відривав одну долоню від чашки і потирав скроню. Від холоду розболілася голова, до того ж після обіду я ще хвилин із десять простояв, задерши її догори, роздивляючись фрески на склепіннях портиків, що вели до внутрішнього дворика. Дворик розташовувався за собором

з цілими двома дзвіницями, які здіймалися високо в небо і кидали тінь на центральний майдан міста.

Там, у третьому склепінні, я довго роздивлявся зображення дивної тварини — «конеслона»: білого коня з незвичайно довгою мордою — учасника уявної сцени, пов'язаної з битвою між євреями та сирійцями¹, адже тоді ще ніхто, крім них, не вмів дресирувати слонів для військових потреб. Однак майстри, які розписали оті склепіння портиків у другій половині XV століття, про слона нічого не знали. Вони його ніколи навіть в очі не бачили. От і намалювали найбільшу відому їм тварину: коня. А потім, напевно, хтось із тих, що побували на Сході, розповів їм про той довгий, химерний придатак до носа. Так вони й намалювали, перетворивши представника групи конеподібних ссавців на стрункого звіра з групи товстошкірих із білою шерстю. Отже, оте химерне зображення мене зацікавило, і я простояв біля нього, задерши догори голову, аж поки не розболілася шия.

Між двома ковтками чаю я намагався прокрутити подумки перелік шедеврів мистецтва, які німці незабаром мали вивезти з країни. Окрім саркофага, у ньому значилися два бюсти римських матрон, чиє волосся було вирізьблено за особливою технікою перфорації, два виняткових барельєфи з Тріумфальної арки Септимія Севера²,

¹ Мається на увазі зображення битви Єлеазара (Єлазара), сина Арона, проти сирійців, які напали на Сіонську фортецю з бойовими слонами. Саме цю битву зображено на склепінні портика внутрішнього двору собору міста Брессаноне. За даними архіву міста, найпершого слона, славнозвісного Солімана, подарованого королем Португалії внукові Максиміліану I Австрійському, в Брессаноне побачили лише в 1551 році, коли його везли з Індії до Австрії.

² Тріумфальна арка Септимія Севера розташована в північній частині Римського Форуму між Курією і Рострою на стародавній Священній дорозі (Via Sacra). Побудована 205 року на честь перемог імператора Септимія Севера та його синів Каракалли та Гети над Парфією в двох військових кампаніях (195—203).

бронзова статуетка, що зображувала бога Пріапа³, кілька коптських гобеленів з Єгипту, етруські срібні чаші, інкрустована блакитним халцедоном скринька з амулетами, печатками та скіпетром, що належали імператорові Максенцію⁴. Серед великих за розмірами — щонайменше з півтора десятка картин відомих художників: Андреа Мантенья, Лоренцо Лотто, Антоніо дель Поллайоло, Себастьяно дель Пйомбо, Парміджаніно, Антонелло да Мессіни. Було там і два Матісси, один Ван Гог і один де Кіріко, вилучені з якоїсь приватної колекції. Мабуть, там були ще й інші, які я не міг пригадати. День у мене видався важкий, і тим часом уже зовсім стемніло.

До «Бушеншанка» почали сходитися перші охочі поведеряти. Я погладив по великій голові Кайзера, який так і не зрушив зі свого затишного місця біля теплої пічки, на що він відреагував солодким потягуванням передніх лап. Я неохоче підвівся з наміром покинути спокійне, тепле місце і попрямував до дверей, супроводжуваний ледве помітною усмішкою фрау Катаріни.

Надворі мені довелося підняти комір пальта і натягнути шарф аж на вуха, майже до капелюха. Холод проймав до кісток, але природа довкола здавалася неймовірно гарною, чарівною. По всіх схилах пагорбів, аж до самого лісу, танцювали жваві спалахи тисяч маленьких, ніби кимось вишикуваних у ряди вогників. Я довго стояв, мов зачарований, милуючись тим, як їхне полум'я здіймається догори хмаринкою теплої пари і швидко розчиняється в темряві. Як мені пояснив згодом чернець-сторож на вході до абатства, теж оточеного сотнями маленьких вогнищ, це селяни вирішили запалити багаття з сухого бур'яну та гілок, щоб таким чином нагріти повітря і землю на виноградниках.

³ Пріап — античне божество, син Діоніса та Афродіти. Покровитель родючості, худоби, фруктів і чоловічих статевих органів. Традиційно його зображували з величезним пенісом.

⁴ Марк Аврелій Валерій Максенцій (бл. 276—312) — римський імператор, що правив у 306—312 роках.

Оскільки тієї ночі передбачалися ще нижча температура і заморозки, існував ризик того, що від холоду й морозу молоді пагінці, які щойно проклонулися, вимерзнуть і, як наслідок, грона винограду не зав'яжуться, ще більше ускладнюючи і так нелегке життя селян. Тими вогнями вони намагалися приборкати природу.

**

Наступного ранку я прокинувся у чорному гуморі, який згодом, правда, дещо прояснів, як дані барометра на службових воротах абатства. Перш ніж життя в конвенті закипіло, мені вдалося впросити ченця-сторожа дозволити скористатися телефоном. Я хотів подзвонити в Рим і дізнатись, яка там обстановка. Звісно, я подзвонив не до Міністерства, а моєму Артемію, який, без сумніву, був значно краще проінформований, бо без упину розпитував усіх, хто заходив до нашого будинку та виходив з нього, і тих, хто проходив по вулиці. Артемії, як я собі й уявляв, нічого доброго мені не повідомив. Навіть гірше.

— Пане професоре, тут у нас справи не дуже, геть негодящі, — почав він. — Кругом репресії, вломлюються до помешкань, убивають, як тих прибудних собак. Ви, якщо можете, залишайтеся там, де ви є, якомога довше. Ми тут усі сидимо, забарикадувавшись по домівках, вхідні двері до під'їзду я теж тримаю на засуві, навіть удень.

— То що ж це, оті кляті навіть додому приходять?

— Кругом, куди завгодно, професоре. Я й сам було думав: тут живуть самі старі, хто сюди прийде? Але вони по всіх стріляють, по старих і по малих; стріляють, щоб помститися, задля забави — що ще гірше! — і щоб позабирати все цінне. Зараз, я чув, вони вже йдуть на Північ, однак поки не перетнуть По... хто його знає... Сидимо по домівках.

— А як же... кішка?

— Кішка? Добре, хоча й не показується. Але щовечора, коли я заходжу, миска її порожня, а це добрий знак.

— Сподіваймося. А ти сам як?

— Наче в засідці. Сиджу у своїй вахтерці, нашорошивши вуха, навіть уночі. Часом ходжу до сестер Вернотті — ви їх пам'ятаєте? — до тих, що на сьомому поверсі, у другому крилі, — вони ж бо зовсім старенькі; наберу кави в кавоварку, посиджу з ними трішки, погомоню. А то піду до кавалера Гондзаги — того, що повернутий на бібліотеці, знай перекладає всі книжки з полиці на полицю щомісяця. Десять днів тому тут біля нас так бабахало — бомбили зовсім поряд! — а він навіть бровою не повів, усе протирав від пилу свої важкі томи та розставляв їх по місцях.

— Який ти молодець, Артемію, що підтримуєш здоровий дух у кондомініумі! Дивися там мені, не випусти випадково кішку!

— Не хвилюйтеся, професоре! Нікуди вона не дінеться, а навіть якщо й вискочить, то повернеться, адже тут вона завжди знайде повну миску. До того ж, хто її впіймає?! Вона ж геть дика! У ці дні мені й самому кортить стати таким, як вона: сховатися десь і виходити, лише аби попоїсти.

Після телефонного дзвінка я вийшов на внутрішній двір абатства і аж замружився від сліпучого сонця, що тим часом розігнало холодний туман минулої ночі, відкривши очам яскраво-блакитне небо і такі смарагдово-зелені ліси, що милувався б і милувався, забувши про все на світі.

— Звечора — мороз, а зранку — тепло і яскраво від сонця. Отакі вони, примхи весни! — зауважив я, звертаючись до сторожа-ченця, вдихнувши ковток вранішнього повітря.

— Та ні, професоре Кавальканти, для весни це якраз норма. Зміни пір року здаються примхами лише тим, хто на них не знається, а тому не в змозі ними насолоджуватися. Пори року — це поля, ліси та хмари, якими слід ходити й милуватися, щоб порозганяти чорні думки. Отож ідіть, прогуляйтеся, насолоджуйтеся тим, що дарує вам природа!

Я вийшов із наміром піднятися знову до складу на межі між пасовищами та лісом, щоб побачити, чи почали ті горе-сторожі приводити до ладу пошкоджену тару. Потім можна було піти на залізничну станцію, і поцікавитися розкладом руху потягів на південь, додому, і забути навіки всі ці абатства, корчму, гори, підступні весняні вітри, що пробирають вологою аж до кісток, і людей, які поглядають на мене недоброзичливо. Однак слова Артемія і гарна днина змусили мене змінити плани. Зрештою, навіщо мені поспішати з поверненням до Рима? Лише через те, що тут зі мною поводитися не дуже привітно? Через те, що інколи я ловив на собі нишком кинуті в мій бік насторожені погляди? Якщо подумати, то і в Римі в мене не таке вже й багате спілкування, навіть гірше. «Добрий день» та «Добрий вечір» — ото і все, що я промовляв за цілий день. Особливо протягом останніх місяців, коли обстановка в місті напружилась, а містяни почали ставитися одне до одного непривітно, підозріливо. Тут на мене поглядали скося через те, що я був італійцем, а в Римі трималися осторонь, бо я й сам ставився до всіх з недовірою, не вступав у розмови, до того ж (як було відомо моїм колегам із Міністерства та деяким сусідам, що жили в нашому палаці) я добре говорив німецькою, а отже, міг уболівати за окупантів. На той час у Південному Тіролі ніяких активних бойових дій не проводилося, обстановка залишалася непевною; мені здавалося, мирне життя тут перебуває у доволі прийнятній рівновазі, яка могла порушитися у будь-яку мить. А якби я вирішив податися на південь, то обов'язково потрапив би у пекло війни. Тобто прийняти рішення — повертатись чи залишитися тут іще на деякий час — було нелегко.

Я розстебнув пальто, крутнув шиєю і потягнув за шарф, щоб зняти його і запхати до портфеля, як робив це за звичкою, майже автоматично, і тільки тут згадав, що портфеля у мене в руці якраз і нема. Поцупили. А хай йому грець! Дідько з ним, з отим портфелем, усе одно він належав не

мені, а Міністерству; і документи, що лежали в ньому, теж уже не мали ніякої цінності. Мене дратувало, що я дозволив так легко себе обдурити; я ж бо завжди насто-рожі, завжди уважно за всім стежу і якщо вчуваю якусь небезпеку, обходжу її десятою дорогою. І ось на тобі: у мене з-під носа вихопили портфеля, до того ж не в натовпі посеред вулиці, а в безлюдному лісі, де я присів на хвильку, щоб передихнути і витерти піт із лоба. Який же я йолоп! Я б нізащо нікому в цьому не зізнався, навіть своєму най-кращому другові, якби він у мене був, звичайно.

Отож я вирішив обійтися без крутого підйому до складу і походу до станції, щоб дізнатися графік руху потягів. Замість цього я надумав прогулятися до центру містечка, аби зазирнути до майстерні з реставрації, яку я примі-тив кількома днями раніше, а потім знайти ресторанчик, щоб пообідати, не виходячи за фортешні стіни старої частини поселення. Таким чином я зміг би викинути з голови думки про крадіжку, що сталася напередодні, і про решту дрібниць. Після обіду, продовжуючи насолоджуватися неспішним днем, типовим для старого заможного пенсіонера, я дійшов аж до парку Рапп з його високими деревами та лавами, розставленими по вузькій, довгій території, яка тягнулася вздовж берега Ізарко з її кала-мутними водами, що саме в тому місці набирала силу, зливаючись зі спокійним потоком іншої річки, Рієнци.

У парку не було нікого; тільки вдалині я розгледів яко-гось чоловіка, що кидав палиці в річку і спонукав своїх двох молодих лабрадорів плигати за ними. Однак собаки, які вже, мабуть, скуштували крижаної води, не поспішали кидатися в річку і швидко бігли далі берегом, змушуючи хазяїна плестися слідом.

Так я залишився у мовчазній компанії статуї Святого Яна Непомуцького, чеського прелата, що жив у XIV столітті і завершив свої дні зв'язаним у мішку і кинутим у річку Влтаву за наказом короля Вацлава; гіркий кінець, який, однак, зробив його святим заступником постраждалих від

повені та покровителем усіх, хто ризикує втонутися. Статуї святих, навіть давні чи інколи навіть дорогоцінні, ніколи не викликали в мене захоплення і навіть цікавості. Однак на гранітного Непонуцького з парку Рапп, який, здавалося, дрімив в оточенні весняних каштанових шат, я поглядав майже з любов'ю, тому що він нагадував мені про Рим. На виїзді на Понте Мівіо з боку кварталу Фламініо стоять дві статуї: та, що ліворуч, присвячена Пречистій Діві Марії, а та, що праворуч, теж зображає Непонуцького. І хоча я бачив її сотні разів під час своїх прогулянок на заході сонця, вона щоразу викликала в мене посмішку, тому що з-під мармурової ряс святого визирає голова маленького ангела з прикладеним до губ пальчиком, ніби він закликає перехожих до мовчання.

Я скинув своє пальто з англійської вовни, згорнув його з майже маніакальною ретельністю, поклавши на край лави, а зверху прилаштував, як королівську корону, свого безцінного «барбізіо» — коричневого капелюха, підбитого кролячим хутром, якого мій батько замовляв безпосередньо на знаменитій однойменній фабриці в Б'еллі, щоб подарувати мені в день отримання диплома. «Це тобі як перепустка до вищого суспільства, до кращого світу, адже такі носять тільки дуже заможні особи». Так він казав.

Потім я і сам усівся на лаву, обіпершись обома руками на руків'я ціпка, повернувся обличчям до сонця і примружився, насолоджуючись теплом і слухаючи жеркотливе дзюрчання річки. Хвилин через десять я змінив позу і став споглядати високогірні пасовища на схилах навпроти, які весна вже встигла зафарбувати смарагдовим, а під ними — ліси насиченого темно-зеленого кольору.

Вершини та гірські ліси завжди притягували мене, хоча з віком я вже навідувався до них частіше думками, ніж фізично. Більше не гуляв лісовими стежками, не забирався на високі, однак доступні гори. Проте не відчував великої ностальгії — так, незначний смуток час від часу через те, що не відважився на певні пригоди в молодості, коли міг

це зробити. Таким чином я вже звик милуватися горами здалеку і вивчати їх у своїх фантазіях, обмежуючись тим, що уявляв собі ідилічні місця, де було б гарно побувати.

Однак нарікати мені не було на що: кряжів та долин за своє життя я пройшов чимало; і не тільки в Італії, зокрема в Абруццо, але й в Альто-Атланте, в Туреччині, в Ірані, в Еритреї — скрізь, куди мене приводили археологічні експедиції. Інколи в тих далеких краях я відкладав мапи та робочі інструменти набік і дозволяв собі неважкі підйоми в гори або короткі вилазки на якусь маловідому полонину. Час від часу згадував справжню пригоду скелелаза, справді пам'ятну для мене, — підйом на гору Олімп у Греції. Пам'ятну, тому що ту висоту альпіністи вперше завоювали лише на кілька років раніше, у 1913 році, до того ж я піднімався на неприступну вершину святої гори грецьких богів разом з Андромахою та Агамемноном Шліманами, дітьми мого улюбленого професора Генріха Шлімана¹, які тоді мешкали в Афінах разом із матір'ю Софією; щоб познайомитися з нею особисто, мені довелося докласти чимало зусиль.

Коли професор помер у 1890 році в Неаполі, мені виповнилося лише сімнадцять років, однак це його сповнене пригод відкриття Трої на турецькому горбі Гіссарлик розбудило в мені любов до археології. Ця наука настільки мене зацікавила, а захоплення Шліманом було настільки сильним, що в двадцять років я вже майже досконало вивчив німецьку — принаймні достатньо, щоб читати в оригіналі його праці і спілкуватися протягом наступних років з його учнями. Згодом, починаючи з 1927 року, я

¹ Генріх Шліман (1822—1890) — німецький підприємець і археолог, керівник розкопок у Трої, Мікенах, Коринфі. Шліман був двічі одружений; вдруге — на молодшій за нього на 30 років Софії Енгастромену (1852, Афіни—1932), доньці грецького купця, благодійниці та меценатці, яка стала його помічницею в археологічних розкопках. Вона відкрила одну з куполоподібних гробниць у Мікенах. У подружжя Шліманів було двоє дітей — дочка Андромаха (1871—1962) і син Агамемнон (1878—1954).

почав навчання в Мистецтвознавчому німецькому інституті, що на площі Санто-Спїрїто у Флоренції. І так і залишився там на понад десять років, а потім покинув. Бо в 1938-му до Рима з візитом прибув Адольф Гїтлер, після чого в інституті стало зовсім неспокійно, адже почалися арешти серед інтелїгенції єврейського походження, а також тому, що стало обов'язковим виявляти свідчення прихильності до фашистської партії.

**

Від роздумів мене відволік якийсь дивний звук за спиною, що нагадував неголосний прибії. Я повільно обернувся. Тихий шум був викликаний кульгавою ногою якогось незнайомця в коричневій засмальцьованій робі. Той наближався, тягнуци ногу, що й спричиняло шурхотіння по гальці. Коли він уже підійшов, я відзначив його юний вік. Однак його голова була вже лиса, а плечі нахилені вперед, як у хворих або тих, кому довелося переносити важкі вантажі. Я відразу вирішив, що зі здоров'ям у цього хлопця не дуже.

— Можна мені тут присїсти? — запитав він із несподіваним акцентом мешканця Кампанї¹, показуючи на вільний край лави.

— Сїдайте, чому ж ні, — запросив я його помахом руки.

— Дякую. Це єдина лавка на сонечку, краще скористатися нагодою. Шановне панство, ви будете італійцями?

— Звісно, чому ви запитуєте? Ми ж в Італії...

— Пхи, це ваше панство так каже, — пробурмотів він пригнічено. — А так поглянеш — викапані німці: високі, поважні. Навіть якщо ви й італійці будете, то вже точно не з місцевих.

«Ще й безграмотний!» — подумалося мені.

— Шановне панство — це хто? Ви тут бачите ще когось, крім мене? — запитав я його досить нечемно.

¹ Кампанья — регіон Південної Італії, адміністративний цент Кампанї — місто Неаполь.

— Звертатися до незнайомців «шановне панство» у наших краях є ознакою поваги. А ви для мене — особа незнайома і на вигляд поважна.

— Що ж, нехай ваша думка про мене залишається незмінною. Хай там як, але ви теж не здаєтеся мені типовим представником корінних жителів Південного Тиролю.

Хлопець вишкірився у широкій усмішці, показавши бездоганні зуби. Хоча б вони в нього виявилися бездоганними.

— Та ні, я неаполітанець, а якщо точніше — з К'яйї² буду. У відповідь я обмежився коротким кивком.

— Ваше панство справді знає, де це? — запитав хлопець зачудовано.

— На острові Іскія. Я там був багато років тому на розкопках...

— У вас будівельне підприємство?

— Та ні, на археологічних розкопках. Я — професор Філіппо Кавальканті.

— Професор?! Нічого собі! А я — Квінтіно Арагонезе, — промовив він і нахилився, щоб потиснути мені руку.

Нахилиючись, він виставив уперед ліву ногу, на яку кульгав, і я помітив, що шкарпеток у нього не було, а якраз на заднику черевика виднілася кругла дірка, куди запросто міг пролізти вказівний палець. Або ж залізне навершя мого ціпка.

Я намагався не подати виду, хоча обличчя в мене, напевно, мимоволі спохмурніло.

— Я сказав щось недоречно? — запитав той, поглянувши уважно на мене.

— Та ні, нічого. Просто подумалося: що робить юнак із К'яйї у цьому місці?

² К'яйя — тут ідеться про узвіз квартал Неаполя на березі Неаполітанської затоки. Прямо перед ним розташовані острови Іскія, Прочида та Капрі.

Квінтіно помовчав, тоді нагнувся, набрав у жменю камінців, кілька разів підкинув у руці, а потім став кидати по одному.

— То ви будете фашист? — запитав несподівано, не дивлячись на мене.

— Я схожий вам на фашиста?

— На перший погляд — ні, однак, зважаючи на наші часи та місце, де ми з вами перебуваємо... Тут краще завжди тримати вухо насторожі. Та якщо хочете знати, мене сюди вислали проти моєї волі німці й фашисти. Я тут у засланні, щоб було зрозуміліше. Ось уже вісім місяців.

— Напевно, у них були для цього вагомі причини.

— Знаєте, життя в мене нелегке, доводиться крутитись. У мене там залишилося чотири сестри, які ходять підробляти по господарству по заможних дамах, коли кличуть; а коли не кличуть, то очищають поля від каміння, щоб виростити якоїсь городини; мати наша давно померла, а батько вважається принцом Поджореале¹.

— А дивлячись на вас, якось не скажеш, що у ваших жилах тече шляхетна кров...

— Професоре, Поджореале — це карцер Неаполя! Мій батько був незаперечним королем спекуляції й чорного ринку, але в Поджореале, де він часто гостює, якщо можна так сказати, він зустрів людей, іще крутіших за нього, а тому його з королів перевели у принци.

— Зрозуміло. Отже, ви теж займаєтеся цією шляхетною родинною справою, продовжуючи сімейні традиції?

— А без оцієї вашої іронії ніяк не можна?! Ми, мешканці Іскії, споконвіку потерпали від завоювань, страждали від загарбників та їхнього насильства, а тому відчуття голоду вкорінилося в душах. А голод закону не підкоряється. А

¹ Поджореале — квартал у східній частині Неаполя, де, окрім Суду, Державної прокуратури та інших адміністративних органів, розташовано одну з найбільших в'язниць країни, засновану ще у 1914 році. В'язниця відома суворими умовами утримання.

зараз іще й війна, про чесне ремесло і мови не може бути, навіть про якусь там найнепримітнішу роботу...

— От не треба тільки валити все на війну! Війна зараз кругом, навіть отут, — промовив я, махнувши рукою навколо, — навіть якщо не видно, відчувається її важке дихання на шиї. Однак дозвольте мені виявити цікавість і запитати: якщо ви тут у засланні, чому прогулюєтеся у міському парку?

— У мене одна година відпочинку, а тут — сонце, я за ним страшенно сумую. Зазвичай я ув'язнений в автомайстерні неподалік, де ремонтую автівки та вантажівки німецької армії. Двигуни — це, якщо можна так сказати, мій фах. Розбираю, ремонтую, підрихтовую — всяке таке. Мене прислали аж сюди саме тому, що їм тут потрібен був хтось, щоб усе ремонтувати. Тут уміють стріляти, ображати, давати носакom під зад, обробляти землю, косити сіно, рубати дрова, пити пиво літрами, однак не здатні відремонтувати навіть парасольку. Харчуюся тим, що перепаде, сплю у крижаній комірчині казарми — оце і все; часом думаю, що навіть у справжній в'язниці мені б жилося краще, адже там принаймні сидиш у теплі, днями нічого не робиш і їсти тобі приносять готове щодня. Хай там як, але ще на одну зиму я точно тут не залишуся.

— Ну, і якщо вже по правді, то якось усе одно знаходите чимось розжитися?

— На що це ви натякаєте?

— Десь щось поцупите, що погано лежить; часом до якогось роззяви в кишеню залізете; щось продасте з-під прилавка — так, дрібниці.

Юнак, здавалося, на мить задумався.

— Якщо дуже треба, то так і є, але тільки на їжу чи щоб одягнутися. Грошей у мене катма, шлунок бурчить, вимагає їжі, а тут іще й холод собачий. Однак інколи, якщо трапляється нагода, можу скоїти щось і на зло. Бачите, професоре, я ж не вимагаю, щоб мене любили, але тут до мене ніхто навіть словом не обізветься, а якщо й обзиваються,

то тільки щоб образити. Отоді можу щось і поцупити; навіть якщо воно мені і даром не треба, принаймні отримую задоволення.

— Розумію... Можна поцікавитися, що це у вас із ногою?

— Та нічого. Поранився на роботі, якраз учора.

— На якій саме роботі? У вас їх он скільки! Мабуть, під час спритного викрадення?

— Не розумію вашого запитання, — пробурмотів Квінтіно, нервово потираючи руки.

— Квінтіно, не будемо тягнути kota за хвіст! Отой портфель, що його ви поцупили вчора, був моїм!

Хлопець на якусь мить вирячився на мене, тоді почервонів, скочив з місця і, попри свою поранену ногу, чкурнув геть.

— Іди ти до дідька! — буркнув я півголосом і заплющив очі, щоб краще насолодитися сонячним теплом і тишею. Я любив тишу, в ній ховалося так багато: політ легких крил, обережні кроки маленьких звірят, думки та обіцянки, зітхання і биття серця.

**

Наступного ранку я прокинувся на світанку з наміром сісти на рейсовий автобус, що після тридцятикілометрового петляння звивистою дорогою по вузькій долині, де протікала Ізарко, залишив би мене в Віпітено¹. Мені кортіло побачити тамтешні історичні палаци і деякі археологічні знахідки минулого в тому місті з часів римської епохи. Та як тільки я вийшов за ворота абатства, відразу побачив перед собою Квінтіно Арагонезе, що кутався у засмальцьовану робу.

— Що ви тут робите? — запитав я, зневажливо окинувши його поглядом з голови до ніг. Але малолітній злодюжка вдав, що не почув.

¹ Віпітено — муніципалітет в Італії, у регіоні Трентіно-Альто-Адідже, провінція Больцано.

— А я їх добре знаю, — обмежився він зауваженням, махнувши в бік абатства. Побачивши мою незворушність, додав: — Я ще й ремонтував їхнє сільськогосподарське устаткування. Порядні люди, вино роблять смачне, а ще, — він розвернувся, щоб показати мені на могили, які тягнулися рядками під пагорбом, покритим невисокими виноградниками, — і цвинтар у них гарний. Єдине, що подобається мені у цих краях, так це їхні цвинтарі: чисті, впорядковані, завжди з квітами. Мене цвинтарі і все, що з ними пов'язане, якось завжди відлякували, а ці зразу навіяли відчуття затишку. Хоча взимку... матінко рідна!..

— Квінтіно, ви ж не для того з'явилися, щоб розпатякувати мені про цвинтарі? Хіба ви не повинні залишатися у своїй автомайстерні? Як ви взагалі мене знайшли?

Він на мить знітився, перш ніж відповісти.

— На одному з оцих було вказано адресу. От я й прийшов, щоб вам їх повернути; все одно вони мені ні до чого. — Він миттю розстебнув гудзики на грудях і вийняв з-під роби мої нікому не потрібні бланки зі штампом.

Я довго мовчки на них дивився. Він теж збентежено мовчав.

— А портфель?

Квінтіно закотив очі під лоба і склав перед собою руки.

— Ще й портфеля вам подавай! Немає його в мене більше, я відніс його до чоботаря, щоб відремontувати задник черевики, який ви мені пробрили... якщо не відремontувати, промокатиме.

Він мене насмішив, однак я сховав усмішку. І вдав, що розгнівався.

— Квінтіно, відійдіть з дороги! Я через вас на автобус спізнюся!

— А куди це ви зібралися?

— Не ваша справа!

— Годі вам, професоре, якщо дозволите, я сам відвезу вас до Віпітено. Я ж на машині.

— А звідки ви знаєте, що я їду до Віпітено?

— Ви ж бо самі сказали, що їдете автобусом. А до полудня є тільки один — той, що до Віпітено, — промовив він, широко розвівши руки в боки і доброзичливо усміхаючись.

— Овва, то ви ще й знавець розкладу руху автобусів. — Хай там як, але, попри таку неохайну зовнішність, розум у нього, схоже, був гострий.

— Професоре, та я той розклад уже назубок вивчив! Знаєте, скільки разів я його читав і перечитував, щоб утекти звідси?

— І вам оце з вашою примусовою висилкою дозволяють роз'їжджати машиною?

— Так вона ж не моя, а одного німецького офіцера, що пригнав її мені на ремонт. Я там перебрав двигун, а тепер катаюся, щоб перевірити, чи все працює як треба, принаймні поки що...

— А вони не бояться, що ви її вкратете?

— Ви, напевно, не зрозуміли, я ж сказав: *поки що*. Я так усе підлаштовую, щоб увесь отой німецький транспорт тільки переїжджав через кордон, а там уже — бемц! — двигун заклинило або колеса відвалились. І сподіваюся, що в ту мить у них там збоку виявиться глибочезне урвище. Але ви не хвилюйтеся, на оцій ми з вами безпечно доїдемо до Віпітено і повернемося.

Думка про те, що не доведеться їхати автобусом, здалася мені дуже спокусливою, ще й тому, що таким чином можна було б уникнути недоброзичливих поглядів.

— Про всяк випадок відвезіть мене тільки туди, адже мені там доведеться затриматись у справах, та й у вас не так багато вільного часу, щоб чекати на мене.

Насправді Квінтіно Арагонезе, коли з'явився переді мною, вже мусив бути в майстерні. Він признався мені в цьому дорогою до Віпітено, коли мчав, як скажений, і разом із тим намагався зав'язати розмову, хоча й безрезультатно, адже я просто онімів і перелякався до напів-

смерті від його відчайдушного способу керувати отим рідкісним екземпляром «ланчі апрілії колоніале»¹.

**

Хлопець дуже швидко перетворився для мене на ходячий кошмар. Куди б я не пішов, скрізь на нього натикався.

— Оце так збіг! — вигукував він щоразу, вдаючи здивування.

— Яке в біса здивування! Годі вам за мною підглядати і мене переслідувати!

— Послухайте, професоре, — сказав він мені якимось довірливим тоном, коли я зустрівся з ним під портиками у центрі, — ви б не могли зайти до автомайстерні і попросити, щоб мені дозволили вийти ввечері? Так ми могли б повечеряти разом. Якщо ви попросите, з отим вашим поважним виглядом і знанням німецької, мене точно відпустять!

— «Повечеряти разом» — це як?

— Що — як? Отак: ви і я підемо разом вечеряти і побесідуємо спокійно. Ось уже ціла вічність, професоре, як я не їв нічого смачного.

— А гроші у вас є на вечерю?

— Професо...

— Так, усе ясно! Якщо я пригощу вас вечерєю, уникнувши будь-яких бесід, ви обіцяєте зникнути назавжди з мого життя і припините за мною шпигувати?

— Шпигувати?! Та що ви таке кажете! Я лише хочу бути вашим другом, тому що знайомство з вами, навіть за таких несприятливих обставин, допомагає мені почуватися не таким самотнім. Ваша стримана мова, ваше походження і те, що вам сподобалося сонце Іскії, змушують мене відчувати себе ближче до домівки...

¹ Ланча апрілія колоніале — легкий військовий тактичний автомобіль, що його випускав італійський автомобільний завод «Ланча» з 1941-го по 1943-й роки.

Зрештою, можливість обмінятися парою слів із кимось, хто говорив майже моєю рідною мовою, і поїсти смачно в компанії — не така вже й погана ідея, щоб отак відразу від неї відмовлятися. Таким чином через два вечори ми опинилися за столом у «Бушеншанку» фрау Катаріні, яка вже вважала мене своїм постійним відвідувачем і навіть часом поводитися зі мною привітніше. Навіть Кайзер навчився довіряти мені більше і потерся об ноги Квінтіно, який мимоволі відсахнувся. Очевидно, він не дуже вмів поводитися з котами.

Юний уродженець Іскії вмів тримати слово: їв практично мовчки, тільки час від часу прицмокував від задоволення. Та навіть якби захотів щось сказати, все одно не зміг би, зважаючи на натхнення, з яким зачихався їжею. Йому, напевно, справді треба було втамувати давній голод, адже він назамовляв усього: сала, картоплі, канедерлів і навіть свинячих ніжок, приправлених часником і цибулею. Я обмежився капустиним супом і тарілкою шинки.

Наприкінці вечері, коли ритм його жування трохи вповільнився, я сам поставив йому кілька запитань, насамперед для того, щоб зменшити кількість відригувань, які лунали з його рота після кожного проковтнутого шматка.

— Квінтіно¹... що це за ім'я у вас таке? — запитав я після останнього ковтка червоного вина, виготовленого самою хазайкою закладу.

— А ви не здогадуєтеся? Я народився після чотирьох сестер, а отже, я — п'ята дитина в родині...

— Знаєте, що я вам скажу? У мене самого чотири сестри! Квінтіно аж просяяв:

— Професоре, та це ж просто неймовірний збіг! Можемо вважати себе майже братами серед усього цього жіночого царства!

— Прощу вас, не перебільшуйте і тримайте дистанцію. Ніякого панібратства! Ваша мати — вибачте, що змушую вас сумувати, — як вона померла?

¹ Квінтіно — зменшувальне від «Квінто», що означає «п'ятий»; чоловіче ім'я, традиційно давалося п'ятому синові в родині.

— Під час пологів. Через мене. Я поспішав, з'явився на світ занадто швидко. Кажуть, саме через це я такий худий і безволосий. Отож коли я вирішив народитися посеред лісу, куди моя мати прийшла доїти кіз, там не було нікого. І коли мої сестри пішли її шукати, то знайшли вже мертвою на землі, а я тим часом спав у траві в оточенні тварин.

— Нагадує сцену з драматичного вертепу.

— Авжеж, мої сестри теж так мені сказали, коли я під-ріс. Казали, що ми нагадували трагічну сцену з вертепу. Через кілька років життя наше змінилося, принаймні для мене. Двом моїм сестрам вдалося влаштуватись на роботу до маркізи Вікторії Арагонезе-ді-Кастельчикала². Вони частенько брали мене з собою, я був дуже самотнім хлопчиком, слабким і хирлявим, а тому не міг трудитися в полі з іншими двома сестрами, та й удома самого мене не могли покинути. Одного дня маркіза, яка ніколи не була одружена, з якоїсь примхи вирішила взяти мене під свою опіку. Навіть утнула якусь там хитру комбінацію в мерії, давши хабаря тамтешньому службовцю, щоб він змінив у анаграфічних реєстрах моє прізвище з Каччателла на Арагонезе. Звісно, робити таке не можна, але службовець, який у юності служив у маркізи кухарчуком, чи то з поваги до неї, чи то з огляду на отриманого хабаря зробив справжнє диво: у документах поряд із прізвищем Каччателла з'явилося ще й Арагонезе. Хай там як, а я всім називаюсь як Арагонезе, адже так почуваю себе впевненіше, а ще — це віддаляє мене від мого батька, з яким я не хочу мати нічого спільного, навіть прізвища. Йому мої сестри про це нічого не сказали, адже вже в ті часи він більше сидів за ґратами, ніж бував на волі. Боялися, що, дізнавшись, він би обов'язково скористався нагодою, аби

² Арагонезі — відома іспанська династія з північного регіону Іспанії, що в Середньовіччі було монархічним державним утворенням під назвою Арагонська Корона (1162—1716). Зокрема, одна з гілок династії володіла спершу Сицилією, а згодом — і Неаполем. Тут — натяк на походження маркізи з цієї славнозвісної династії.

одурити маркізу, втертися до неї в довіру, а отримавши можливість бути в неї, викрав би гроші, коштовності та інші цінності. Мій батько завжди був жорстоким бандюганом. Доброти в ньому ніколи не було.

— Авжеж, можу собі уявити вже з того чудового ремесла, яке він передав вам у спадок, — підтвердив я саркастично.

— Ну, цьому мене навчили голод і вулиця. Я — самородок. Мені дозволялося вільно приходити до садиби маркізи, коли заманеться, але я жодного разу там і гроша не взяв. Більшу частину часу я і далі жив з моїми сестрами, а потім — на вулиці, де аж забагато спокус: на кожному розі, біля кожного вікна чи дверей.

— Цікава історія. А маркіза куди поділася?

— Нікуди, там і живе, на Віллі Каповенто, що на мисі Карузо... ще й тому, що вже не може нікуди їздити. Вона прикута до інвалідного візка і цілими днями малює. До речі, можна вас про щось запитати? — завершив він розповідь і нахилився до мене.

— Запитуйте.

— Я почитав ваші документи. Ні бельмеса не зрозумів, але бачив, що там щось про витвори мистецтва. То ви ще й антиквар?

— Який іще антиквар?! Це довга історія, і в мене зараз немає ані найменшого бажання її розповідати. Якщо коротко, то так воно і є. Я тут через твори мистецтва, які німці хочуть вивезти до себе.

— А чий вони?

— Наші. Мої, ваші, — взагалі Італійської держави.

— А хоч платять добре?

— Взагалі не платять, крадуть.

— Он як, мої колеги! — розреготався він. — А ви їм іще й допомагаєте?

Квінтіно своїм невимушеним зауваженням поцілів прямо в яблучко. Незважаючи на те, що в розмові з Альберіко Мусмечі я гнівно засудив викрадення художньо-історичних цінностей, я все ж приїхав до Брессаноне, хоча

й за наказом, якраз для того, щоб спростити перевезення до Німеччини неймовірно дорогоцінних творів мистецтва, серед яких було і моє власне археологічне відкриття. Схоже, послідовність не належала до сильних сторін моєї вдачі.

— Я й сам тут щось на кшталт в'язня, — відповів я. — В'язня правил, наказів, розпоряджень, мого начальства по роботі, хоча протягом останніх днів я сам себе майже переконав, що в мене вже й роботи ніякої немає. Я б із задоволенням відвіз усі цінності назад і сховав би їх, якби міг. Або навіть уже знищив би краще, — завершив я голосно, хоча зазвичай розмовляв тихо.

— О, як ви це добре сказали: *або навіть уже знищив би краще!* Чим довше я на вас дивлюся, тим більше ви нагадуєте мені Амедео Надзарі¹. Не тільки зовнішністю чи поведінкою, а тепер ще й голосом. А спробуйте сказати: «А щоб того, хто не п'є зі мною, чума забрала!»

— Квінтіно, прошу вас. Наїстися від пуза ви вже наїлися, побесідувати ми з вами теж побесідували... А тепер тримайте дане мені слово: зникніть остаточно, щоб я вас більше не бачив.

**

Марні сподівання. Через два дні я побачив його поряд із собою на лавці в парку, де грівся на сонечку і слухав бурмотіння двох річок, що зливалися якраз у тому місці і відчайдушно пробивалися через поросле мохом каміння. Оце голосне і невпинне дзюрчання допомагало мені розвіяти чорні думки, що того ранку переростали у серйозні хвилювання. Рано-вранці, коли я ще був у абатстві, мене раптом покликали до телефону. Розмова виявилася несподіваною. Зважаючи на вранішній час, на особу, що подзвонила, на тон.

¹ Амедео Надзарі (1907—1979) — італійський актор театру і кіно. Зірка італійського кінематографа 1940-х — 1950-х років.

— Професоре Кавальканті, як ідуть справи? — голос і сухий тон Альберіко Мусмечі відразу зіпсували мені настрій.

— Усе за планом, — коротко відповів я. — Зараз проводжу останні перевірки на складі, через пару днів сяду на потяг і повернуся до Рима.

— От якраз про це я й хотів з вами поговорити: навіть не думайте сідати на той потяг.

— Не розумію, директоре.

Мусмечі змінив тон:

— Обійдімося без формальностей, Філіппо. Я дзвоню тобі як давній товариш. Тут таке робиться! Схоже, що союзники готові до нового наступу, і, наскільки мені відомо, німці почали забиратися з Рима, щоб утворити нову лінію оборони далі на північ, десь у районі Апеннін. І вони не тільки намагаються знищити все навколо після себе, вони ще й рубають усі світлі голови. Навіть ті, які належать службовцям, котрі досі виступали на їхньому боці.

— Прихвоснів!

— Не час для подібних уточнень, Філіппо, тут зараз для всіх пекло. Мені вдалося вивезти з міста свою родину, а сам я ось уже кілька днів сиджу, забарикадувавшись у кабінеті. Не знаю навіть, чим усе це закінчиться. Ні з того, ні з цього мені наказали виїхати на північ, до Венето. Тепер я обдзвонюю всіх наших колег і знайомих, щоб трималися подалі від столиці, залягли на дно. Ти зараз за містом, однак поїдь іще далі, якщо зможеш. І в жодному разі не повертайся! Тут уже двічі приходили до Міністерства з Квестури, запитували про тебе: їм хтось доніс про твою неприкриту ворожість до фашизму, і повір мені — це не я! Зроби все можливе, щоб виїхати до Швейцарії, там з Брессаноне недалеко. А там побачимо...

— А ти що збираєшся робити?

— Те, що збираються робити всі: рятувати власну шкуру. Спробую добратися до моїх у Роккаджовіне; там має бути безпечно, я ніколи нікому не казав, що в нас там невели-

кий будиночок, куди ми вже багато років не навідувалися. Хай там як, сподіваймося, Господь та Матір Божа нас убережуть.

Я помовчав, почувуючись надійно захищеним товстими мурами абатства, де панували самотність і спокій. Ніби перебував на іншій планеті.

— Філіппо?

— Так, Альберіко.

— Поводься обережно, і нехай щастить! Якщо не доведеться більше зустрітись, знай, що я завжди був удячний тобі за все, що ти для мене зробив...

— Годі тобі, то все в минулому. Бережи себе, удачі тобі!

**

Сидячи на лавці і вдихаючи тишу й насичене скорим дощем повітря, я збентежено намагався упорядкувати своє хитке і незбагненне майбутнє. Думки в голові роїлися, змішувалися, змінювали напрямок і часто перекреслювали одна одну.

Хоча в Римі колишнього достойного життя годі було й шукати, я навіть на мить не сумнівався, що не повернуся до своєї рідної домівки, у якій прожив від самого народження, до мого рідного міста, де мешкав із моєю любов'ю Ненé — єдиною живою істотою, що складала мені компанію; усі мої сестри давно покинули родинне гніздечко: троє з них повиходили заміж. Вірджинія та Свєва, яким поталанило більше, вивчилися у Південній Америці, там і осіли. Дітей не мали і померли від старості, одна за другою. А Ребекка, всього на рік молодша за мене, мешкала в Катаньї. Її чоловікові вже давно виповнилося дев'яносто, він ціле життя натхненно вивчав вулкани, а вона постійно займалася організацією благодійних свят, хоча останнім часом голова її не дуже добре варилася. Наймолодшу, Фабрицію, забрала ниркова хвороба, коли їй було лише одинадцять рохів.

Однак разом із тим я ясно усвідомлював: окрім кішки, яка день і ніч гуляла по дахах та дворах і запросто могла сама про себе подбати, ніхто на мене вдома не чекає, та й надійної роботи в мене вже не було; можливо, я мусив скористатися порадою Мусмечі: певний час триматися подалі від столиці й уникати небезпечних ситуацій, як завжди. Зрештою, у мене була при собі кругленька сума, отримана перед від'їздом від Міністерства *про всяк випадок*. Окрім того, я міг відшукати Фредеріка Брауна, директора Базельського історичного музею, який кілька років тому залучав мене до участі в ряді конференцій у Швейцарії та Австрії, і попросити в нього тимчасового прихистку, скромної роботи або кімнатки для проживання.

Якраз у ту хвилину, коли я розмірковував про грошову суму, яка, на щастя, була у моєму розпорядженні, пролунав голос Його Високості.

— Ви не будете заперечувати, якщо я отут присяду? — запитав Квінтіно, коли вже вмовився.

Я люто зиркнув на нього замість відповіді.

— Я аж ніяк не хочу вас потурбувати. Справа в тому, що в цю годину оце — єдина лавка на сонці, — почав виправдовуватися він.

Я мовчки махнув рукою, заплющив очі, намагаючись повернутися до тієї купи тривожних роздумів, що роїлися в моїй голові.

Досить тривалий час ми мовчали, аж поки він не промовив:

— Ну, що ж, мені час повертатися до майстерні... Можна, я вас про щось запитаю? Востаннє, обіцяю!

— Говоріть коротко, — відповів я, і надалі уникаючи його погляду.

— Гроші у вас є?

Від несподіванки я здивовано вирячився на нього.

— Немає. Та навіть якби й були, я б, напевно, не горлопанів про це на кожному розі.

— Шкода.

— Що — «шкода»? Ви ж не сподівалися у мене позичити?

— Та ні, ніяких позик. Так, взаємовигідний обмін. Співробітництво.

— Співробітництво можливе між тими, хто має спільні інтереси, а в нас із вами немає нічого спільного.

— Слушайте сюди, професоре: я придумав план на користь нам обом, але для його виконання потрібно трохи грошень. А от їх у мене якраз і нема.

— Кепські справи, Квінтіно, дуже кепські. Однак якщо вам захочеться розповісти мені, у чому ваш план полягає, я готовий вас вислухати. Так, задля розваги.

— Усе просто: я хочу забратися звідси, тому що ситуація погіршується, я чув у майстерні погані новини з півдня. Вам теж охота поїхати звідси, — можливо, прихопивши ваші картини...

— І що?

— А те, професоре: нам обом не терпиться звідси вибратися. Тож зробімо це!

— Ну, якщо говорити про мене, то я запросто хоч завтра можу сісти на потяг і — прощайте, гори і долини!..

— Не так уже й запросто. І, звісно, самі ви поїхати зможете, але без картин та іншого вашого дорогоцінного мотлоху. Додому-то ви повернетесь, але з подвійною поразкою — «підібгавши хвоста, як побитий пес», як кажуть у нас.

І вкотре цей хлопчина таки мав рацію: з гіркою поразкою, з почуттям власної даремності та нікчемності. Я, який ніколи й нікому не корився! До того ж заради того «мотлоху», як назвав це Квінтіно Арагонезе, я відмовився від усього: громадського життя, друзів, родини, навіть кохання, що зароджувалося кілька разів і обіцяло чудове продовження. Я присвятив усе своє життя науці, викладацькій діяльності, вивченню деталей нашої історії, щоб передати їх майбутнім поколінням. Та, зважаючи на сьогоднішню ситуацію, якими вони були б, оті покоління?

І ось тепер я, відомий своїми здібностями, принциповістю й цілісністю, мусив заплющити на все очі? І безвольно віддати не лише цінності мистецтва, що славили країну, якій я вірою і правдою служив ціле життя, а ще й *мій* саркофаг — унікальну археологічну знахідку, дорогу мені особисто? Я переступив уже на восьмий десяток, жив сам-один, навколо йшла війна, і в мене не було що втрачати, як не було і на що сподіватися. Моє коротке майбутнє здавалося мені похмурим, туманним і безцільним. А життя без якоїсь мети мене швидко б убило, як уже сталося з багатьма літніми особами, яких я знав, коли вони покинули будь-яку діяльність.

— Отже, який у вас план? — запитав я з легкою іронічною посмішкою, вдаючи просту цікавість.

— Професоре, маркіза завжди казала: ванільне морозиво без грошенят не отримаєш.

— Я міг би їх пошукати.

— Тоді зробимо ось як: коли знайдете, зазирніть до автомайстерні, і я з оцього сейфа, — він постукав себе по голові, — витягну для вас готовий план. А тим часом я ще поміркую, обдумаю деталі, відшліфую. Але мушу вам сказати щиро: легко не буде. Та в ці часи всі ризикують, доведеться і нам. Адже яка у нас альтернатива? Сидіти й чекати на німців, а потім випити разом із ними пива, сподіваючись, що нас не повбивають?

— Я — старий чоловік, мене точно не вб'ють, адже я для них більше не є джерелом небезпеки.

— Нехай ви вже й старий, та коли вони дізнаються, яка ви велика шишка... Ще й говорите по-їхньому, а отже, в них негайно виникне підозра, що ви ще й шпигували. Професоре, більше вам прикриватися нічим.

— Ви намагаєтеся перетягнути мене на свій бік, однак зі мною таке не спрацює.

— Як хочете, — зітхнув розчаровано хлопець і підвівся. — Сподіваюся, скоро побачимось.

І пішов геть швидким кроком. Навіть уже не кульгав. У мене несподівано виникла впевненість, що більше він мене не турбуватиме.

Через два дні з перервами на безсонні ночі, викликані телефонною розмовою із Мусмечі, на неясні передчуття та роздуми, посіяні в моїй голові Квінтіно, я пішов до майстерні — великого перекошеного сараю на околиці Брессаноне, де почав блукати поміж купами металобрухту, покинутими автомобілями, порожніми бочками і чималою кількістю військових вантажівок різних розмірів. Підлога була заляпана оливою і мазутом, бруд горами навідкладався у кожному кутку. Не найкраще місце, щоб проводити місяці — можливо, навіть роки! — без друзів, без свіжого повітря, без певної мети або вагомої причини.

Квінтіно побачив мене, однак не рушив з місця, хіба що обмежився іронічною посмішкою. До мене наблизився тип у чорній робі і грубо запитав німецькою, чого я прийшов туди, адже на вході висить велика табличка, на якій ясно написано: стороннім вхід заборонено. Я відповів йому його мовою, запитавши, чи ремонтують вони ще й цивільні автівки, адже моя заглухла за містом.

— *Nein*, — відповів він коротко, показуючи мені на вихід. Коли чоловік повернувся до мене спиною, я нишком зиркнув на Квінтіно, який спостерігав за сценою, і показав йому характерний жест, потерши швидко великим пальцем об вказівний: гроші.

Мій короткий знак Квінтіно негайно второпав: без сумніву, розуму йому не бракувало. Він прийшов після обіду на ту саму лаву — вже під вечір, коли сонце котилося за гори Сарентіно і крижане повітря знову заповняло долини.

— Вас примусили працювати довше сьогодні? — запитав я, коли він усівся поряд. Однак він не звернув уваги на мої вступні слова і відразу перейшов до справи.

— Я знав, що ви маєте гроші. Такий синьйор, як ви, — такий поважний, — не заявляється аж сюди з порожніми кишнями, — відповів він з кривою посмішкою. — Які кошти є у вашому розпорядженні?

— Якщо рахувати мої власні і ті, що мені видали в Міністерстві, то це приблизно дванадцять тисяч лір...

Насправді в мене було більше, але я вирішив тримати це при собі.

Усмішка стала ширшою, іронія зникла, поступившись задоволенню.

— От і добре, з такою сумою нам, може, вдасться все влаштувати, — сказав він тремтячим від хвилювання голо- сом і з проблеском надії в очах.

— Нічого доброго! З оцього сейфа, — промовив я, пере- кривляючи його інтонації і показуючи на внутрішню кишню свого пальта, — не вийде ані гроша, якщо ви спершу не поясните мені, що задумали.

— Ви розпоряджайтеся касою. Я відремонтую ванта- жівку, заллю бак паливом. Завантажимо ваші цінності, що буде неважко, адже їх охороняють два йолопи. Вам досить буде звернутися до них німецькою, і вони негайно накладуть собі в штани. Тоді рушимо на південь і поверне- мося додому. Краще другорядними шляхами, через гори, тому що на дорогах у долинах буде повно народу. Я чув у майстерні, що німці вже почали відступати на північ, а партизани, звісно, не сидітимуть, склавши руки. Якщо нас схоплять — перші або другі, — буде нам непереливки. А тому треба, щоб коліщата отут крутилися, — він постукав себе пальцем по скроні.

— А всі оті гроші навіщо потрібні?

— Професоре, Боже ж ти мій! Так щоб роздавати хабарі по дорозі, купувати паливо, якщо нам не вдасться його поцупити...

— Говоріть про себе, будь ласка, в однині.

— Та згода, я вже зрозумів, що розживатися всім дове- деться мені. Але треба знайти десь детальні мапи, хоча

це буде й нелегко. І насамперед — закупитися вдосталь харчами, олією, цукром, борошном, сухим м'ясом, добрим вином, шинкою та всяким таким.

— Вино, шинка... Вам не здається, що ви трохи перебільшуєте? Можливо, ми змогли б купити їжу по дорозі.

— Так харчі ж не для нас! Вони потрібні, щоб розплатитися з усіма, підкупити когось, поміняти на те, що нам потрібно. Професоре, нам зустрінеться купа народу, що мучиться від голоду. І якщо тикати їм гроші, вони для нас нічого не зроблять, адже купувати на них нема де й нема чого. А от якщо запропонуємо харчі, то можемо отримати якусь послугу навзамін. Харчі — це єдиний товар, що має вартість, майже більшу за ліки, але їх теж треба буде купити. Якщо хтось має *дати дуба*, то принаймні хоче зробити це задоволеним, із набитим пузом.

Я промовчав, не знаючи, що думати. Подорож буде довгою і сповненою несподіванок; нам доведеться зіткнутися з обставинами, що не залежатимуть від нашої волі: дорога невідома, люди у відчаї, брак палива та провізії, німці, фашистські банди, партизани. Їхати доведеться вночі, а вдень переховуватися... Керуватися швидше хитрістю, аніж обманом. Небезпек, які чатуватимуть на нас у дорозі, виявиться ціле море, і вже навіть думка про них мене лякала. Скільки відсотків на успіх у нас було? П'ять, можливо, десять, якщо вже мислити оптимістично! Безумство. Мені, зрештою, досить було сісти на перший-ліпший потяг із законно купленим квитком у кишені. Хоча я теж у розмовах із ченцями в абатстві, які все більше хвилювалися попри їхню нейтральність та папський захист, дізнався про бойові сутички по долинах, про розстріли, руйнування мостів та залізничних колій, про покинуті посеред гір потяги. Хай там як, а ситуація складалася непевна, тривожна. Я міг померти в будь-яку хвилину, просто зручно сидячи на стільці і милуючись пейзажем з вікна. Сумний кінець. Тіло поважного професора Філіппо Кавальканті, обікрадене й покинуте на скелі без будь-якого поховання,

або розірване на шматки міною, схованою між шпалами. Я уявляв собі такі моторошні сцени, до яких нікому б не було діла. Та потім мені згадався мій батько, що завершив одну зі своїх філіппік¹ для мене такими словами: «Якщо вже маємо померти, зробімо це, сміливо дивлячись смерті в очі, насолоджуючись кинутим їй викликом».

— Отже, що робити? Коли ми маємо вирушати? І як ми все розплануємо? — я збагнув, що мої запитання сипляться горохом і видають моє хвилювання.

— Основною запорукою нашого успіху мають бути дві речі: холоднокрівність і хитрість. Для підготовки, професоре, нам потрібні час і ретельна праця. Ви почнете робити закупи, потихеньку, щоб це не впадало в око. Про решту подбаю я. До речі, якщо ви дасте мені наперед трохи грошеньт, буде непогано.

— Кому це? І що значить оце ваше «подбаю я»?

— А вам так уже треба все досконально знати? Що ж, тоді слухайте. Мені доведеться знайти німецьку форму та інший одяг потрібного нам розміру, роздобути новий брезент для фургона з емблемою Червоного Хреста, а ще — прикупити кілька номерних знаків для вантажівки... Ви ж бо не збираєтесь проїжджати через блокпости, привітно помахуючи ручкою крізь віконце?!

Я зітхнув нишком, змирившись із неминучим провалом цієї тепер уже неунікної авантюри. Поліз до внутрішньої кишені пальта, вийняв звідти конверт, витягнув з нього дві тисячі лір і простягнув юнакові.

Квінтіно жадібно вхопив купюри і швиденько запхав до кишені куртки, навіть не глянувши на них.

— Скільки у вас там всього, вашого скарбу? — запитав він відразу, підозріло озираючись довкола, ніби перевіряючи, чи ніхто нас не підслуховує.

¹ Філіппіка — у переносному сенсі гнівна, викривальна промова. Термін належить афінському ораторові Демосфену, який виголошував такі промови проти македонського царя Філіпа II в IV столітті до н.е. До нашого часу дійшли чотирнадцять таких промов.

— Якого скарбу?

— Ну, картин, ящиків, коробок, які вам кортить вивезти. Скільки місця вони займуть?

— Не знаю навіть... — відповів я, підводячись із лавки. Я намагався подумки пригадати кількість пакунків та ящиків, які я бачив на складі серед лісу. — Скажімо, вони займуть місця приблизно звідси, — тут я накреслив на землі риску ціпком, — і сюди, — і провів ще одну риску на чотири-п'ять кроків далі. — Заввишки десь отак, — я підняв долоню над головою.

— А якщо точніше, про що саме йдеться?

— Картини, штук п'ятнадцять, потім сім-вісім ящиків, один із яких дуже важкий, бо містить саркофаг...

— Матір Божа! — вигукнув Квінтіно, благопристойно зводячи очі до неба і спльовуючи через плече, щоб не наврочити. — Ще й труну з мерцем доведеться волочити з собою! Яка весела мандрівочка намічається, чи не так, професоре?

— Ніяка це не труна, принаймні не в тому сенсі, який ви вкладаєте в це поняття. Хай там як, а для мене це найцінніша річ; до того ж, ви не маєте до цієї справи ніякого стосунку.

— Добре, — заявив він, різко підводячись, — ви таки маєте рацію. Це ваші справи. Отже, подбайте про те, щоб зробити закупи, — потроху за раз, не забувайте! Нам треба буде заповнити харчами три великі ящики, приблизно як оця лава. І ще один ящик із різними ліками: снодійними, хініном, антисептиками, спиртом... До речі, про спирт: не забудьте про кілька пляшок вина та бренді. А ще знадобляться амфетаміни — ті, що збуджують нервову систему і разом із тим допомагають проти депресії, однак вам їх тут ніхто не продасть... Добре, про них подбаю я сам, бо знаю, де їх тримають німці. А ще — бинти, не забудьте про бинти.

Він зібрався було вже йти, однак я зупинив його, підчепивши ручкою ціпка за лікоть.

— Коли ми з вами зустрінемося?

— Десь через тиждень, коли будемо готові завантажити весь скарб і дременути звідси. Хай там як, я сам вас знайду напередодні, щоб пояснити, як будемо діяти, — не все відразу. А то ви ще тут мені розхвилюєтеся, а цього нам не треба. Слід придумати щось блискуче, діяти сміливо. Життя нас кличе, професоре, і ми повинні бути напоготові!

Він залишив мене самого, коли я розгублено стояв біля лави, подарувавши мені на прощання усмішку, сповнену безневинного оптимізму.

**

Після тієї зустрічі я днів десять виходив із абатства рано-вранці, пояснюючи ченцеві, який чергував на вхідних воротах, що хочу познайомитися з місцевими історичними цікавинками, і повертався все пізніше. Купив собі великого заплічника із зеленого брезенту, якими користуються мисливці, під вечір наповнював його харчами, які потім складав у своїй келії, що поступово перетворилася на комору. Від Квінтіно Арагонезе — ні слуху, ні духу, а тому в останні два чи три дні я почав непокоїтися, що він дотепно розвів мене на дві тисячі лір і пропав безвісти. То було б останнім ударом, щоб остаточно зруйнувати мою вже й без того порушену гордість. Я кілька разів проходив повз його автомайстерню, але його там не побачив. Як би не склалися обставини, я б зачекав іще пару днів, адже якась несподіванка у його наполовину вільному стані могла статися, а потім подарував би харчі та ліки ченцям і вирушив у дорогу. Напевно, подався б до Швейцарії. Без моїх цінностей, хай йому грець!

Та одного вечора, коли я вже повертався до монастиря, почув голос Квінтіно Арагонезе, що кликав мене з темряви. Він сидів на кам'яній огорожі дороги перед абатством, якраз у темному кутку перед вхідними воротами.

— Професоре, — прошепотів він, — професоре, я тут!

Я здивувався, адже майже втратив надію знову побачити його.

— Хай вам абищо, Арагонезе! Куди ви в дідька поділися?!

— Нікуди, просто довелося попотіти, щоб якнайкраще підготуватися до нашої з вами мандрівочки. Це виявилось трохи складніше, ніж уявлялося, але тепер уже все готово. Завтра вирушаємо.

— Завтра?! Отак...

— Вам що, треба з кимось попрощатися чи віддати борги? Скажіть краще: ви все купили? — тут він вибрався з кущів, що росли вздовж кам'яної огорожі біля дороги.

— Так, я склав усе у дві великі старі скрині, що стоять у бічному коридорі...

— Дуже добре. О котрій годині тут зачинають оцей балаган? — запитав він, вказавши на вхідні ворота абатства.

— О дев'ятій зачинають на всі засови, о десятій вимикають світло.

— Ось кому тут живеться як у маслі! Тоді завтра я під'їду сюди фургоном рівно опівночі, щоб усе завантажити.

Він промовив це так спокійно, ніби мова йшла про звичайне перевезення меблів з однієї домівки до іншої.

— І як ми їх завантажимо? Там кожна скриня важить кілька центнерів...

— А ви про це не переймайтеся, я вже про все подбав. Краще візьміть оце, — він простягнув мені згорток.

— Це що?

— Форма німецького полковника. Надягніть завтра звечора собі під пальто. Я приїду по вас, а звідси вирушимо на склад по майно. Я вже з'ясував: тих охоронців, що були там раніше, недавно відіслали до Верони, тепер там двоє новеньких, які вас точно не знають. Коли ми з вами під'їдемо до складу, вони якраз спатимуть, ви почнете горланити на них, покричите трохи німецькою, щоб вони ні бельмеса не второпали, а я тим часом вдаватиму перекладача. Скажу їм так само розлючено, що прийшов наказ

негайно завантажити до фургона всі запаковані цінності, на які ви вкажете. За десять хвилин! Інакше — розстріл на місці. Вам слід поводитися суворо, розлючено, — глядіть мені! Влаштуйте їм там пекло, професоре! Тоді вони з переляку та спросоння розгубляться і швиденько все завантажать... принаймні я сподіваюся.

— Квінтіно, ви божевільний.

— Я артист, професоре, витівник. Мого батька завжди приходили арештовувати вночі, щоб захопити зненацька, коли він ще не протверезів, а тому могли перелякати його трьома окриками в обличчя, вирячивши на нього очиська. Добре, професоре, мені ще треба дещо владнати. Маю знайти мапи для нашого маршруту на південь, хіба їх тут так просто розшукаєш?! Побачимося завтра опівночі.

І, не давши мені часу на відповідь, він відступив на кілька кроків і знову зник у куцах живоплоту.

**

Попри всю його необережність та відчайдушність, план Квінтіно Арагонезе спрацював, як швейцарський годинник. Мушу визнати, що в ролі полковника Вермахту я почувався впевнено. Вирядився і став за воротами вже за півгодини до умовленого часу, хоча й геть упрів від страху і несподіваного хвилювання. Опівночі почув далеке торхтіння двигуна і вийшов. Військова вантажівка вже стояла за воротами з вимкненими фарами, а поряд — Квінтіно Арагонезе у фашистській формі і ще один здоровило, теж у чорній сорочці. Ще одна особа, хай йому грець! Такого я не передбачав.

Квінтіно відразу помітив мій роздратований вираз обличчя.

— Прибережіть оту свою набундючену пику на потім, вона нам стане в пригоді. Не бійтеся, Мімі — він із наших, теж працює в автомайстерні, до того ж він німий: німці постаралися — справжні, а не перевдягнені, як оце ви. Мімі

коштуватиме вам двісті лір, однак він здатен завантажити ящики на вантажівку однією лівою, не напружуючись.

Так воно і сталося.

На складі теж все пройшло так, як і передбачав Квінтіно. Двоє шмаркачів, що охороняли сарай, справді ледве не наклали в штани, коли на них посипалися градом погрози, крики та прокльони двома мовами і за два сантиметри від вух, коли Квінтіно, як скажений собака, гавкав тим невдахам накази, розмахуючи якимись пописаними папірцями перед їхніми носами. Через півгодини завдяки енергійному втручання Мімі всі цінності було завантажено до кузова за скринями з харчами й ліками, а потім ретельно покрито брезентом, на якому ми повісили кілька табличок із написом німецькою: «GEFAHR: RADIOAKTIVES MATERIAL» («НЕБЕЗПЕЧНО! РАДІОАКТИВНІ МАТЕРІАЛИ!») О пів на другу все вже закінчилося, ніч знову огорнула довкілля притаманною їй тишею; вдалині, десь із лісу, що тягнувся по схилу за складом, чулося нудним співом безперервне, протяжне покрикування якимось звіра. По дорозі в долину Мімі без найменшого попередження відчинив дверцята вантажівки, яка ще не зупинилася, зіскочив і зник у темряві.

— Куди він? — запитав я.

— Спати. Йому завтра вранці на роботу.

— Йому можна довіряти?

— Як Івану Йосифу від Хреста, — відповів Квінтіно.

— Хто це такий?

— Святий покровитель Іскії, що вкаже нам шлях.

— Між іншим, до скрині з ліками я поклав ще й фоліант, який позичив у бібліотеці. Він містить усі мапи Апеннін, до самої Калабрії. Правда, його видали в XIX столітті, однак я подумав, що він може стати в пригоді.

— «Позичив!» Гей, професоре, це ви так вирішили скласти мені конкуренцію?! — вигукнув Квінтіно, надавши на педаль газу, як тільки останні будівлі південної околиці Брессаноне залишилися позаду.

Я замовк — ще й тому, що на мене несподівано навалилась якась дивна втома. Ми деякий час мовчали. Квінтіно керував машиною невимушено; можливо, він уже не раз у минулому проїжджав цією звивистою дорогою у вузькій долині русла Ізарко. Попереду майже нічого не було видно, фари освітлювали лише кілька метрів шляху під передніми колесами. Щоб розгледіти щось, мені доводилося щоразу нахилитись уперед.

— Це я навмисно їх опустив, — через кілька хвилин пояснив Квінтіно, — щоб здалеку не було видно. Ми так чинили на Іскії з нічними ліхтарями на човнах: слабесенький вогник ацетилену, аби інші рибалки не побачили, де клює добре.

Ми нікого не зустріли по дорозі і вже приблизно через годину в'їхали на околиці Больцано, де звернули з траси на другорядну дорогу, що звивалася схилом і вела в гори, обминаючи місто праворуч. Усе далі на північ.

**

На північ! Як на північ?! Італія, Рим, південь лежали в протилежному боці.

— Квінтіно, здається, ви вибрали хибний напрямок. Нам слід їхати туди, — промовив я, вказуючи обома великими пальцями позад себе.

— Ви так поспішаєте? Так уже не терпиться потрапити додому? Професоре, вибачайте, однак за кермом зараз я, а тому їхати будемо, куди я скажу. А саме — отуди.

— Та ви хоч бачили вказівник?! Ця дорога веде до Мерано¹! — майже викрикнув я стривожено.

— Та знаю я, знаю, а потім ми звернемо ліворуч і проїдемо через усю долину Валь-Веноста, аж до села під назвою Маллес², де вдруге звернемо ліворуч. Що там у нас? — запитав він насмішкувато.

¹ Мерано — муніципалітет в Італії, у регіоні Трентіно-Альто-Адідже, провінція Больцано.

² Маллес-Веноста — муніципалітет в Італії, у регіоні Трентіно-Альто-Адідже, провінція Больцано.

— Там у нас — в'язниця у кращому разі, якщо не пові-
сять. Іншої мети я не бачу!

— Там у нас — Швейцарія, ми через неї проїдемо.

— Через Швейцарію?! Та що вам спало на думку, ви не
здурили часом? Хочете влаштувати турне по Європі?

— Професоре, я три ночі не спав, щоб вивчити всі
дороги, вони в мене тепер ось тут закарбовані, — він ляс-
нув себе по лобі. — Ось що ми маємо робити: в'їхати до
долини Адідже, а потім уже прямувати просто в обійми
до тих, що в Республіці Салó, або до німців, які зараз
рухаються на північ з усіх ближніх долин Трентіно-Аль-
до-Адідже та Венето й Ломбардії, де є хоч якісь прийнятні
дороги, — випалив він на одному диханні.

Тоді набрав повітря в легені й продовжив:

— Оце так шарварок ми вчинили! А зараз зупинимось
на хвильку, перевдягнемось, натягнемо брезент із сим-
волом Червоного Хреста на кузов, начепимо потрібний
номер і перетнемо кордон зі Швейцарією. Як на мене,
проблем не буде, адже швейцарці не воюють, вони спо-
кійні й допомагають неборакам, що втікають від війни. А
коли побачать Червоний Хрест, який до того ж схожий на
їхній державний прапор, то відразу розкриють нам свої
серця і насамперед — шлагбауми кордону.

— Хочу зауважити, що на їхньому прапорі хрест —
білий.

— Ну то й що? Білий чи червоний — все одно хрест! Хай
там як, а треба нам поспішати, щоб перетнути кордон до
світанку, поки охорона ще зачумлена після сну. Не забу-
вайте ніколи про принцип несподіванки, тобто про ефект
нудьги.

Там теж усе пройшло гладенько. До того ж зовсім неспо-
дівано нам допомогла природа: коли ми вже під'їжджали
до укріпленого містечка під назвою Глоренца, почався
дощ, який через кілька хвилин перейшов у зливу, а з
лісів навколо потягнулися волокна пари, що утворюва-
лися навколо стовбурів дерев та гірських хатин, і згодом

поступово спліталися у невеликі хмаринки, що сповзали на дорогу, а потім здіймалися догори густим туманом.

Коли ми дісталися до перевалу, видимість різко погіршилась, а сигнальні лампочки, що горіли біля шлагбаума, тільки ще більше підкреслювали силу дощу, який падав на землю сріблястою стіною. Собача, навіть вовча погода, що аж ніяк не заохочувала виходити з дерев'яної сторожки, розташованої біля кордонного шлагбаума.

Однак двоє охоронців таки вигулькнули звідти — повільно, закутані у блискучі чорні накидки, тримаючи в руках майже антикварні на вигляд рушниці.

Квінтіно, не сказавши мені жодного слова, опустив скло віконця, начепив на обличчя найширшу усмішку і витягнув уперед руку, якою подав охоронцям пузату пляшку доброго французького коньяку. Двоє охоронців глянули на етикетку, презирнулися, подивилися на символ Червоного Хреста на лівому боці фургона, якусь хвилину роззиралися довкола і нарешті підняли шлагбаум, після чого повернулися до нас спинами. Наш шлях через швейцарські землі почався, і через годину, коли небо вже починало світлішати під дією слабкого, молочно-білого світанку, ми зупинилися у спокійному місці, на галявині за високими модринами, і швидко заснули, кожен на своєму сидінні. Схоже, святий Іван Йосиф від Хреста поки що нам сприяв.

**

Мене розбудило здригання вантажівки. Квінтіно вже прокинувся і відразу завів двигун. Я вийняв годинника з кишені: майже сьома. Протер рукою вітрове скло від пари, однак це не дуже допомогло. Надворі був такий густий туман, що ледве було видно землю, дерева обабіч, які раз-по-раз миготіли в сірій мряці.

— Добрий день, професоре! — невимушено привітався Квінтіно.

— Та який там «добрий день», якщо ми проспали щонайбільше дві години!

— Вистачить, навіть забагато, зважаючи на шлях, який ми маємо подолати! Та і як же не скористатися такою сприятливою погодою! — реготнув він.

— Авжеж, куди вже краще!

— Дай Боже, друже мій, щоб так воно й було! За такої негоди буде менше перевірок. У таку погоду добрий хазяїн і собаку з хати не вижене, то хто вам вийде перевіряти вантажівку?! До речі, бачили, яку машинку я склав? Шини добрячі, з шипами, щоб де завгодно проїхати, тяга потужна, двигун зовсім недавно перебраний, запчастини на борту та ще й подвійне дно, щоб сховати форму, номери, зброю. А ще — я позатирав усі знаки, маркування, за якими її можна було б ідентифікувати. Поки хтось стовбичитиме з розкритим ротом і думатиме «Та що це в дідька за вантажівка така переді мною?!», ми вже — гульк! — і промчали.

— Висловлюю вам своє щире захоплення. Однак закарбуйте собі на майбутнє: ніколи більше не називайте мене «друже мій». Ми тільки недавно з вами познайомилися і затіяли таку справу, що я раніше навіть уявити собі не міг. Ми подорожуємо разом, тому що нам просто по дорозі й наразі наші інтереси збігаються, а не вирушили на природу, як давні друзі... Вибачте, мені не почулося: зброю? У нас на борту зброя?!

— Так, пара старих пістоletів, трохи набоїв, нічого особливого...

— Нічого особливого?! Достатньо, щоб нас розстріляли!

— Подумаєш, та нас би й так розстріляли, якби прискіпалися, чого про це бідкатися! До того ж ми не збираємося цілитися в людей...

— Ні? Тоді навіщо воно нам?

— Щоб стріляти по диких кабанах, вівцях, лисицях, борсуках, дикобразах — усьому, що трапиться їстівного по дорозі.

— Навіщо, коли в нас і так харчів на два місяці?

— Так я ж вам уже казав: то не для нас. То наша з вами валюта. Ви ж бо не думаєте, що через тиждень ми з вами вже будемо вдома?!

— Ну, це я вже збагнув. А коли ви ще замість того, аби їхати на Рим, вирішуете спершу навідатися до центру Європи, то я радше спершу помру, а ви постарієте. Отже, які у вас наміри? Я маю на увазі щодо подорожі.

— Ми проїдемо через оцю долину кілометрів вісімдесят, за такої погоди у нас це займе години три. Тоді, — я вам краще відразу скажу, щоб ви потім знову не сердилися, — неподалік від села під назвою Цуоц повернемо праворуч, у напрямку перевалу Альбула, щоб податися далі на північ, проїдемо ще кілометрів сімдесят, аж до міста під назвою Тузис¹.

Я погано уявляв собі, де розташований Тузис, в якому мешкав Ганс Кінцель, літній професор університету, що колись був асистентом Шлімана під час компанії археологічних розкопок у Мікенах².

— Хай вам грець! Так ми опинимося десь посеред швейцарських гір! Усе далі від Італії!

— Та не побивайтеся ви так! Краще моліться і не втрачайте надію, як наказував святий.

— Який святий?

— Не знаю, так кажуть. Хочете сказати, що священники так не примовляють? Хай там як, та після Тузиса ми таки почнемо спускатися з гір — потихеньку, в напрямку Шплюгена³, що зовсім близько від Італії, — однак туди не в'їжджатимемо, бо опинимося в Ломбардії, де фашисти й німці розлючені як пси. Там повно фабрик, порохових заводів, залізничних вузлів і літаків союзників, якщо ми можемо їх так називати, по яких кидають бомби у найнесподіванішу мить. А тому їхати через міста Південної Ломбардії взагалі не можна...

¹ Тузис — місто в Швейцарії, адміністративний центр у кантоні Граубюнден.

² Мікени — давньогрецьке місто в північній частині Арголіди, на півострові Пелопонес, південна Греція.

³ Шплюген — село в Швейцарії, в кантоні Граубюнден.

— Можливо, ми могли б їхати далі, аж до півдня Франції, а там сісти на корабель і допливти до Неаполя. Там німців уже немає, союзники висадилися в Анціо... — випалив я.

— Професоре, ви мені вибачте: звісно, в античній історії ви, мабуть, добре розбираєтесь, а от у сучасній взагалі нічого не тямите. На півдні Франції зараз прибічники Віші⁴, ще гірші за фашистів.

Квінтіно мав рацію: мої знання щодо перемінного ходу війни були доволі непевними і плутаними. По правді сказати, я цікавився лише тим, що відбувалося в моєму кварталі, і тим, що могло вплинути на мою роботу. І моя антифашистська позиція носила характер мінімальної опозиції, продиктованої радше особистою гордістю, що не мала нічого спільного з ідеологією, спротивом чи зятим захистом суспільного майна. Новини про бойові дії я отримував із пілотованих хронік газет і розповідей мого основного інформатора, Артемія, який і сам отримував їх через другі або треті руки.

— Ми зупинилися на Шлюгені, — сказав я після паузи, поки Квінтіно далі керував машиною в тумані, що рідшав лише на окремих ділянках, де можна було розгледіти поодинокі селянські обійстя, які наганяли думку про неспішне життя в гармонії з лісами та полями. Тобто нічого спільного з нашим.

— Біля Шлюгена ми вже опинимося зовсім поряд із Сан-Бернардіно⁵, де почнемо спускатися до Белліцони⁶ та Локарно⁷, де, як я чув, чимало італійських біженців,

⁴ Режим Віші — офіційна назва Французької держави, колабораціоністський уряд Франції, сформований після поразки у війні з нацистською Німеччиною. Існував з 1940-го по 1944 рік.

⁵ Сан-Бернардіно — село в Швейцарії, кантон Граубюнден, регіон Моеза, комуна Мезокко.

⁶ Беллінцона — головне місто швейцарського італомовного кантону Тічино біля підніжжя Альп на схід від річки Тічино на висоті 230 м над рівнем моря.

⁷ Локарно — місто у Швейцарії, у кантоні Тічино, на північному березі озера Маджоре.

напевно, з числа заможного люду з півночі, адже лише ті, хто має грошенята, можуть кататися туди-сюди. Може, і нам там щось перепаде, — він усміхнувся вже від самої думки.

— А потім що? — запитав я занепокоєно, намагаючись уявити собі той маршрут на мапі.

— А потім для нашої подорожі настане фаза певного ризику. Адже доведеться їхати через Італію, через п'ємонтські Альпи, де повно скажених партизанів — вибачте за вислів! — які не бояться ані Гітлера, ні всіх його генералів. Якщо доберемося живими до Гравеллона-Точе¹, далі рушимо на Боргозезію², а там побачимо. Все залежить від світла: якщо ще буде видно, доведеться сховатись і чекати ночі, щоб перетнути рівнину до Верчеллі³, а звідти — до Казале-Монферрато⁴. А тоді попрямуємо на схід, де лише сільська місцевість і самі селяни та рибалки, що ловлять рибу в річках, — люд, доведений до голоду, — а тому територія, що не має ніякого стратегічного значення. Так ми доберемося до околиць Павії⁵, а звідти рушимо на південь Апеннінами — і справу зроблено!

— Аякже! Звідти вже — все одно, що прогулянка! Квінтіно, що у вас у головешці?! Там до Рима буде ще кілометрів шістсот, до того ж доведеться рухатись назустріч німецькій армії, можуть трапитися засідки, зруйновані

¹ Гравеллона-Точе — муніципалітет в Італії, у регіоні П'ємонт, провінція Вербано-Кузіо-Оссола, за 560 км від Рима та 115 км від Турина.

² Боргозезія — муніципалітет в Італії, у регіоні П'ємонт, провінція Верчеллі, на відстані 550 км від Рима і 85 км на північний схід від Турина.

³ Верчеллі — муніципалітет в Італії, у регіоні П'ємонт, столиця провінції Верчеллі.

⁴ Казале-Монферрато — муніципалітет в Італії, у регіоні П'ємонт, провінція Алессандрія.

⁵ Павія — місто й муніципалітет на півночі Італії, у регіоні Ломбардія, столиця провінції Павія, розташоване на річці Тічино, на відстані близько 460 км на північний захід від Рима, 32 км на південь від Мілана.

дороги, підірвані мости... «Справу зроблено!» Припиніть молоти дурниці, будь ласка!

— О, нарешті ви висловились ясно, куди хочете доїхати: до Рима. Адже донині ми так і не обговорили все як слід. А увесь оцей мотлох, який ми веземо з собою, куди ви збираєтесь упхати, до своєї домівки? У вас там що, дебела комора?

— Передамо все до Ватикану, там принаймні трохи безпечніше. Звісно, за умови, що ми таки колись туди доберемося.

— Доберемося, доберемося, — промовив Квінтіно і перехрестився.

**

До Цуоца ми приїхали десь по обіді, зупинившись ненадовго біля придорожньої крамниці, щоб прихопити харчів. «Прихопити» у стилі Квінтіно Арагонезе. Зрештою, із грошей у нас були тільки ліри, а якби ми вирішили платити італійською валютою, це могло викликати підозру. В крамниці торгували всім потроху, і поки я розгортав перед прилавком дощовика, ніби перевіряючи, чи він достатньо довгий і широкий, а насправді закриваючи огляд літньому крамареві, Квінтіно за моєю спиною умудрився запхати в торбу, що висіла в нього на шиї, кілька банок тушонки й сіру хлібину.

— *Besten Dank*, — заявив я коротко, складаючи дощовика й простягаючи його крамареві, — *aber es hat gerade aufgehört zu regnen*⁶.

Крамар не відповів, натомість і далі витріщався на мене своїми каламутними очиськами.

— Що ви йому сказали? — поцікавився Квінтіно, коли ми вже всідалися до вантажівки, яка стояла на узбіччі за кілька метрів від крамниці.

— Дякую, однак дощ щойно вщух.

⁶ Широ дякую, але дощ щойно вщух (нім.).

— Сподіваймося, не лише тут, адже тепер нам доведеться підніматись у гори, а там може бути навіть сніг, — сказав мій юний попутник, поглядаючи на небо, де клубочилися густі низькі хмари, що нагадували напнуті вітрила.

Сніг ми побачили майже відразу, вже через кілька поворотів дороги. На щастя, його напáдало лише на кілька сантиметрів, а тому низку каменів обабіч дороги видно було добре. Проїхавши ще кілька крутих поворотів серпантину, ми прорвалися через сіру ковдру хмар і в'їхали у довгу долину, до іншого світу. Тут під яскраво-синім небом усе блищало: яскраво-біла дорога, білі схили гір, гірські хребти, як ті океанські хвилі, готові в будь-яку мить залити собою долину. Вітрила, хвилі... у мене починалися морські галюцинації.

Квінтіно зменшив швидкість, щоб помилуватися пейзажем. Я хотів було сказати йому «Дивіться вперед, хай вам грець!», однак промовчав. Тихе, монотонне торохтіння двигуна не порушувало чарівної атмосфери тих хвилин і залишалося єдиним заспокійливим звуком нашої подорожі, що тривала у непевному напрямку до невідомої мети.

На перевалі, на висоті понад дві тисячі метрів, ми побачили озеро, а за ним — дві довгі будівлі з каменю та бляхи, що слугували прихистком для худоби на літніх пасовищах. Квінтіно вирішив, що ми могли б зупинитися між ними, сховавшись від очей проїжджих.

Сонце вже хилилося за одну з вершин, згодом повернулося б темрява й холод. Хай там як, а Брессаноне, абатство, Рим, війна були такими далекими, що здавалися майже плодом моєї хворобливої уяви. Чи це, можливо, гори вирішили трішки підлікувати наші душі.

— Якби всі дні пройшли, як оцей... — зітхнув Квінтіно, перш ніж залізи під дві ковдри.

— Ви знову спатимете тут? На сидінні?

— Мабуть, так. А ви що, замовили собі номер у готелі?

— Я полізу до фургона, там принаймні зможу лягти на один із ящиків.

— Господи, хоч не в ящик! Робіть, як вам заманеться! Як тільки зоря постукає у віконце, рушимо далі.

— Як скажете. Це ви за кермом і керуєте. Мушу визнати, що робите ви це дуже невимушено і разом із тим обережно, особливо коли дорога погана.

— Ну, так багато років за кермом, — відповів він, розвів руками і підняв очі до неба.

— Так уже й багато років! Не перебільшуйте.

— Я їжджу на машинах та мотоциклах із тринадцяти років, туди-сюди вуличками Іскії, де є такі повороти та круті підйоми, що Джіно Барталі¹ й пішки б не зійшов. А возики по селах я почав тягати ще раніше.

**

Наступного ранку ми досить швидко почали спускатися в долину. Квінтіно хотів проїхати через численні села, що траплялися по дорозі, коли люди ще ніжилися у теплих ліжках. Уночі піднявся теплий сухий вітер, і сніг майже весь розтанув. Квінтіно, здавалося, геть забув, як гальмують, знай смикав за важіль перемикавання швидкості, а прямі відрізки спуску взагалі проходив на холостому ході.

— Я намагаюся заощаджувати пальне, адже його тут не так легко знайти. Перш ніж переїдемо кордон з Італією, слід роздобути кілька каністр бензину, бо далі буде ще гірше.

— Що значить «роздобути»?

— Значить купити. Інакше не вийде: важкі каністри з бензином так просто не підхопиш і до кузова не закинеш. Щоб їх поцупити, без Мімі не обійтися.

На дорогу до Беллінзони нам знадобилося шість годин, звідки ми на черепашачій швидкості спустилися через перевал Сан-Бернардіно, бо дорога там була дуже вузька,

¹ Джіно Барталі (1914–2000) — найвідоміший італійський професійний велогонщик до Другої Світової війни.

а в деяких місцях майже закручувалася на триста шістдесят градусів по спіралі, як штопор для пробки. Час від часу колеса ледве не зіскакували з дороги і вдарялися об тонесенькі язички старого настового снігу. Мій погляд мимоволі ковзав по долині вниз, де розкинулись болотисті поля і виднілися дахи малесеньких сіл. Ліси звідси, згори, нагадували війська на марші у спробі видертися на обидва круті схили долини.

За інших обставин було б добре зупинитися на деякий час у Беллінзоні. Поблизу височіло кілька замків, і я знав, що під їхніми стінами під час численних розкопок знайшли багато археологічних артефактів, які належали до різних історичних епох. Ми об'їхали місто праворуч і прямували вздовж полів, що ледве не сповзали до річки Тічино, аж в очі Квінтіно впала табличка на якомусь сараї: «WERKSTATT», тобто «Автомайстерня». Така сама висіла там, де він примусово працював у Брессаноне. Він спинив вантажівку на краю поля і пішов до майстерні пішки. Його тривалий час не було, а коли він нарешті вийшов, то, тримаючи руки глибоко в кишенях шкіряної куртки, швидким кроком, схиливши голову, рушив до машини.

— Довго ж ви там базікали! — буркнув я, коли він сів у кабінку, — просто для того, щоб показати йому, що сила на моєму боці.

— Професоре, нам пощастило, вони дадуть нам бензину. Але дорогоувато вийде... триста лір за каністру та кілька пляшок вина.

— Триста лір за каністру?! І скільки каністр ми збираємося взяти?

— Усі, що влізуть, штук шість чи сім.

— Дві тисячі сто лір. Та це ж грабіж!

— От бачите, ви вже теж допетрали, що красти — це вже майже правило! Часом ми крадемо в когось, а часом хтось — у нас. Професоре, тут італійців не дуже полюбляють, хазяїн автомайстерні переконаний, що Муссоліні ще й досі хоче завоювати всі прикордонні альпійські терито-

рії, разом з оцією. До того ж він іще сказав, що з лірами зараз не знає що робити, їх навіть у банку не приймають. Однак, на наше щастя, у нього там працюють італійські хлопці, то він їм їх поступово й сплавить. Отож, щоб його якось переконати, довелося мені запропонувати йому ще й на кілька пляшок вина більше, ніж передбачалося. Послухайте! Не міг же я там з ним сваритися: або погоджуйся, або котися геть. А докотилися б ми з вами не далі, ніж до озера Маджоре. Хай там як, а він дозволив нам на цю ніч загнати вантажівку до сараю для дров, що за майстернею, так що зможемо поспати в нормальному ліжку. Нам це на руку. Цього разу вирушимо вранці, ледве зійде сонце, адже доведеться їхати по дорозі, що тягнеться вздовж правого берега озера, де нікуди не втечеш і багато населених пунктів, ще й митницю доведеться проїжджати.

Я мусив визнати, що хлопчина все добре обмізкував, із певною часткою стратегічного бачення. Можливо, мені все ж доведеться виробити в собі більше довіри до нього, хоча будь-які його плани й задумки і надалі викликали в мене страх.

Увечері ми зігріли шлунки гарячим супом, в якому розтопили шматок сиру, адже влаштувались у харчевні з ночівлею, де намагалися потім поспати протягом кількох годин. Ліжко виявилось, безумовно, зручнішим за сидіння вантажівки та ящики кузова, однак кількість годин, проведених із заплющеними очима, виявилася значно меншою, аніж потрібно для того, щоб розігнати втому й напруження.

О третій ранку Квінтіно розбудив мене, трусонувши рукою за плече.

Я встав без зайвих заперечень. Помітив, що його ліжко залишилося нерозстеленим. Поглянув на нього запитально, і він відповів, здогадавшись:

— Професоре, після того, як ви заснули, я подумав: невже ми з вами такі бовдури, щоб залишити вантажівку з усім скарбом оцим швейцарцям, які нас терпіти не

можуть?! А тому й пішов спати до кузова. На той випадок, якщо їм спаде на думку там полазити... — він сягнув рукою до кишені й вийняв звідти пістолета, показав мені й посміхнувся. — Та не хвилюйтеся ви так, зараз я покладу його на місце.

Ми мовчки пройшли до кухні, набили торби вареними яйцями та шматками сиру, що зберігалися у полотняному мішечку, і вирушили в дорогу вздовж полів, які тягнулися берегом Тічино, аж поки річка не донесла свої води до озера. Так ми повільно перетнули Локарно і далі вже рухалися берегом озера на південь. Віяв сильний вітер, по темній воді ліворуч від нас пробігали сріблясті зморшки. Квінтіно мусив пару разів виходити з машини, щоб підтягнути троси, якими втримувався брезент фургона з символами Червоного Хреста, бо побоювався, що бічний вітер може його зірвати й перекинути вантажівку. Незабаром після виїзду з селища Бріссаго, куди ми прибули хвилин через десять, мав бути кордон з Італією — на щастя, на малонаселеній території. Квінтіно зупинився на оточеній каштанами галявині, якраз під горою, що праворуч від нас, здавалося, падала прямо в озеро.

— Професоре, тут справа делікатна. Доведеться вам взяти ситуацію в свої руки.

— Мені? — вигукнув я, заскочений зненацька. — І що я маю робити?

— Ви вдягнете форму полковника, а я — ад'ютанта, однак зверху накинемо цивільне. Тоді ви всядетеся за кермо, і таким чином ми поїдемо до швейцарського шлагбаума...

— Я... мені доведеться керувати оцією чортопхайкою?

— Гей, не ображайте, це шедевр механіки! Вкажіть їй, куди їхати, і вона майже сама побіжить! Однак не хвилюйтеся, це тільки на кілька сотень метрів. Отже, доїдемо до швейцарських прикордонників, там точно хтось підійде для перевірки, а ви скажете, що ви — доктор «як-вам-самому-в-дідька-заманеться», — придумайте собі якість іно-

земне ім'я, щоб вражало! — і що ми з вами — працівники Міжнародного Червоного Хреста, у нас термінова справа в Італії. Звісно, скажете все це німецькою; і голос зробіть суворий, яким накази віддають!

— Де саме в Італії?

— Та яке їм до того діло?! Їм досить, щоб ми зникли з очей, — так усім легше на голову! Хай там як, але, якщо забажають залізи до кузова, щоб перевірити вантаж, ви кажіть, що то — під їхню відповідальність, адже разом з іншими речами ми перевозимо газ та ряд обладнання для польових госпіталів. Тоді вони, може, обмежаться зовнішнім оглядом, побачать написи на фургоні, й кінець історії. Та якщо все ж вирішать залізи до кузова, тисніть на газ, валіть шлагбаум, і чкурнемо звідти.

— Але ж вони кинуться у погоню!

— Та яке там! Куди їм їхати? В лапи італійцям, що чекають за поворотом, — бачите оті два вогники там, унизу?

— Якось мені тривожно. А потім що буде?

— А ось що: проїхавши туди, ми знову зупинимося, вимкнемо фари, знімемо пальто й куртку і з'явимося до італійського кордону у військовій формі, де влаштуємо схожу виставу. Скористаємося реквізитом і постановчою технікою, якою вже скористалися на складі з фашистами, адже там вона чудово спрацювала. З нашими земляками має вийти ще краще: як тільки вони побачать німецького офіцера та символи Червоного Хреста, обдурити їх буде ще легше. Але глядіть: поведьтеся рішуче, не дозволяйте їм навіть рота розкрити. Не можна давати їм часу на роздуми і міркувати, чого це офіцер Вермахта і ще один фашист прямують із Швейцарії. Отже...

— Вони повинні накласти собі повні штани! — я сам собі здивувався.

— Професоре, ви чудово все зрозуміли, — сказав Квінтіно, несподівано поплескавши мене по плечу.

Зі швейцарцями у нас труднощів не виникло. Прикордонники збиралися примусити нас вийти з кабіни, аж тут

Квінтіно, як тільки один із них підійшов ближче, простягнув йому через віконце пару пляшок з вином, широко посміхнувся і мовив «*Prosit!*¹», а потім показав на написи на брезенті фургона: «*Red Cross, Red Cross, urgent!*²» Прикордонник зиркнув на свого колегу, що залишився стояти на порозі дерев'яної будки, і той махнув рукою, щоб пропуслав.

**

На італійському кордоні теж проїзд відбувався легше, ніж передбачалося, адже шлагбаум виявився задраним догори, а на посту стояв лише один пристаркуватий солдат Республіки Салб, на що вказували темні нашивки з мечем у петлицях на сіро-зеленій куртці. Коли вантажівка загальмувала, під'їжджаючи, постовий неспішно виплівся з будки й став посеред дороги, навівши на нас дуло рушниці. Мене кинуло в піт, я вже уявляв себе перед шерегою взводу під час розстрілу. Та відступати було пізно, і, на щастя, коли постовий уздрів на моїй голові картуз німецького офіцера, враз витягнувся у струнку і напружився, як маріонетка.

— Ну ж бо, скажіть йому що-небудь! — спонукав мене Квінтіно пошепки.

Попри паніку, я таки спромігся вичавити з себе фразу німецькою; вояка не поворухнувся — напевно, не второпав ані слова. Тоді я загорлав іще дужче, аж поки той з переляку не відступив убік, щоб ми проїжджали.

Після кордону я проїхав іще кілометрів сорок. Не тому, що мені сподобалося, а тому, що напруження, яке накопичилося всередині, було таким сильним, що руки прикипіли до керма, погляд втупився вперед у дорогу, а густий піт заливав лоба, тік по шиї і навколо рота, залишаючи по собі солоні сліди.

¹ *Prosit!* — Будьмо! (Нім.)

² *Red Cross, Red Cross, urgent!* — Червоний Хрест, Червоний Хрест, терміново! (Англ.)

Квінтіно протягом усього часу не промовив ані слова, він якось відразу збагнув, що я не стерпів би ніякого зауваження чи насмішки. Так ми мовчали, аж поки не добралися до берегів Точе³, де зеленкувата вода ріки змішувалася з темно-синіми водами озера. На узбіччі був невеличкий майданчик, покритий дрібною галькою, що насипалася з розташованих вище кар'єрів.

Квінтіно майже прошепотів:

— Професоре, ми вже давно в Італії. Вам би краще зупинитися тут, щоб я знову сів за кермо.

Я вчинив так, як він запропонував, не промовивши ні слова. Зупинив машину, вимкнув двигуна і знесилоно відкинувся на спинку сидіння, бо плечі ломило, а руки трусилися. З моїх вуст зірвався химерний хрип: то нарешті вилетіло повітря з легенів, після того як я більше години керував машиною і майже не дихав.

— Хочете трохи відпочити? — запитав мій попутник через деякий час.

— А що там попереду?

— Згодом ми від'їдемо від озера і звернемо на другу дорогу, що веде в тому самому напрямку, але через гори й ліси, — так зможемо уникнути численних сіл, бо скоро люди вже почнуть прокидатися. Тоді спустимося знову на рівнину, рушимо вздовж річки Сесії, аж до місця її впадіння у По, де піднінемося до Монтефerratо... чи, може, трохи далі, ближче до перших схилів неподалік від Павії, звідки починається безмежне море гір та пагорбів, де можна запросто загубитися, так їх там багато, і де завдяки цьому нас буде важко помітити. Самі хутори, ліси та переліски, кілька сіл. Там ніхто й ніколи не вештається з чужих, — Квінтіно промовив усе це рівним, заспокійливим тоном, без тіні насмішкватості.

— Мені треба хвилинку передихнути, — сказав я, відчиняючи дверцята кабінки, — потім рушимо далі.

³ Точе — гірська річка, найбільша в долині Валь д'Оссоло, яка тече з півночі на південь, завдовжки 83,6 км.

— Згода.

Минуло чимало часу, перш ніж я знову повернувся до машини.

— Це я ледве не наклав у штани, а не вони, — промовив, махнувши рукою у бік кордону. Напруження поступово відступало.

— Добре, я радий, що вам краще. Справді. Я вже подумав було, що доведеться покласти вас до *того вашого саркохвага*, — сказав він уже притаманним йому єхидним тоном.

— Я б туди не помістився. Його зробили для малюка.

— Матір Божа! Так у нас там труна для малої дитинки!

— У вас якась манія, Квінтіно, однак у цьому немає нічого похмуро-замогильного. Більше того, це ознака поваги, поклоніння. Хай там як, але не хвилюйтеся: тепер, через дві тисячі п'ятсот років, усередині нікого немає. Це лише урна з різьбленого мармуру.

— О, нарешті! Коли ви знову починаєте говорити як професор університету, ви мені до вподоби! Хоча можна, я вам дещо скажу? Коли ви вдаєте актора, ви мені подобається ще більше!

— Актора?

— А кого ж ще? Ви що, вже забули, як втерли пику отому фашистові? Він же справді повірив, що ви — полковник, а ви його перемололи, як рагу для макаронів! Він стояв, як той бовдур, а ви горланили, як зголоднілий котяра... Справжній бовдур, навіть не подумав: як це німець може їхати зі Швейцарії!

— Можливо, ми не залишили йому часу на роздуми. Однак коли він навів на нас дуло рушниці...

— Авжеж, але ж ви задали йому жару! Я не второпав ані слова, та, здавалося, це було щось дуже страшне! Що ви йому кричали?

— Дурню, ледарю, геть з дороги! — повторив я, підвищивши голос.

— Професоре, та ви його просто знищили!

— Ви так гадаєте? — запитав я, мимоволі тішачись про себе, хоча й досі не отямився від того, що сталося.

— Справжній шедевр! Та Амедео Надзарі у порівнянні з вами...

— Квінтіно, будь ласка. Тримаймо дистанцію і не забуваймо про правила поведінки. Хай там як, а я від Надзарі як актора не в захваті.

Він, здавалося, мене не слухав і далі радісно всміхався.

— Професоре, можна вам дещо сказати?

Я важко зітхнув, удавши страждання.

— Кажіть уже.

— Швейцарцям до вподоби випивка і — на здоров'я.

— Це ви до чого?

— А до того: щоб в'їхати до їхньої країни та виїхати звідти, ми розплатилися трьома пляшками коньяку.

Сонце повільно викотилося з-за скелястих хребтів з протилежного боку озера і обдарувало нас своїм теплом. Ми їхали вгору схилом, перші промінці проникали через молоденьке листячко каштанів і стрункі, високі стовбури буків, що тягнулися вздовж вузької дороги. Під нами по берегах озера Маджоре поселення все ще дрімали в останніх непевних сутінках ночі, і лише в розпливчастих обрисах угадувалися невеликі купки хатин, де мешкали рибалки, каменярі або контрабандисти, які таємними стежками переводили через кордон у Швейцарію тих, хто втікав від війни, особливо якщо в них були гроші, щоб вони могли це собі дозволити.

Коли ми вже виїхали на самий верх хребта, я помітив унизу праворуч великий населений пункт.

— Що то може бути? — поцікавився я.

Квінтіно витяг з кишені щось на кшталт усяяної назвами мапи, яку сам намалював. Довго вдивлявся у неї, перевернув у правильному напрямку, взявши за орієнтир півден-

ний, звужений край озера, де хребти П'ємонте сходилися із ломбардськими.

— Мабуть, то містечко, що називається Борґоманеро, — сказав. — Праворуч від нього, — отам, нижче, — розташоване Романьяно-Сезія, де ми знову зустрінемо нашу річку, яка поведе нас аж до По і до Апеннінських пагорбів поза рівниною. Через годинку маємо виїхати з усіх оцих поселень.

— І що, так і їхатимемо в цій формі?

— Ні, перевдягнемоя у цивільне. Я — у водія, а ви причепуріться, ви ж бо в нас — відомий лікар, світило науки. З написами та символами Червоного Хреста по боках і на даху ми мусимо мати переконливий вигляд — хоч для фашистів, хоч для партизанів, якщо з ними зустрінемося. Сподіваймося тільки, що нас не попросять когось полікувати.

**

Коли ми проїжджали через Романьяно-Сезію, я помітив краєм ока постійний двір із табличкою «Телефон». Рішуче наказав Квінтіно зупинитись і зачекати на мене в кабіні, а сам несподівано спритно вискочив з неї. Можливо, причиною став подовжений ефект від пережитого страху, адреналін, який ще й досі вирував у крові.

Перекошені вхідні двері харчевні виявилися лише прикритими. Я рішуче зайшов досередини. Там, здавалося, не було нікого, адже сонце зійшло зовсім недавно. З-за штори вийшла розхристана жінка у засмальцьованому фартуху, яка дивилася на мене з очевидним страхом.

— Телефон працює? — запитав я сухо.

— Так, сьогодні наче працює. Він отам, за загородкою, — тицьнула пальцем.

Я широкими кроками рушив до апарата і набрав номер.

— Алло, це хто?

— Артемію, це я, Кавальканті.

— Професоре, дороженький, доброго дня вам! Давно вже не чув вас.

— Вибач, Артемію, у мене мало часу та й зв'язок поганий. Хотів лише запитати, чи не шукав мене хто останнім часом.

— Та ні. Хоча шукали таки: заходили двоє поліцаїв, але в цивільному, без форми, питали про вас. Я сказав, що ви на північ поїхали, по роботі. Вони потім іще пару разів приходили, допитувалися все, так я останнього разу не втримався і сказав їм: «Ви що, іноземці? Не розумієте по-нашому?!» Останнього разу вони навіть до квартири піднімалися.

— І що вони там робили? А як там кішка?

— Нічого, позаглядали кругом, але нічого не чіпали. Кішка? Як завжди: що той привид. Однак їсть, п'є і випорожнюється. На щастя, у ящик з піском.

— Дика, але вихована, — промовив я наостанок.

— А ви де зараз?

— У дорозі, довго розповідати, потім. Ти сам як? Інші мешканці будинку живі-здорові?

— Якщо поводитимемося тихо й спокійно, то ще протримаємося. Тільки кавалерові Гондзازی не поталанило. Три дні тому, рано-вранці, прийшли двоє чорносорочечників і забрали його. «Інтелігент вошивий!» — сказав один із них, перш ніж перевернути все догори ногами в його бібліотеці. Хтозна, що тепер із ним буде.

— Не думай про це, Артемію. Ось побачиш, він скоро повернеться.

— Сподіваюся.

— Добре, я тобі ще дзвонитиму, коли зможу. А ти там бережися.

**

Я купив харчів і набрав у скляну пляшку кави. Хазяйка спершу поглядала на мене з острахом і недовірою, та, побачивши гроші, видавила з себе несміливу усмішку.

— Ви не тутешній. Швейцарець?

— Так, я тут із колегою з Червоного Хреста, їдемо на північ. Нарешті повертаємося додому, до Беллінцони, — збрехав я. — Як тут обстановка?

— Зараз трохи краще. А три дні тому стріляли, — відповіла вона, дивлячись кудись через вікно, — партизани з Оссоли спустилися з гір за два кілометри звідси. Аж до річки дійшли.

— А з ким перестрілювалися, з німцями чи з фашистами?

— З фашистами. Кажуть, що скоро прийдуть німці, і тоді...

— Професоре, ви тут часом не залицятися зібралися до синьйори? — Квінтіно нечутно відчинив двері і тепер зазирає усередину, багатозначно постукуючи себе по циферблату наручного годинника.

— Вибачте, це мій колега, — сказав я, звертаючись до жінки. — Ми запізнюємося, треба поквипитись. Бережіть себе, гарного вам дня! — промовив, задкуючи до дверей.

— Дякую, — пробурмотіла вона, захоплена зненацька, і непевно помахала рукою на прощання.

— Ви що там робили? — поцікавився Квінтіно, сідаючи до кабіни.

— Подзвонив додому. Вирішив, що слід це зробити, коли ви зранку згадали про зголоднілого кота. До речі, тримайте: тут хліб, сир і кава. Можливо, ще гаряча.

— Це ви добре придумали, — похвалив мене Квінтіно, завів двигуна і знову виїхав на тиху й, на наше щастя, безлюдну дорогу, яка крутим серпантинном спускалась у долину.

— Професоре, можна, я запитаю вас прямо? — звернувся Квінтіно до мене, як тільки проковтнув останній шматок.

— Не розумію, що ви вкладаєте у поняття «прямо», але прошу, запитуйте.

— Чому ви так турбуєтеся про отой ваш *саркохваг*? Приїжджайте до Помпей чи до Герколано, я вам їх стільки нашокаю, скільки забажаєте!

— Розумієте, Квінтіно, це довга історія...

— Ну то й що? Часу в нас удосталь. А що нам іще робити? Сидимо зачинені в кабіні і їдемо собі на південь, — тільки й залишається, що балакати. Я й так забагато базікаю, а тому поговоріть і ви трішки.

— Насправді у вас взагалі рот не закривається ані на мить...

— Ну то потерпіть, мені треба надолужувати! Ви не повірите, а я практично майже не розмовляв аж до десяти років, навіть коли вже почав ходити до початкової школи.

— Тобто як це: майже не розмовляв?

— А так: завжди мовчав як німий, як черепок із глини. Як свинка-скарбничка, яка дивиться і нічого не каже, а все, що має цінного, тримає в собі. Тобто як тварина.

— А причина яка?

— Хто його зна. Моя сестра Лізетта завжди казала, що наша мати перед смертю, коли мене народжувала, не мала слів у горлі, щоб покликати на допомогу, а тому через пуповину висмоктала всі слова з мене — ті, що я тримав у собі вже наготові. А тому я не мав голосу тоді, коли всі інші малюки зазвичай починають говорити. Лізетта, яка вирішила залишитися старою дівою, казала так, аби розіграти драму та нагнати страху на інших сестер, що, на відміну від неї, хотіли вийти заміж і мати дітей. Насправді ж я змалечку боявся нашого батька, що завжди лупцював моїх сестер — і п'яним, і на тверезу голову. Без причини. Паском, ціпком, інколи навіть вилами. І щоразу, коли його кидали за ґрати, для нас то було як звільнення, як свято. На його думку, жінки, а насамперед мої сестри, взагалі не потрібні. Так і казав: не потрібні. Мене ні разу навіть пальцем не чіпав, тільки кричав, щоб я заткнув пельку, щоб мовчав як мертвий. Так і казав: мовчи як мертвий. От я і мовчав, взагалі не розмовляв, нарешті й думати

перестав — дивився довкола, як у кіно, спостерігав, ніби все це відбувалося не зі мною, а з іншими людьми, яких я взагалі знати не знав. Мені все те здавалося якоюсь тупою вигадкою.

— І коли саме ви, як би це мовити, змінили свою думку?

— Коли мої сестри почали брати мене з собою до маркізи. Зі мною вона не дуже церемонилась, однак завжди поводитися чемно; давала мені невеликі доручення, я допомагав їй у теплиці та в парку; ніколи не забувала сказати «будь ласка» чи «дуже дякую». Маркіза — вона старенька і дуже добра. Мій батько — теж старий, але так лайном і залишився.

— Мені дуже шкода вас і насамперед — ваших сестер.

— Це вже все в минулому, і той мерзотник ще довго просидить за ґратами. Хай там як, але ми з вами відволіклися. Я запитував вас про труну — вибачайте, про *саркохваг*.

Я помовчав, щоб зібратися із силами й думками, тоді вмостився зручніше і почав неспішну розповідь, намагаючись викладати історію по порядку.

— Волубіліс розташований у глибині території Марокко, ближче до Атлантичного океану. Місце там чудове: позаду — невисокі гори, які колись були невеликими вулканами, а попереду, поки сягає око, — широка, рівна долина із зеленими лугами, оливковими та мигдальними гаями. Її пригледіли для себе ще римляни й побудували там велике, багате місто...

— Більше за Геркуланум? — недовіжливо перепитав Квінтіно. Я мимоволі посміхнувся.

— Розумію, що ви дуже пишаєтеся давніми містами Кампанї, однак не слід ревнувати. Ми не знаємо, чи було те місто більшим за Геркуланум, за Помпеї чи за Рим, тому що наразі ми розкопали лише невелику його частину, там іще працювати й працювати...

— То, виходить, ви там теж побували?

— Так, і я теж. За кілька років розкопок ми вивільнили на білий світ вілли, арки, храми, спортивні зали, терми,

переплетення вулиць, а вздовж них — колони, крамниці, будинки заможних мешканців, адже всі мали стайні, олійниці, комори для зерна... Деякі крамарі побудували навіть велику теплицю, де тримали диких тварин, виловлених у Південній Африці. Їх утримували там протягом деякого часу, щоб згодом відправити на арени Рима та Капуї або ж продати багатим патриціям, які виставляли їх на огляд у парках власних вілл. Тобто Волубіліс був справжнім містом.

— Як невеликий Неаполь?

— Ви наполягаєте на порівняннях, але даремно. Нам іще багато чого треба для себе відкрити. Я довго там працював, протягом кількох сезонів розкопок. Мені вдалося за короткий час зібрати команду з місцевих працівників, справді виняткових, на чолі з Адідом, чоловіком простим, але завзятим і дуже уважним — настільки, що наприкінці розкопок він знав про археологічні знахідки та місцеву історію більше, ніж я. З першого року робіт Адід прихистив мене в селищі, у власній домівці. Я відразу охоче погодився, тому що таке облаштування між чотирма міцними стінами з тінистим внутрішнім двориком було, без сумніву, значно кращим, ніж запилюжені й задушливі палатки на місці розкопок. Досить швидко я перетворився майже на члена родини, з року в рік спостерігав, як дорослішали його діти, а ті сприймали мене як рідного дядька, який час від часу від'їжджав на північ, за море, до якогось невідомого краю, однак завжди повертався.

Адідова домівка була прохолодною, світлою, оточеною пишним садом і городом, де заправляла Аміна, його дружина. Невелика громада селища була дружною, всі допомагали одне одному: селяни, що трудилися на полях, пастухи, що пасли худобу в горах, збирачі меду, торговці мінералами і травами для фарбування тканин. Життя протікало там спокійно, неспішно, звеселене барвами полів та густими ароматами, що залежно від пори року змінювалися і насичували все собою. Плин часу вимірювався

сезонними роботами: збиранням урожаю мигдалю, олив, фініків та пробки, за якими потім приїжджали купці з Рабата, приморського міста... а ще — зернові та худоба... Я не нагнав на вас нудьгу?

Квінтіно тріпнув головою, ніби прокидаючись від дрімоти.

— Ні, професоре, що ви таке кажете! Продовжуйте, прошу вас! Це нагадує мені ті часи, коли маркіза читала мені вголос книжки, де розповідалося про далекі землі та міста, яких я не знав, а тому намагався собі уявити.

Розповідаючи, я відволікся від нашої подорожі й не помітив, що тим часом усе довкола стало пласким і блискучим, хмари віддзеркалювались у воді, здавалося, простягни руку з віконця — і доторкнешся. З рисових полів, коли повз них проїжджала наша вантажівка, повільно злітали сірі чаплі та білосніжні чепури, за якими відразу кидались услід яструби, що дримали між гілками дерев, які тягнулися вервечкою по краях цих рисових полів і несли варту на перехрестях вузьких білих доріг. Навколо — самі рисові поля, а вдалині — поодинокі сільські садиби.

— Якщо так піде й далі, то під вечір ми вже будемо в горах, де безпечніше, — промовив Квінтіно.

— Але ж тут нікого немає, тільки вода й поля, — відповів я з нетиповим для мене оптимізмом.

— Тут, навколо, — нікого, а от угорі, — відповів він, тицьнувши пальцем у небо, — таки є. Літаки. Можливо, побачивши червоні хрести на брезенті, вони дадуть нам спокій; може статися, що, помітивши самотню вантажівку, не стануть марнувати часу на те, щоб опуститися нижче. Однак ви ж самі розумієте: краще забиратися звідси, адже тут навіть сховатись ніде. Та продовжуйте свою історію, щоб я не думав про небезпеку, мене це заспокоює.

— Одного року, — продовжив я, повернувшись думками в далеке минуле, — ми викопали на білий світ віллу заможного римлянина, розташовану далеко від центру

античного міста, на узвишші, — справжній *домус*¹, зважаючи на розміри кімнат та багатство фресок, керамічні вироби та зелений мармур, привезений на віллу невідомо звідки. То могла бути резиденція Юби II² з Мавританії, чоловіка високоосвіченого, якого римляни посадили на трон монарха, та його дружини Клеопатри Селени, доньки Клеопатри, останньої великої цариці Єгипту...

— Це якої? Отієї, що крутила з Юлієм Цезарем та з Антонієм?

— Ваше визначення здається мені доволі поверховим. Хай там як, а отой ваш Антоній насправді був Марк Антоній, сенатор і великий полководець. Клеопатра Селена народилась якраз від кохання великої цариці та Марка Антонія. Все ж мене тішить факт, що ви дещо пам'ятаєте зі шкільної програми.

— Та яка там школа, я пригадую тільки один фільм, що бачив кілька років тому, там ще була така актриса напівгола...

— Ось як вивчають історію! — скрушно сказав я.

— А потім що сталося? — запитав Квінтіно, повільно рухаючись прямою дорогою, щоб не здіймати хмари пилу, які можна було б помітити здалеку.

— Адід та Аміна мали трьох дітей. У той час найменшому виповнилося одинадцять років, його звали Набіл і він захоплювався батьковою роботою, часто приїжджав із ним на розкопки і допомагав, як міг. Адід жартوما навіть виготовив для нього лопату під його зріст і невеличку кирку. Набіл був хлопчиною міцним, сміливим, відчайдушним; залазив у неймовірно вузькі ущелини, здирався на прямовисні виступи скель. Інколи зникав поміж руї-

¹ Домус — тип міського будинку в Стародавньому Римі, де жили вищі класи та деякі вільновідпущені особи в епоху Республіки та Імперії. Такі помешкання знайшли при розкопках майже в усіх великих містах римських територій.

² Юба II — король Нумідії, потім король Мавританії. Його дружиною була Клеопатра Селена II, остання представниця монаршого роду Птолемеїв, донька Клеопатри VII та Марка Антонія.

нами зі своїм зняряддям, однак на заході сонця завжди повертався додому, часом — із невеличкими знахідками, які сам розкопав. Побачивши незворушний спокій Адіда, з яким він реагував на таку поведінку сина, я й сам швидко звик до його самостійних досліджень, хоча в глибині душі все ж вважав їх ризикованими.

Якось, після тривалої негоди, що примусила нас на певний час припинити роботи, Набіл прийшов із нами до домуса, а згодом кудись зник. Ми вирішили, що він вирушив у одну зі своїх звичних вилазок навколо ділянки розкопок і що ввечері він неодмінно повернеться. Однак не повернувся. Ми шукали його дві доби, вдень і вночі, із занепокоєнням у серці, яке згодом переросло в паніку, аж раптом, прямо біля підніжжя пагорба, на якому стояв домус, знайшли його лопатку посеред поля, всіяного природними ущелинами, куди ми протягом останніх тижнів висипали пісок із місця розкопок і які мусили відразу обгородити задля безпеки. Оті засипані піском та іншими неутрабованими матеріалами ями перетворилися на колодязі з сухим рухомим вмістом — найнебезпечніші в тих місцях, справжні смертельні пастки, адже там немає води, що допомагає триматися на поверхні. В отаких сухих колодязях тебе негайно затягує на дно через силу тяжіння та силу сухого піску, який засмоктує донизу і проникає повсюди.

У мене люто защеміло в грудях від самої згадки, і я був змушений передихнути, перш ніж продовжити розповідь.

— Коротше кажучи, Набіла затягнуло в такий колодязь. Ми дізналися про це, поглянувши на нерівну поверхню одного з них. Набіл провалився зі своєю киркою в руці, вона й потягла його донизу. Необережність, нещасний випадок, злий фатум — хто його знає. Хоч Адід жодного разу мені не дорікнув, я знав, що винен, адже я відповідав за проведення розкопок і за долю людей, які там працювали. Адід довірився мені, сказавши, що хотів би поховати сина з його зняряддами. Тому наступного ранку після того,

як ми знайшли тіло, я повернувся до колодязя і розпачливо взявся копати, все глибше й глибше, аж поки не наткнувся на кирку метрів за два від поверхні. Кінець кирки застрягнув під чимось, що на перший погляд здалося мені каменюкою і ніяк не піддавалося, коли я намагався витягти знаряддя. Я зробив ширший розкоп і побачив, що ніякий то не камінь, а мармурова плита з фризамі. Наступного дня, після поховання Набіла, я повернувся до ями і знову почав копати, аж поки не витягнув на поверхню те, що виявилось саркофагом.

— Тим, що оце зараз у нас у кузові? — запитав Квінтіно, хоча й наперед знав відповідь. Його запитання подарувало мені час, щоб утамувати емоції, які охопили мене в ту мить, і сумні думки, що накопилися знову.

— Так, тим самим. Той саркофаг іще й досі викликає в мене суперечливі почуття. Через те, яким чином я його знайшов, а ще тому, що він призначався для хлопчика (що вже саме по собі рідкість!) приблизно такого ж віку, що й Набіл. Я ще й досі переконаний: у тому, що сталося, була воля якихось Божих сил. Я вирішив присвятити знахідку Набілові — зрештою, це він його знайшов. Тому саркофаг офіційно занесли до реєстрів під назвою «Набіл — хлопчик, який бавився з хмарами».

— А до чого тут хмари?

— Всі чотири боки саркофага прикрашені рельєфом, що зображує хлопчика, який бавиться у полях. Окрім цього, там зображено візок із запряженою в нього кізкою, а ще — горіхи, якими користувалися як кульками, глиняні іграшки, м'яч і кілька дзиг. Ніби хлопчик щойно їх покинув, адже обабіч нього було вирізьблено символи бігу, а ще в нього були *крепітакули*, це такі вервечки з навішаними на них малесенькими глиняними дзвіночками, які прив'язували дітлахам до щиколоток та кистей рук. Руки хлопчик високо підняв угору, ніби справді намагаючись доторкнутися до хмар навколо себе. В середині саркофага, поряд із маленькими кістками, що містилися

у згортку, який колись, мабуть, був маленьким шкіряним плащем, лежали тонесенькі рештки мотузка, яким хлопчик, напевно, користувався, щоб водити за собою кізку, — то була, можливо, його найулюбленіша забавка. У рештках мотузка знайшли сліди золотих волокон; це вказувало на те, що хлопчик мав належати до дуже заможної родини, — можливо, був сином самих Юби та Клеопатри, подружжя царів, що мешкало в домусі на схилі. Коротко кажучи, цей саркофаг має для мене велику не стільки історичну, скільки особисту цінність. Особливість і значення цієї археологічної знахідки полягає у тому факті, що ігри та хмаринки вирізьблено не лише на зовнішніх, а й на внутрішніх стінках саркофага, щоб ті зображення веселили малого під час його вічної потойбічної подорожі.

— То ми, виходить, ще й мумію веземо з собою?

— Ні, не хвилюйтеся, мумії там немає. У польових умовах на розкопках ми не мали засобів для її консервації. Отже, я вирішив спалити той маленький шкіряний «згорток» з тоненькими кістками на імпровізованому вогнищі з ароматних гілок. Спершу хотів було поховати його поряд із маленькою могилою Набіла, однак потім мені спало на думку, що після кремації прах хлопчика справді може досягнути хмар, щоб він і надалі міг з ними бавитися.

— То цей саркофаг коштує великих грошей? — Квінтіно завжди вдавалося виявити свою неймовірну вразливість.

— Колекціонери й організації половини світу не раз намагалися його купити.

— За скільки? — Квінтіно не вгамовувався.

— До десяти мільйонів лір.

— Десять мільйонів! — повторив вражено Квінтіно і так різко загальмував, здійнявши цілу хмару пилу, що ледве не злетів у ривчак, де повільно текла вода, ніжно пестячи зелені волокна тонесеньких водоростей.

— Я вам розповідатиму, але ви не відволікайтеся, хай вам грець! Зосередьтеся на дорозі!

— Легко вам казати, професоре: «зосередьтеся»! Це ж десять мільйонів! Ви собі уявляєте?!

— Ну, якщо вам справді так хочеться знати, то загальна вартість того, що в нас є, може скласти десь п'ятдесят мільйонів лір... Та дивіться ж ви вперед, побий вас грім!

Квінтіно відхлебнув два ковтки води з погнутої фляжки, витер рота тильним боком долоні й надав газу.

— Котра година? — поцікавився згодом.

— Друга.

— У мене через вас аж голод минув. Я б так їхав і їхав аж до гір, а там — побачимо.

— За кермом — ви, ви й командуєте. Ми з вами так домовлялися. А тому робіть як знаєте.

Я сказав це рішуче, практично підтвердивши його керівну роль, потім помовчав задумано, занурений у свої такі різні й суперечливі думки.

— Професоре... — обізвався першим Квінтіно.

— Слухаю вас.

— Оті ваші крепі-як-його...

— Крепітакули!

— Ну, так, оті штуки, глиняні дзвіночки, — вони є і в нас на Іскії.

— Он як? Що ж, для археологів майбутнього, коли Іскію покриє попіл Везувію, це стане цікавим відкриттям... Не дивіться так на мене, Квінтіно, адже існує ризик!

— Та Господи ж ти Боже мій! — пробурмотів він, відірвавши на мить погляд від дороги, щоб тричі сплюнути через плече. Тоді несподівано розреготався. — Хай там як, професоре, з вашого дозволу: я радий, що у вас прокинулося почуття гумору. Гумор — це добре для здоров'я.

— Мене тішить, що ви так це сприймаєте. Так, я хотів пожартувати, але не забувайте, що все може трапитися. Людина може воювати з подібними собі, не знаючи наперед, хто переможе; та коли вирішує оголосити війну природі, поразка неминуча.

Практично всю решту дня ми їхали вздовж лісистого берега Сесії, що рішуче тягнувся на південь. Ми зупинилися лише одного разу, на останньому закруті цієї ріки, що несла свої води з центрально-західних Альп, за кілька десятків метрів від місця, де її прозора вода впадала в По.

Географія завжди була моєю пристрастю — ще й тому, що, перш ніж вирушити на чергові розкопки, я міг годинами вивчати на мапі відповідну територію, її клімат, рельєф, гідросистему, гори, степові ділянки.

Під час короткої зупинки я відкрив ящик, у якому сховав великий том, поцуплений з бібліотеки абатства, — отой, що з мапами Апеннінських гір XVIII століття. Хоча я і вмів орієнтуватися за сонцем, положенням зірок на небі та напрямком вітру, коли не було компаса або секстанта під рукою, однак наявність перед очима нехай і старої, однак мапи довгого гірського хребта, що його Квінтіно збирався перетнути, вселяла в мене спокій та втіху, попри ще довгий шлях. А от мій юний попутник більше послуговувався інстинктом та уважним спостереженням за докільям.

— Ця річка повинна впадати в море, розташоване на півдні, — сказав він, рухаючись берегом Сесії, — а тому нам слід їхати за її течією.

— А ви впевнені, що це правильний напрямок?

— Подивіться отуди, далі. Що ви там бачите?

Я повернув голову у вказаному ним напрямку. На небокраї виднілися далекі нерівні обриси альпійського хребта з вершиною Монте-Роза¹, що нависала над рівниною. Вершини ще були цілком укрите снігом, однак схили вже потемніли і здавалися нечіткими й розмитими через відстань та перспективу.

— Бачу Альпи, що ще я маю бачити?!

¹ Монте-Роза — гірський масив, розташований у кантоні Вале, Швейцарія, та італійських провінціях П'ємонт і Валле-д'Аоста. Він є частиною Пеннінських Альп і міститься в тому ж гірському пасмі, що й Матегорн — одна з наймальовничіших вершин Європи.

— Отож, і вони розташовані на півночі. Отже, щоб рухатися на південь, достатньо їхати в протилежний бік. Дуже просто, як на мене. Хай там як, не сумуйте! Подумайте тільки: ще вчора ми були по той бік гір, а сьогодні — вже тут, набагато ближче...

**

Вантажівки, які ми використовували для вивезення землі під час археологічних розкопок, часто були дуже гуркітливі й розбиті, хіба що не розвалювалися на частини на ходу і колеса не відпадали. А от Квінтіно зумів виконати чудову роботу: наша вантажівка здавалася міцною і надійною, її двигун працював рівномірно й без перебоїв. Моє сидіння було широким, передбачалося для двох осіб, і ми застелили його двома складеними вчетверо ковдрами, щоб мені було м'якше та зручніше сидіти; воно було вищим, ніж сидіння Квінтіно, який був невисоким і худорлявим від природи. Мені здавалося, що за кермом сидить один із синів Адіда, Нассір, який у свої п'ятнадцять років умів керувати будь-яким транспортним засобом і їздив пекельними, вкритими камінням дорогами та по ваді², майже завжди пересохлих руслах річкових потоків, які стікали зі схилів Волубіліса, але лише протягом короткого часу, коли в горах проходили дощі і щедро заливали поля навколо селища, приносячи із собою мул на радість селянам.

Після смерті Набіла я пропрацював разом з Адідом ще два роки, а тоді археологічні розкопки припинили через

² Ваді (*араб.* сухе русло) — сухі долини з крутими, іноді майже прямовисними схилами в пустелях Північної Африки, Близького Сходу та Аравії. Утворюються внаслідок ерозійної діяльності тимчасових, зазвичай зливових потоків і розвиваються за рахунок вітрових процесів. Їхні борти часто порізані вузькими ущелинами, долина поглиблена, розширена. На відміну від річок, не мають терас і загального ухилу дна. Завершуються безстічними западинами з дуже крутими схилами; довжина ваді може сягати кількох сотень кілометрів.

брак фондів. Протягом кількох років, поки моя зарплата ще залишалася високою, я регулярно надсилав гроші моему вмілому прорабові, щоб допомогти йому виростити і вивчити тих дітей, що в нього залишилися. Ахіда, його донька, стала вчителькою і почала вчити читання, письму й лічбі дітей по селах на океанському узбережжі. Ахіда означає у перекладі «та, що покидає»; так воно і сталося.

Незадовго до заходу сонця ми звернули зі шляху, тому що Квінтіно краєм ока помітив ґрунтову дорогу, що ховалася у захищеному насипом тополиному гайку, за яким виднілися розвалини млина. Чудове містечко для ночівлі. Однак заснув я пізно. Хоча за цілий день ми не зустріли жодної живої душі, думки відразу понесли мене до дня наступного. Потім мене відволікли безладний політ світлячків і крики нічних звірів. На щастя, піднявся вітерець, що розігнав хмари, показав на небі кілька зірок і захитав вершини тополь. Гілки, вкриті свіжим, недавно розпуклим листям, відповідали шелестом, схожим на дзюрчання струмка, що протікав неподалік. Таким чином, коли Квінтіно влаштувався в кузові («Професоре, та після того, як ви мені розказали, скільки коштують усі оті речі, доведеться мені стерегти їх навіть уночі!» — сказав він, запихаючи пістолет до кишені шкіряної куртки), я заснув під заспокійливі нічні звуки.

**

Коли я прокинувся, Квінтіно в кузові вже не було. Я поблукав довкола, поміж рівними, виструнченими в ряд стовбурами дерев, тоді вийшов на узлісся і побачив його. Він був голий і купався неподалік, у каналі біля млина. Він теж мене побачив і помахав рукою. Я скромно наблизився й побачив, що його плечі та спина практично всіяні давніми рубцями, подряпинами та синцями, які так і не зажили. «Давні згадки про відчайдушні дитячі забави, або вже там, біля кордону, хтось добряче йому всипав, і, мабуть, було за що».

Вода була прозора і весело переливалась у перших променях сонця, текла швидко, закручуючись пінними бурунцями, коли натикалася на якусь перешкоду.

— Професоре, залазьте й ви! Не так уже й холодно, як може здатися! Тут повно сріблястих рибинок, які лоскочуть за ноги! — гукнув він мені, весело сміючись, наче хлопчисько, як Набіл, коли повертався зі своїх походів з якоюсь маленькою знахідкою в руках. Зрештою, так воно й мало бути: Квінтіно був усього-на-всього юнаком, який щойно вийшов з підліткового віку, з важкими дитинством і юністю, попри підтримку, що її надавала йому маркіза.

Я ледве помітно всміхнувся, однак повернувся до машини і сів у тіні під деревом. Розкрив книжку з мапами і став роздивлятися старі дороги, які вели на південь. Їх справді виявилось чимало в отих численних горах та на схилах; вони звивалися й перепліталися, майже зливаючись одна з одною, перетинаючи невідомі селища, приліплені на узвишсях або розсіяні по долинах. Прямих і довгих відрізків, як отой, що ми проїхали, попереду більше не буде.

Згодом повернувся Квінтіно, сонце на той час уже піднялося височенько. Дивно, адже він завжди вирушав у дорогу якомога раніше, коли люди ще спали, щоб менше впадати комусь в око.

Він був у доброму гуморі, поглядав весело.

— Я напросився на обід!

— Куди напросився? — запитав я здивовано.

— На обід, за столом, на зручних стільцях, за приємною бесідою і перед запаленим каміном у хаті.

— І яким чином, якщо можу поцікавитися? Хто вас запросив?

— Фірміно, рибалка. Він стояв метрів за сотню від того місця, де я купався. Спершу я його навіть не бачив, він ховався за кущами; однак він мене побачив і помахав мені, вітаючись. Тоді я пішов до нього, щоб перемови-

тися словом, адже не міг вдавати, ніби мені байдуже, й піти геть. Хай там як, а боятися нам нічого: він уже доволі старий, на вигляд не вредний, хоча й трохи дивакуватий, здається. Живе у хатині, отам унизу, — він показав рукою кудись у далечінь. — У нього при собі був кошик з рибою, вуграми та жабами. Сказав напівжартома-напівсерйозно, що радо б обміняв їх на келих доброго вина, — давно вже про таке мріє... Отак я й домовився!

— Авжеж, домовився! Ви завжди домовляєтеся за чужий рахунок...

— От ви, професоре! Тільки не ображайтеся: справжній комік!

Пропозиція Квінтіно мене швидше стривожила, ніж здивувала. Навіщо було заводити знайомства з місцевим людом?! А може, вони шпигуни, інформатори, бандюги? Та вже було пізно.

— А про мене що ви йому сказали? А про машину?

— Заспокойтеся, не треба так хвилюватись. Оскільки він обмовився мені, що його син партизанить он у тих горах, що видніються за По, я розповів, що подорожую з літнім лікарем якраз для того, щоб відвезти трохи харчів та ліків партизанам у ті краї. Ми дамо йому випивки, він нас нагодує, і — до побачення.

— Оце ваше «літнім лікарем», Квінтіно, можна було й не казати.

**

Смажені на вогні вугрі виявилися смачнющими — так само, як і печеня з жаб, яку подали на стіл після рисового супу. Вино припало до душі не стільки Фірміно, скільки його дружині, яку я спершу прийняв за німу. Вона мовчала протягом усього часу, розтуляючи губи лише для того, щоб зробити добрячий ковток вина з глиняного кухля, який відразу доливала по вінця. Жінка була боса, її немиті ноги виглядали з-під довгої, заношеної спідниці з мішковини.

Фірміно ні про що не розпитував, але базікав безперестанку. Напевно, їм уже давненько не траплялися інші люди, щоб обмінятися кількома словами.

Колупаючись у вугіллі почорнілим кінчиком щіпка, ніби шукаючи там щось, він розповідав нам про війну, яка в цих краях залишала по собі глибокі сліди. Тут не було великих поселень, хіба що маленькі купки злиденних хатин; не було стратегічних пунктів, які треба було захищати, і насамперед — не було абсолютно нічого, щоб украсти, хіба що мішок рису в період збирання врожаю наприкінці вересня. Сказати по правді, часто природа приходила їм на допомогу: на початку осені долину вкривав туман — спершу тонесенькими смужками, а згодом усе густішими шарами. І тоді селяни, хоч і втомлені та зневірені наслідками війни, завжди знаходили можливість заховати більшу частину вирощеного, щоб його ніхто не знайшов. У Фірміно ще було трохи рису, і він міняв його на картоплю, сир та капусту. А ще збирав уздовж струмків дикий салат, майже щодня ловив рибу та жаб, які носив аж до схилів Павії, де мешкав його син і де обмінював їх на пару яець, помідори, яблучка-дички.

Його синові виповнилося дев'ятнадцять, і він дуже добре вмів стріляти; там, у них, на рисових полях, він став спритним мисливцем на птахів. Два місяці тому він пристав до партизанського загону, людей на тридцять усього, які контролювали мости і запекло готувалися до сутички. І справді, здавалося, що німці відступали, стягуючи війська на північ, і рано чи пізно повинні були пройти тими мостами. Ось чому партизани за ними спостерігали і причаїлися, чекаючи свого часу. Інколи хтось із них повертався додому, щоб провідати рідних, та радше то був привід роздобути харчів, адже в горах взагалі нічого не було, особливо тепер, коли зима недавно скінчилася. Горяни були ще біднішими, ніж селяни в долині. Звісно, деякі мали худобу, однак використовували її, щоб запрягати в плуг чи тягати воза з сіном або дати трішки молока дітям і старим.

— Хіба ж можна вбивати худобу? Особливо в наші часи, — закінчив Фірміно свій монолог.

Квінтіно спробував розпитати, де саме розташовані ті мости і де базуються партизанські загони. Сказав, що таким чином нам було б простіше їх знайти, однак на ділі ми б трималися від них подалі.

Ота інформація і той обід коштували нам три пляшки вина, а перед від'їздом ми ткнули Фірміно ще й десять лір, натякнувши, щоб тримав язик за зубами щодо нашого візиту, інакше хтось може поїхати за нами і зруйнувати нашу місію.

Вітряним днем ми прямували берегом По на південний схід і відхилилися від нього у селі під назвою Меццана-Більї, тому що після однієї великої колиби наткнулися на міст, по якому на заході сонця перебралися на другий берег. Після години руху порожніми рівнинними дорогами, покинутими полями проїхали ліворуч населений пункт під назвою Кодевілла¹ і звернули в бік перших схилів, які нарешті піднімалися з рівнини в гори, де спинилися майже відразу у лісі, що розкинувся навколо маленького санктуарія² «САНТА МАРІЯ ДІ ПОНТАССО», як зазначалося на табличці з поїденого дерева.

Бічні двері церкви виявилися не замкненими, а лише прикритими, і я обережно увійшов. Усередині було холодно й темно — жодної живої душі, і все кругом занедбано. Через той вхід сюди, мабуть, заходили і дикі звірі, тому що за дверима я побачив екскременти, розідрані мішки і розсипані по підлозі каштани.

Квінтіно навдивовижу поїв мовчки і відразу пішов спати до кузова. Вигляд у нього був утомлений: напру-

¹ Кодевілла — муніципалітет в Італії, у регіоні Ломбардія, провінція Павія.

² Санктуарій (від латин. *Sanctus* — святий) — термін, що його використовують для опису святих місць; часто ототожнюється з храмом чи будівлею, спорудженою на місці, яке вважається священним. Зустрічається в багатьох релігіях.

ження й виснаження давали про себе знати. Я, перш ніж влягтися на передньому сидінні, пішов прогулятися, тримаючись сліду зі світлої глини, якою була присипана ґрунтова дорога. Дійшовши до узлісся, я зупинився і поглянув у долину, яку ми перетнули вдень: звідси, згори, там виднілася тільки жменька розкиданих тремтливих вогників, що вказували на Кодевіллу, решта панорами була чорною, як смола. Альпи височіли там, на небокраї, я міг хіба що уявити їх собі, як ті уривки сну, які швидко вивітрюються з пам'яті. Але загальне враження від побаченого не викликало в мене тривоги, а навівало спокій.

Уночі я чув якийсь постійний далекий гуркіт, однак не зміг збагнути, що то було: двигуни літаків чи транзитна автоколона. Насправді то була гроза, яка тільки розгрівала м'язи: накопичувала хмари. І вже на світанку дійшла б до нас.

**

«Багато галасу з нічого», як писав Шекспір. Тому що на ділі вранці засіяла мжичка. Майже дрібниця, однак цього вистачило, щоб глиниста дорога стала слизькою, ніби її змастили олією. Та Квінтіно знав свою справу, і «*носоріжка*», як він охрестив свою вантажівку, повільно, але наполегливо здиралася вгору.

Мій мандрівний спільник віддав перевагу високогірним маршрутам, навіть якщо доводилося перетинати луки або спускатися порослими високою травою схилами. Найголовніше — щоб там не траплялося глибоких ущелин або скелястих круч. Він поставив собі за мету уникати сіл і насамперед — найгамірніших проїзних шляхів.

— Я всю ніч не спав, — почав він розмову, всідаючись за кермо. — Сказав сам собі: найлегші дороги — ті, що внизу, в долині. Але там багато річок, а де річки — там і мости. Де чатують партизани, приглядаючи за всім, що рухається: військами, розбійниками чи машинами, — що б воно не було! Отже, якщо рушимо туди, то обов'язково влипнемо

в якусь халепу. А якщо поїдемо перевалом через гори, то там, можливо, зустрінемо менше народу і замість річок — швидше струмки, які зможемо переїхати.

— А ви впевнені, що вийде?

— Та де! Однак упевнений, що так обережніше. Щоб вийшло, довіримо свої життя добрій душі Набіла. Професоре, ви зі своєю історією про *саркохваг* мене вразили!

Дощ не наробив великої шкоди, однак залишив по собі на вершинах непорушних, важких схилів густі шари сіро-свинцевих хмар. Ми звернули на дорогу, що дерлася нагору через ліс; колію було видно дуже добре, і це свідчило про те, що вона таки кудись веде, однак, доїхавши до перехрестя на невеликому плоскогір'ї, ми ніяк не могли второпати, куди рухатися далі. Квінтіно зупинив машину, зійшов, озирнувся довкола і понюхав повітря, як гончак. Помітив сліди на землі. Тоді повернувся на місце водія і рішуче вибрав одну з чотирьох доріг — найвужчу, що знову вела догори.

— Там були сліди від воза, — сказав він пізніше, відповідаючи на мій запитальний погляд. — Це значить, що там, нагорі, можливо, є якась хата, стайня, хтось мешкає. Грози тут сильні, але швидко минають. Сподіваймося, що хутенько виберемося з оцієї темної хмари, а потім зможемо роззирнутися з допомогою бінокля...

— Бінокля? А я й не знав, що у нас є в запаснику бінокль. Ви мені про нього ніколи не говорили.

— Не говорив, тому що раніше не мав. Він у нас з'явився вчора, після того, як ми побували в домівці рибалки.

— Тільки не кажіть, що ви його вкрали...

— Скажімо, я його там помітив і взяв. Він валявся у кошику, разом з порожніми гільзами від мисливської рушниці. Мабуть, належав рибалчиному синові, але зараз він йому не потрібен, адже він тепер із партизанами, а ті й так усе добре бачать, без бінокля.

Везіння, Набіл чи святий Іван Йосиф від Хреста — а може, й усі вони разом — знову були на нашому боці. Ми

вибралися на вершину гори, де хмари майже цілком розсіялися, залишивши внизу лише рухому непрозору ковдру. З одного боку ми побачили широку галявину посеред шовковичного гаю, а поряд із деревами — великий будинок, за яким виднілися два низьких сараї. Будинок виявився нежилим, а в одному з сараїв були вівці. Перш ніж побачити їх через вікно, ми відчули їдкий сморід і почули придушене мекання. Вони теж відчули нашу присутність і почали мекати голосніше, майже наростаючим хором.

— Ви хто такі? — запитав зсередини слабкий голос.

— Виходьте надвір, руки вгору! — рішуче заявив Квінтіно. — Без розмов, хутко!

Через мить перекошені двері відчинилися, і вийшов хлопчик з піднятими догори руками. На вигляд йому могло бути років дванадцять, він був худий, брудний, смердючий, у розбитих черевиках, з яких, здавалося, от-от вистромляться пальці ніг.

— А решта? — суворо запитав Квінтіно.

— Я тут сам.

— А твій батько де?

— Немає в мене батька. Я тут пасу худобу.

— А чому ти не в хаті? — втрутився я.

Квінтіно зиркнув на мене й закотив очі під лоба, вражений моїм дурним запитанням.

— Тому що я день і ніч маю доглядати худобу, а сплю в стайні, бо там тепліше.

— А господар часто навідується?

— Щоранку. Він недавно тільки поїхав, отуди, вниз, собак шукати, що кинулися слідом за лисицею, — сказав він, махнувши рукою у бік долини, куди вела ґрунтова дорога.

Нарешті набрався хоробрості й запитав:

— А ви хто будете?

— Ми з сільськогосподарської інспекції, — відповів Квінтіно невимушено, наводячи бінокля на дорогу. Я помітив, що він легенько киває.

— Оті будинки внизу — то що?

— Мурісаско, — з готовністю відповів хлопчина, який нарешті опустил руки і, підштовхуваний цікавістю, став поряд із Квінтіно на краю галявини. — А отам, за горою, то вже Кьюзані, — додав.

— А Монтесегале де? — запитав Квінтіно, все ще утримуючи певну дистанцію.

— Внизу, по той бік отого невисокого кряжу. Я там народився! — уточнив хлопчик майже радісно.

Квінтіно уважно роздивлявся кряж і невеликі долини, нарешті промовив:

— Хочеш поглянути?

Хлопчина швидко закивав. Ухопив бінокля і ледве очі собі ним не повибивав. Стояв і довго дивився на долину та розмиті туманним серпанком гори, потім широко всміхнувся.

— Яка ж гарна оця ваша штука! — вигукнув, повертаючи бінокль Квінтіно.

— Авжеж. Зараз він нам потрібен, але коли приїдемо наступного разу, я тобі його подарую. Тоді влітку будеш сидіти собі в тіні під деревом і стежити, щоб вівці та собаки не порозбігалися.

— Справді? — хлопчина аж звівся навшпиньки на radoщах.

— Звісно. Ми з інспекції — люди слова.

— А твій господар тобі хоч платить? — вдруге втрутився я. І вдруге Квінтіно закотив очі під лоба і звів руки вгору, як у молитві.

— Інколи дає... Сиру, каштанів...

— Зрозуміло.

Квінтіно пішов ритися у кузові машини, яку ми залишили неподалік, на краю галявини, і повернувся з двома довгими ковбасами.

— Ось, візьми й заховай, щоб твій хазяїн не бачив, а то забере. А ще краще взагалі не кажи йому, що ми проїжджали, щоб він нічого не запідозрив. Бо коли запідозрить,

відразу почне розпитувати, що й до чого, а потім ще й знайде оці смаколики, розгнівається на тебе, і живіт твій залишиться порожнім і дуже зголоднілим.

— Мовчатиму, як у могилі! — присягнувся наляканий хлопчина.

— Та що ж це воно робиться! — вкотре закотив до неба очі Квінтіно, розвернувся, щоб рушити назад до машини.

— Не хвилюйся, він трішки дивакуватий, однак добрий начальник, — промовив я, щоб заспокоїти бідолашного хлопця, і поклав руку на його брудну вошиву шевелюру. Помітив мимоволі, що очі в нього зелені-зелені, як схили довкола.

Ми знову вирушили в дорогу ледве помітною ґрунтівою, що вела через поля, аж поки не спустилися вниз у долину, де перетнули невелику річечку так швидко, що тільки прибережна галька розліталася з-під коліс; тоді вилетіли на берег, промчали через перешкоду з тонкого очерету, щоб знову здертися на схил уже другої гори — однієї з тисяч, що виднілися з усіх боків, куди сягало око.

— Однак вам усе ж не слід було йому таке казати, — звернувся я згодом до Квінтіно.

— Що казати? Кому?

— Юному вівчареві. Що ми повернемося ще і подаруємо йому бінокля. Таким чином ви його розчаруєте...

— Навпаки, професоре, я подарував йому маленьку надію. Розчарування, може, прийде потім, але спершу я надав йому можливість про щось мріяти, фантазувати, принаймні деякий час. Повірте мені, адже я — експерт у таких справах, тобто в обіцянках та розчаруваннях.

Я промовчав; можливо, він мав рацію. Зрештою, сподівання та розчарування вже давно стали невід'ємною часткою життя, повсякчас змінюючи одне одного та перемішуючись між собою.

Після численних підйомів та спусків, проминувши поодинокі й покинуті садиби, де не було видно навіть собак на цепу в дворах, ми піднялись на одне узвишшя якраз

тоді, коли знову пішов дощ. Об'їхати те узвишся ніяк не виходило, адже довкола — самі густі хащі з білої акації та вільхи. А посередині — єдина дорога, всіяна листям та соломою, що нападала, напевно, з якогось воза. Ми почали поволі спускатися і побачили перед собою дивного індивідуума, принаймні судячи з його одягу.

Коли ми під'їхали ближче, незнайомиць озирнувся, і ми збагнули, що це чернець: на голові капшук, за плечима — здоровий мішок, з-під задраної та високо підперезаної на поясі ряси виглядали худі криві ноги, до колін заляпані землею, ступні босі й пошкрябані. Сандали в нього були, але прив'язані до мішка.

— Куди це ви йдете в таку негоду, отче? — Квінтіно, який уже зупинив машину й відчинив дверцята, цього разу вирішив виявити сердечність.

Чернець уважно оглянув нас з ніг до голови — швидше з цікавістю, аніж з острахом. Зрештою його кругле безбородде обличчя розпливлося у широкій усмішці.

— Вітаю вас, добродію, йду я далеко, до Пеніче, а звідти — до Боббіо. Знаєте, де це?

Ми з Квінтіно перезирнулися, зрозумівши одне одного без слів. Боббіо, як ми бачили звечора на мапі, лежало якраз на нашому маршруті. Нам вистачило двох секунд.

— Ой, як пощастило! Ми теж туди їдемо! — вигукнув Квінтіно. — Сідайте, ми вас підвеземо. Можливо, ви знаєте кращу дорогу, ніж ті, що відомі нам... з такими низькими хмарами хтозна, куди можна втрапити.

— Та не турбуйтеся, я звик ходити пішки.

— Ой, які там турботи! Професор охоче посунеться, щоб дати вам місце. Ваш мішок теж уміститься спереду.

Чернець не змусив просити себе двічі. Заусміхався ще ширше і спритно заліз до кабіни, угніздившись поряд зі мною, пліч-о-пліч, і простягнувши нам руку — мокру, як і його ряся, з якої негайно натекло і на підлогу, і на моє пальто.

— Мене звать Франческо, — сказав він, потискаючи нам руки.

— Ну, з фантазією у вас, ченців, там якось не дуже, — сміючись зауважив Квінтіно. — Всі до одного — Франческо¹.

Ченцеві жарт сподобався.

— Авжеж, таких чимало в нашій братії. Але я не францисканець, а колумбанець, тобто послідовник святого Колумбана, ірландського монаха-просвітника, який жив у цих краях і похований в абатстві Боббіо, там, де й святі Аттала, Бертульф та Куміан, хай славляться у віках їхні імена.

— Яке приємне товариство...

— А ви теж родом із цих країв? — втрутився до розмови я, насамперед для того, щоб покласти край потоку дотепів Квінтіно.

— Так, я з Монтесегале — селища, розташованого неподалік звідси, — а протягом кількох останніх днів моя домівка — це абатство. Служу месу по селах у навколишніх горах, вислуховую зізнання та збираю милостиню, хоча в обох випадках ідеться про дуже скромні масштаби. Часто на моєму шляху прочанина все завершується тим, що, коли отримую якусь подаяння від одного вірянина, відразу віддаю його іншому, якому живеться ще гірше. І тоді повертаюся додому ще біднішим, — завершив він свою розповідь зі смиреним усміхом.

— То як давно ви мандруєте? — запитав я нечемно.

— Завжди. Я — чернець-місіонер, зрештою, яким був і святий Колумбан, хоча з огляду на наші часи я обмежуюся оцими гірськими масивами між Павією та Пармою: тут я краще знаю всі поселення та шляхи і почувуюся впевненіше. Іноді, коли втомлююся, повертаюся до абатства. Відпочину трохи, тоді знову беруся за торбу і — в дорогу, без надмірних сподівань. Життя у цих краях — це пригода,

¹ Алюзія на Франциска Ассізького (1181/82–1226) — італійського християнського місіонера, засновника Ордену францисканців.

що майже ніколи не має щасливого кінця, а моя ноша часто складається лише з ілюзій та розчарувань.

— От тільки ще й ви не починайте!

Чернець зацікавлено поглянув на Квінтіно.

— Ви нагадали мені одного хлопчину, з яким ми зустрілися якраз уранці, серед овець. Здається, він з вашого села.

— Це ж кого, П'єтріно? Такого худорлявого, але спритного?

— Худорлявого — точно, — відповів я. — Ви його знаєте?

— Я добре знав його родину. Батька багато років тому вбив один фашист, якому тепер належать стайня і отара. Багато хто казав, що то був нещасний випадок під час полювання, однак я вважаю, що він навмисне його вбив, щоб забрати собі його молоду дружину, з якою зараз і живе. Живе — це тільки на словах, а на ділі він поводить з нею як із рабинею. Однак чого дивуватись, якщо такі часи настали... Послухайте, юначе, отут зверніть, поїдемо далі через ущелину... Ви самі тутешні?

— Ні, ми з П'ємонте і маємо їхати до поселення, що називається Понтромолі, а звідси спуститися з гір у напрямку Ла-Спеції¹. Веземо особливе медичне обладнання, необхідне для проведення певних хірургічних операцій, — упевнено заявив Квінтіно.

— То ви лікарі? Скоро в лікарях виникне велика потреба... — відповів отець Франческо, завзято чухаючи оголене стегно, притиснувши до своїх штанів.

Я мимоволі посунувся на кілька сантиметрів лівіше.

— Лікарі? Я — водій, а от він — відомий професор...

— Так, але я доріг не знаю, — сказав я, непевно усміхаючись і намагаючись змінити тему розмови. — Навіть отієї, куди їхати вам.

Моя спроба вдалася.

— Нічого страшного, — відповів чернець — збирач пожегтів, — до Боббіо шлях я вам покажу, а потім намалюю

¹ Ла-Спеція — місто й муніципалітет в Італії, у регіоні Лігурія, провінція Спеція, на узбережжі Лігурійського моря.

щось на зразок мапи, як доїхати до замку Барді. Звідти до Понтремолі вже аж ніяк не помилитися, там одна дорога в долину. Звідси до абатства їхати години дві, але спершу треба піднятися аж до вершини Пеніче, де є маленький санктуарій. Мені треба там навести лад і підготувати все до 21 квітня, свята трудівників.

Я з сумнівом подивився на нього.

— Так, я знаю, що в ці часи приводів для святкування мало, адже роботи взагалі немає і всі охочіше сидять по власних норах. Іще недавно люди з сусідніх сіл збиралися на хресний хід, ішли до санктуарію і влаштовували там свято. Та я все одно все готую, знаходжу якусь нагоду, щоб їх там зібрати. Ось уже два чи три роки влаштовую маленький вітвар і скромний обід із хліба, сиру та фруктів, щоб заохотити бідний люд туди приходити, щоб показати, що ми все ще існуємо, що життя — воно не лише деінде.

— Ви робите добре діло, синьйоре Колумбе... — сказав Квінтіно, поглядаючи на небо, де хмари знову почали розходитися.

Я штовхнув його ліктем під бік:

— Франческо, а не Колумб. Колумбан — так звали святого, хай вам грець!

Потім звернувся до ченця:

— Вибачте йому, отче, він сьогодні ще неуважніший, аніж зазвичай.

Священник усміхнувся, заспокійливо махнув рукою. Квінтіно й собі кумедно скривився:

— Так, вибачте, я імена взагалі не запам'ятовую. Але я — не неуважний, а зосереджений на дорозі.

— Це ви правильно робите, юний друже. Тут у нас чужинцям дуже легко загубитися. Часом звертаєш на дорогу, що веде, здається, в одному напрямку, а та починає петляти, заглиблюється в ліси, в'ється через полонини, і можна запросто опинитися на тому самому місці.

— То нам дуже поталанило з вами зустрітись, адже досі ми їхали навмання, не побачили жодної таблички, ніяких вказівників, — сказав я.

— Яких вказівників? Їх тут немає, тому що вони не потрібні. Ті, хто тут народився, в оцих загублених у горах хатинах та селах, тут і помирають. Не відходять далеко від своїх полів і стаєнь. Із оцих долин ніхто нікуди не їздить. А якщо хто й наважується подолати перевали у напрямку моря або великої долини По, то він робить це лише один раз і сюди вже більше не повертається. Та якщо подумати: вздовж цих рік та оцими лісами пройшло стільки всіх: і римляни, і євреї, і ландскнехти, і французи Наполеона, і козаки, й іспанці, і кардинали, і святі пілігрими, а слідом за ними всіма — купці, погоничі мулів, солдати й маркитанти. А тепер ось — лише дикі кабани та гадюки. І ще дикобрази, які годяться хіба що на їжу.

У ту мить несподівана веселка народилася на небі, подарувавши довкіллю надію, здійнявшись коромислом аж за темні хребти гір на заході.

— На наше щастя, природа ще вміє бути досконалою, — промовив я, вказуючи на оту чітку, яскраву, велику дугу на тлі свинцевих хмар.

— Не завжди. Природа, щоб бути досконалою, потребує багато, дуже багато часу, особливо коли людина спробувала завдати їй шкоди, змінити її на свою користь, — сумно сказав Франческо.

— Як на вашу думку: людина — досконала? — раптом запитав Квінтіно.

— Звісно, ні. Інакше ми б до такого не дожилися, — зауважив чернець, розводячи руками, ніби маючи на увазі всесвіт і минуле. — Людина може бути геніальною, але досконалою — ні. Навіть ті, що такими здаються, мають багато вад. Талант, ініціативність, мужність можуть вивести на шлях, що веде до досконалості, однак мети нам ніколи не досягнути.

Квінтіно посерйознішав, насупився. І я теж, на свій манер. Франческо це помітив і ляснув себе долонею по нозі, ніби хотів таким чином пробудити нас від наших думок.

— Друзі мої, бути недосконалим — це ніякий не гріх і не нещастя. Хоча ми її усвідомлюємо і маємо в собі достатньо мужності, досконалість може служити нам стимулом, щоб стати кращими, надати нам причину жити далі. І потім, якби всі були бездоганними, тоді ми, служителі Церкви, що б робили? Кому б допомагали позбутися сумнівів, кому б давали поради? Якщо поглянути ширше, досконалість — це не завоювання, а небезпека. Знаєте, як казав святий Августин? Досконалі люди сповнюють гординею й зарозумілістю, а гординя перетворює ангелів на дияволів.

— Августин був крутий! — підвів ризику Квінтіно.

**

Від селища під назвою Романьезе дорога повільно повела нас угору, широким серпантинном здіймаючись схилами вершини Пеніче, яку ми вже давно відзначили як найвищу і яка своїми обрисами помітно виділялася серед нижчих гір. Ми вибралися на вершину менш ніж за годину, після того як перетнули високі букові ліси, а ще вище — невеличкі березові гайки. На самому хребті вершини стояв санктуарій Святої Діви Марії. Храм був дуже простий: велике прямокутне приміщення з гармонійною центральною абсидою та маленьким портиком з арками на вході. Двері були зачинені, однак чернець порився у торбі й вийняв звідти в'язку ключів. Усередині виявилось геть порожньо, хіба що в одному кутку ми побачили складені одне на одного стільці.

— Поліхромні статуї святого Бартоломея та Богоматері з Ісусом ми заховали там, — Франческо махнув кудись ліворуч, — якщо поглянете туди, то поміж деревами помітите хати Боббіо, давній міст через Треббію та будівлі абатства. Там ви зможете переночувати.

Наш чернець-екскурсовод явно поспішав. Насамперед підняв невеличкий потайний люк у підлозі, дістав із лазу кілька дощок і палиць, склав із них щось на кшталт маленького віттаря та довгого столу, а зверху поклав кілька

головок сиру, шматків сала, капустин і трохи картоплі. Всі харчі були замотані у ще вологі від дощу шматки тканини. Чернець довго ніс їх у своїй торбі, і невідомо було, де й від кого він їх отримав.

Квінтіно подивився на всі ті приготування, потім кудись подівся. Однак я відразу збагнув, що відбувається, а коли він повернувся, мої здогадки отримали підтвердження. Він з'явився через кілька хвилин з двома пляшками вина та однією фляшкою коньяку, яку простягнув Франческо, який і досі стояв на колінах перед потайним льохом.

— А це навіщо? — запитав чернець, і в його очах блиснуло здивування упереміш із захопленням.

— Для святих служб, — відповів Квінтіно.

— А... а коньяк?

— Для трудівників.

— Святий Боже! Сподіваюся, хтось і справді прийде. То була б для них добра нагода і... А у вас воно звідки...

— А від святого духа, отче! Ще трохи, й почне смеркати, нам краще поквипитися! — коротко відрубав Квінтіно. — Ваша гостинність для нас теж добра нагода, отже, краще не гаяти часу, якщо хочемо доїхати туди засвітла.

— Гаразд, зрозумів. Ніяких запитань, — чернець усмінувся, закрив люк та двері храму, і ми поїхали. Перш ніж спуститись у долину, я на мить зупинився на верхівці Пеніче, зачарований тонесенькою, але довгою білою стрічкою на півночі, що тягнулась як рядок легеньких, пухнастих хмаринок.

— Альпійські хребти, — промовив Франческо. — Звідти говорять із Господом, звідти видно весь білий світ.

**

Ми під'їхали до заснованого святим Колумбаном у 614 році абатства якраз у ту мить, коли старий чернець (один із трьох, що там залишалися, окрім нашого попутника) запалював гасові лампи, розвішані вздовж зовнішньої стіни абатства, — тієї самої, в якій були невеликі вхідні

ворота. Франческо розперезав рясу, яка й досі була задрана й високо підв'язана на талії, опустив її до п'ят — нехай і зім'яту, зате чисту. Ми увійшли всередину в цілковитому мовчанні. Пройшовши кількома темними коридорами, потрапили до невеликої трапезної з високою стелею та крижаними стінами. Франческо підпалив купку дров, уже складену в малесенькому каміні поряд зі столом, зварив на вогні яйця й розігрів кілька шматочків мамалиги. Після вечері він збирався влаштувати нам швидку екскурсію по абатству та до церкви, однак Квінтіно, який доти пащекував, як завжди, несподівано замовк і заснув, схиливши голову ледве не в тарілку. Нам не вдалося його як слід розбудити, а тому довелося майже тягнути тісним коридором до холодної кімнатки, де ми вклали його під кількома шарами ковдр прямо в одязі. Чернець відразу пішов собі, махнувши рукою і подарувавши одну зі своїх оптимістичних усмішок на прощання, — попри всі незгоди, про які розповідав нам протягом дня. А от до мене через холод і важкі думки сон ніяк не йшов.

Наступного ранку нас висмикнуло з обіймів сну пронизливе бемкання невеликого дзвона, і, коли ми вийшли з кімнат, за дверима на нас уже чекав старий чернець, що відповідав за газові лампи.

— Довго ж ви спите! — буркнув він, утупившись поглядом у підлогу. — Ось тут вам передали, від брата Франческо, — і простягнув два складені вчетверо аркуші.

Ми з Квінтіно Perezирнулися.

— Дякую. А де він сам? — чемно поцікавився я.

— Пішов, — відповів той просто і махнув рукою у напрямку вихідних воріт, що вели до зовнішнього світу. Тоді розвернувся і зник за поворотом коридору.

— Схоже, їм тут теж не дуже добре живеться, — зауважив Квінтіно. — Тепер я розумію, чому Франческо так охоче мандрує селами замість того, щоб сидіти в абатстві... Що він там написав?

Я розгорнув аркуші. На одному була записка, а на другому — малюнок, щось на зразок звивистого вужу з написаними обабіч назвами.

«Дорогі друзі! Шлях, яким вам слід рухатися далі, я вказав на оцій мапі. Сподіваюся, там усе ясно, і це допоможе вам дістатися до Понтремолі живими й здоровими. Я написав вам іще й назви деяких перевалів та селищ, щоб було легше орієнтуватися. Будьте дуже обережні: ви в'їжджаєте в небезпечну зону, адже саме за цим широким морем гір та схилів, — там, де вони закінчуються, вздовж русла ріки Магра, — німці збирають свої сили. Вам знадобиться добра частка везіння, але юний Квінтіно здається мені спритним, як у керуванні машиною, так і у прийнятті рішень. А тому я впевнений, що у вас усе вийде, хоча й доведеться пережити кілька важких днів. Та все ж для певності я за вас помолюсь. Якщо переживете війну, допоможіть тим, кому поталанило менше, ніж вам. І коли вам здаватиметься, ніби ви от-от досягнете досконалості, зупиніться і зробіть крок назад: залишайтеся ангелами, добрими й сердечними. Благословляю вас, обіймаю. Нехай святий Колумбан, мій наставник-просвітитель, вас оберігає.

Франческо».

Ми скористалися його порадами та вказівками і вже через два дні під'їжджали до земель Луніджани (нарешті в Тоскані!), хоча й не без несподіванок. Першою — незначною, але приємною — виявилася коротка зупинка у селищі Марсалья. На тій ділянці дорога вивела нас аж до самого берега річки Треббії, яку ми протягом усього маршруту бачили хіба що здалеку. І Квінтіно не втримався від того, щоб не скупатися в одній із заводей із зелено-смарагдовою водою, яку річка залишала по собі посеред невеликих дюн і пласких скель.

— Спробуйте і ви, професоре! Свіже купання — і втому як рукою зніме! — гукав він, пірнаючи у прозорій і,

напевно, ще холодній воді (хоч я й не дивився на календар відтоді, як ми покинули Брессаноне, і не мав анінайменшого уявлення, скільки днів минуло; все ж таки мені здавалося, що до початку літа ще далеко).

Квінтіно й справді був розумним і веселим; з важким минулим, однак у менш суворому майбутньому він, без сумніву, зміг би запросто влаштуватися. Спадкоємців у мене не було, проте такого внука в родині мені б хотілося мати. Можливо, трохи вихованішого і не такого хвалька.

— Не могу, — відповів я, — треба наглядати за машиною.

Насправді мені шкода було гаяти час, я прагнув якнайшвидше доїхати до річки Магра, спробувати перебратися на другий бік і проїхати окуповані німцями території. Я завжди так повадився перед обличчям небезпеки чи якоїсь несподіванки: спершу, коли вона була ще далекою, вагався, намагався її уникнути, тому що вважав її нездоланною; а коли вона вже була близько, зустрічав із високо піднятою головою, йшов напролом, практично без страху (чи, може, без його усвідомлення?). «Або пан, або пропав, ніяких альтернатив», — так навчав мене мій батько, якому щодо відчайдушності рівних не було. «Без відваги ми б жили у безглуздому світі», — любив повторювати він, щоразу звертаючи погляд вічного мрійника до далекого, славетного горизонту, видимого лише йому.

Друга несподіванка — набагато серйозніша — спіткала нас, коли ми спускалися між Барді та Борго-Валь-ді-Таро, де вирішили заночувати на околиці покинутого села, біля церкви з вибитими дверима, безголової статуї святого Рокко, якщо вірити написові під нею, та розташованого за церквою майданчика, за яким починався ліс і на якому ми й вирішили поставити машину. По інший бік вулиці тягнувся невеликий цвинтар з двома каплицями та чотирма рядами могил. Перш ніж вечір опустився на довкілля, ми, трохи налякані, але разом із тим зацікавлені, зайшли на територію цвинтаря, що колись був місцем вічного спо-

кою та поваги. Там усе було розтрошено, спаплюжено — нічого спільного з порядком і спокоєм цвинтаря в абатстві Новачелли. Ми побачили зламані хрести, звалені купою до огорожі, розбиті кам'яні надгробки; вологу землю — тобто розкопували її недавно — і, що найгірше, — розкурочені могили, поламані труни. Квінтіно, мовчазний і білий як полотно, вчепився мені за край пальта, і мені довелося виводити його звідти як сліпого.

— Матір Божа, — все шепотів він і хрестився. Я простежив за його поглядом: з-під землі виднілися кістки, і череп із роззявленим ротом дивився у небо чорними порожніми очницями.

Людські черепи та кістки мене не лякали, мені доводилося бачити їх сотні під час археологічних розкопок. Я вважав їх неодмінними свідками часу, його німими попередженнями. Я нахилився, щоб краще їх роздивитися, майже в цілковитій тиші, яку порушувало хіба що ледве чутне попискування десь за кам'яною огорожею цвинтаря. Спершу я сприйняв його за пищання якоїсь пташки, що шукала собі місце для ночівлі, однак згодом воно мені вже нагадувало крики зайця. Квінтіно притиснувся до мене, не відводячи погляду від решток витягнутих на поверхню людських скелетів. Я помовчав.

— Це все заради зубів.

То сказав не мій юний попутник. Голос, схожий на жіночий, лунав із-за кам'яної огорожі, а точніше — з глибини однієї з двох капличок, приліплених до неї. Квінтіно аж підскочив від несподіванки і вихопив пістолет, який тепер завжди тримав у кишені своєї шкіряної куртки. Але не зміг видавити з себе ані слова.

— Заради золотих зубів. Трощать усе, щоб повидирати їх у мертвих.

— Трощать... хто? — запитав я вголос, але з місця не зрушив.

— Бандити, втікачі — ті, що поза законом. Найнебезпечніші.

— А вам, синьйоро, звідки про це відомо? — запитав я, особливо підкресливши слово «синьйора», намагаючись зберігати спокійний і по можливості чемний тон.

— Я бачила, як вони це робили. Востаннє — вчора. Якраз отут.

— А ви не можете вийти з вашої схованки, щоб ми розмовляли, дивлячись вам в обличчя? — запитав Квінтіно стривожено.

— Виходьте, синьйоро, ми — люди добрі. Не треба нас боятися, — додав я.

Кілька секунд минули в тиші, тоді ми почули гуркіт, ніби хтось пересував столи, побачили, як упала дерев'яна балка, що перегороджувала вхід до капиці, і жінка вийшла назовні. Вона була не сама. Тримала за руки двох дітлахів. Побачивши нас, менший коротко писнув — це був той дивний звук, який я раніше сприйняв за пищання зайця.

Квінтіно мовчки витріщився на мене, а жінка заговорила:

— Він узагалі не може говорити, тільки попискує отак. Однак раніше говорив, іще тиждень тому.

— І що з того? — запитав Квінтіно, недовіриливо похитуючи головою.

Жінка вагалася кілька хвилин, зрештою пояснила:

— Його батька вбили, просто в нього на очах. Фашисти. Отам, у Греццо, — махнула вона рукою кудись у гори.

— То ви йому не мати? — пом'якшив тон Квінтіно.

— Ні, я мати дівчинки. Я проходила через Греццо, а це сталося незадовго до моєї появи, фашисти тільки-но пішли... Я не могла залишити його самого.

— А як же мати хлопчика? — не вгавав Квінтіно.

Жінка стянула плечима:

— Я ніколи її не бачила, навіть не чула. А от батька знала, він був лісорубом, ходив по наймах до сусідніх сіл, носив старим людям мішки з вугіллям і платні за це не брав.

— Який добрий чоловік! — промовив я із запалом, ніби й сам був з ним знайомий.

— Гей, професоре, от ви тільки не заводьтєся, гаразд?

— То ви — професор? — запитала жінка, не випускаючи дитячі долоньки з рук.

— Авжеж, я навіть викладав певний час, — відповів я. Вона посміхнулась, і її обличчя аж засяяло.

— Мій чоловік — теж учитель, викладає переважно історію та географію, однак інші предмети — теж. Тут, у наших краях, так заведено, бо вчителі їдуть сюди неохоче.

— А де він, ваш чоловік? — Квінтіно нарешті оговтався.

— Він у Понтрємолі, я якраз туди йду. Разом із Ритою, — уточнила вона, показавши на дівчинку, яка досі не промовила жодного слова і стояла похнюпившись, — ми з Варці, куди я навідувалася до батьків...

— То в них там усе добре?

— Так, на щастя.

— Що ж, принаймні одна добра новина. Далекувато, якщо йти пішки.

— Інакше ніяк. До того ж пішки легше сховатися, — пояснила жінка.

— До речі, синьоро... — втрутився я. — Як мені вас називати?

— Луче. Тобто Лучина.

— Гарне ім'я. Однак якщо вчора ви бачили бандитів за їхнім розбоєм на цвинтарі, як давно ви ховаєтесь у цій норі?

— Днів зо три, напевно.

— Три дні?! Отам?! А їли що? — для Квінтіно харчування було основною потребою.

— У мене була торба з сиром та горіхами на дорогу, але вистачило їх ненадовго, — відповіла жінка. — А пили ми воду, що стікала по стіні. На щастя, вчора дощило...

— Тут справді так небезпечно? — запитав я, озираючись довкола.

— Так, особливо ввечері, о цій годині. Вдень тут нишпорять бандити, а вночі — дикі кабани. Їх тут десятки — здоровенні, отакі! — а вечорами вони бродять довкола в пошуках їжі. Навіть цвинтарем не гребують, риються в могилах. Нічого не бояться і рохкають... Діти налякані, я теж трішки...

Зависло довге мовчання, під час якого я намагався уявити, що могло діятись у головах отих двох дітлахів, що так довго мусили ховатись у темній норі.

Першим заговорив Квінтіно:

— Ну, все, тепер ви в безпеці. Цієї ночі спатимете в теплі, у нас в машині, — однак у кабіні, бо в кузові повно всього, там я влаштуюся. Може, запалимо вогонь, напечемо картоплі, поїмо ковбаси, смачного сиру, ще й вина доброго вип'ємо. А завтра вранці ми відвеземо вас до Понтремолі.

— Справді? То було б чудово, діти геть виморені. А ви поїдете далі?

Квінтіно поглянув на мене — можливо, шукав у моїх очах відповідь.

— Так, хочемо податися на південь Апеннінами, — відповів я непевно.

— Сподіваюсь, у вас усе вийде. Можливо, мій чоловік зможе вам допомогти.

Я хотів було запитати, чому і яким чином, однак вирішив промовчати і взявся збирати дрова для багаття. Квінтіно поглянув на дітей, широко всміхнувся і сказав їм:

— Гей, малята, ходімо зі мною! Я сам усі харчі ніяк не донесу!

Рита й мовчазний хлопчик відпустили жіночі долоні і швидко почимчикували вслід за Квінтіно.

**

Ми вечеряли при світлі і при теплі вогнища; після вечері діти майже відразу провалились у глибокий сон. Квінтіно взяв їх по черзі на руки й відніс до кабіни, влаштувавши на подвійному пасажирському сидінні. Жінка ще деякий

час посиділа з нами біля багаття, майже притулившись до мене. Вона не зводила очей з язичків полум'я, що весело танцювали над тріскучими дровами.

— Лучино, ви казали, що ваш чоловік міг би нам допомогти. Як саме? — запитав я.

— Фабриціо — ватажок партизанського загону, він командує формуванням Понтремолої. Я їх там усіх знаю особисто. Раніше він був головою сільського виконкому і, поки не почалася війна, працював учителем. Він навчався у коледжі при церкві, в Болоньї. За вдачею він чоловік спокійний, але впертий, за чужими спинами не звик ховатися. Люди йому довіряють.

— І ми теж.

— Він зможе розказати вам, якими дорогами краще проїхати і які небезпеки можуть на вас чигати...

Тим часом Квінтіно повернувся до багаття.

— Ну, це ми й самі здогадуємося: фашисти й німці.

— Не тільки, адже є ще ватаги бандитів, що невідомо звідки тут узялися. Злі люди, переважно колишні фашисти, які спалили чорні сорочки, чи ще хтось. Може, лісові жителі, що хочуть помститися комусь за кривди, або такі, кому нічого втрачати. Влаштовують засідку поблизу від доріг та проїзних шляхів і коли бачать, як хтось наближається машиною чи пішки, вискакують на дорогу й вимагають плату за проїзд, хоча зрештою забирають усе, що їм треба і що зможуть потім перепродати. А якщо спинять вас із вашою вантажівкою та харчами, вже не випустять із лап, це точно. Вони промишляють на тих дорогах, де ліс густіший і де легше сховатися.

— Що ж, побачимо, — відповів Квінтіно, намагаючись вдати байдужість, а потім додав: — Ви можете спати на сидінні водія. Там не так зручно, зате безпечно і поряд з дітьми.

Тоді звернувся вже до мене:

— Ви влаштуєтеся у кузові, а я ночуватиму тут, біля вогнища. Накладу собі дров — і порядок.

— Тут, надворі? А як же дикі кабани?

— Я бачив на цвинтарі рулон іржавого колючого дроту. Обмотаю ним навколо... Вони сюди не поткнуться. На крайній випадок є оце, — він поплескав себе по кишені куртки, де тримав пістолет.

Після наступного полудня ми прибули до Понтремолі, проїхавши через ряд маленьких безлюдних сіл. То було вперше, коли ми в'їжджали до великого населеного пункту вантажівкою в усіх на очах, хоча люди навколо метушилися, майже перебігали з одного провулка до іншого. Побачивши, що наближається наша вантажівка, замість того, щоб зацікавитися, вони лякалися ще більше. Ми довірилися Лучині, яка переконала нас, що нічого поганого не трапиться.

Ми зупинили машину на майданчику біля річечки Зелена — як за назвою, так і фактично. Жінка залишила на нас дітей, а сама побігла через вузький місток, давній на вигляд, але міцний, і за мить уже зникла між хатами. Я стояв і роздивлявся довкола: старі, ще середньовічні будівлі вишикувалися вздовж лівого берега річки, а на правому височіли дзвіниця і старовинний замок. Квінтіно залишався на місці водія, тримав на колінах мовчазного хлопчика, який вчепився рученятами за кермо.

— Ну ж бо, керуй ти, бо я вже втомився, — казав Квінтіно, щоб його розвеселити. А Рита тим часом стояла поряд на порослому травою березі.

Згодом повернулася Лучина в супроводі кремезного чоловіка, який ішов упевнено, з автоматом під пахвою. За ним ішли інші чоловіки, дехто навіть їхав верхи на темних, приземкуватих, боязких конячках.

— Це Фабриціо, — сказала жінка, коли вони наблизилися. Рита кинулася їм назустріч, обняла батька за ногу, заслуживши широку усмішку та смикання за кіски.

— Чао, красунечко, — привітався він з малою.

Я ступив крок до нього і простягнув руку.

— Дуже приємно, я — професор Філіппо Кавальканті.

— Ласкаво просимо, професоре, хоча зараз не можемо похвалитися належною гостинністю.

— Яка тут у вас обстановка? — запитав я, шукаючи очима Квінтіно. Хлопець не рушив з місця, так і сидів у кабіні, тримаючи руку в кишені з пістолетом.

— Зараз непогано, наскільки можливо. Однак це може виявитися затишшям перед бурею.

— Що змушує вас так вважати?

— Новини, інформація, факти. Вже немає сумнівів, що німці почали будувати нову лінію оборони, кілометрів за півсотні звідси. Дуже довгий фронт, кажуть навіть, що тягнутиметься аж до Адріатичного моря, і якщо це правда, то переріже Італію на дві частини. План важливий, адже з Республіки Салó їм на допомогу поспішають фашистські угруповання.

— Таким чином ви опинитеся посередині.

— Авжеж. Ми радимо місцевим жителям сховатись у горах, — сказав Фабриціо, махнувши рукою на гірський хребет, що тягнувся на схід. — Німці встановлюють гармати і риють окопи на узвишшях, звідки зможуть контролювати дороги, і насамперед постараються замінювати мости. А ще ми чули від англійських офіцерів, які проїжджали тут пару тижнів тому, що німці збираються розмістити сотні, тисячі снайперів кругом, вздовж усієї лінії оборони... Ті, хто вирішить залишитися, мусять приєднатися до нас; ми постараємося обійти засідки, час від часу влаштовуючи короточасні бої. Тобто намагатимемося вставляти їм палиці в колеса, щоб уповільнити виконання їхніх планів доти, поки наблизяться війська союзників. Час від часу надходять новини про висадку груп англійського повітряного десанту десь у горах позаду нас, однак я, правду кажучи, ще жодного англійського вояки тут не зустрічав... Лучина розповіла мені про те, що ви зробили для неї і для дітей. Я вам дуже вдячний. А ще сказала, що ви хочете їхати далі своєю вантажівкою.

— Так, таким був наш план.

— Як на мене, справжнє божевілля. Та якщо справді намірилися на таке, я б вам порадив поквапитися. Перевали скоро закриють, потім буде дуже важко проїхати в тому напрямку, навіть неможливо. Можна поцікавитися, що ви везете?

Я помовчав хвилинку.

— Можна поговорити з вами наодинці? — запитав у нього.

— Звичайно.

Ми відійшли вбік і всілися на березі річки; прозора вода весело танцювала між скелями, вимиваючи м'яку, сиру землю. Люди Фабриціо чекали осторонь. Деякі збилися у гурт, хтось весело перемовлявся з сусідами, інші незворушно закурили. Тим часом двоє вершників спішилися і сіли посеред луку, тримаючи на повіді коней — щоб ті могли витягнути шиї і вхопити кілька жмутків свіжої трави.

Фабриціо запалив половину тосканської сигари і носачком пхнув каменяку, що з гуркотом покотилася в річку.

— Я вас слухаю, — промовив він.

За кілька хвилин я розповів йому всю правду. Сказав усе як є: хто ми такі, що веземо і куди прямуємо.

Коли я замовк, він уважно на мене подивився, довго не відводив погляду, нарешті розреготався.

— Ви божевільні, справжні божевільні! Тисячі розлючених німців вертаються на північ, а ви хочете рушити їм назустріч, прямо їм в обійми, наражаючись на певну смерть. І все заради картин, каменяк та речей, цінність яких наразі ефемерна.

Добре, що Квінтіно залишився у машині й не міг цього чути.

— Це ваша особиста думка, а я вважаю, що зараз не час розвивати дискусію на цю тему. Мене непокоїть більше те, що, за словами вашої дружини, ми можемо наткнутися на банди розбійників.

— Так, вони теж небезпечні. Стріляють без причини, тільки зі страху. Зазвичай це невеличкі загони кількістю десять—п'ятнадцять осіб, без ватажка, який міг би тримати їх в узді. Однак тепер, коли новий німецький фронт швидко зміцнюється, не знаю навіть, що вони робитимуть. Можливо, зникнуть невідомо куди: вони знають ліси та доріжки як власну рукавицю. Якби долучилися до нас, було б чудово.

— Не знаю навіть, як можна довіряти таким розбишакам. Хай там як, але ми хочемо ризикнути. Зрештою, залишатися тут теж небезпечно, а назад повернутися — взагалі нема що й казати.

— Як хочете, життя ваше, а з цього дня вартуватиме все менше, щоб ви про це не забували. Раджу вам бути насторожі, навіть у селах, які на перший погляд здаються мирними. За можливості тримайтеся від них подалі.

Я здивовано вирячився на нього, тому Фабрицію, помітивши мій подив, поспішив пояснити:

— По селах, як правило, всім заправляють фашисти, без якоїсь там моралі чи ідеології. Вони просто приглядалися, за ким сила, тоді враз начепили чорні сорочки, поглянули на себе в дзеркало й заявили: тут ми керуємо. Самі себе оголосили владою, щоб крутити бідним людом, нажитися, відплатити за особисті образи. Я можу показати вам пару ще безпечних шляхів, не позначених на мапі. Але для цього нам доведеться піднятися на ті гори, що височіють кілометрів за сорок звідси. Ваша машина туди не вибереться, треба буде йти пішки; але на дорогу потрібно пару днів, а ви — вибачте за прямоту — не справляєте враження людини, здатної на те, щоб пройти цей довгий шлях за такий короткий час. Адже якщо зустрінемо небажаних осіб, доведеться бігти й переховуватися...

— Послухайте, наша вантажівка де завгодно проїде...

— Я б не ризикував.

— А не можна на отих?.. — запитав я, кивнувши на коней.

- На конях?
— А чому ні? Ви вмієте триматися у сідлі?
— Я — ні, а отой юнак уміє, — уточнив він і вказав на одного з двох партизанів, які тримали коней за вуздечки. — Він якраз із тих країв і знає ті місця краще за мене. Ви, як так розумію, вмієте їздити верхи?
— Я справляюся.

**

Пояснивши все Квінтіно, який протягом розмови дивився на мене вираченими очима, я сів у сідло темно-гнідого коня і, переїхавши через міст, рушив у гори у супроводі мого провідника, який у свою чергу стрибнув у сідло вороного. Перед тим Фабриціо довго втовкмачував своєму воякові якісь інструкції, тоді доручив іще двом озброєним членам загону охороняти вантажівку, наказавши нікого до неї і близько не підпускати. Поки він роздавав накази, я натягнув віжки, змусив коня розвернутися, потім пустив його риссю, щоб перевірити, як він слухає повода й натискування моїх ніг на його ребра, потрібних лише для того, щоб примусити його йти вперед.

Квінтіно так і залишився мовчки сидіти в кабіні, лише спостерігав за мною через віконце з роззявленим від здивування ротом.

**

Ми повернулися через півтори доби доволі втомленими. На полі сорочки, вже потемнілої від пилу та бруду, я намалював собі мапу, за якою ми їхали протягом наступних двох днів.

Квінтіно відразу став допитуватись, який там рельєф.

— Луги й пасовиська, досить круті, — відповів я, — та й зворотний схил такий самий.

Це його заспокоїло:

— Крутизни нам боятися нічого, наша «носоріжка» де завгодно пройде. Головне, щоб не було глибоких ущелин або урвистих скель.

Фабрицію й далі скрушно похитував головою.

— Що, не вірите? — допитувався Квінтіно самовпевнено й весело.

**

Фабрицію так і не зміг переконати нас змінити плани, а тому він знай бурмотів собі під ніс: «Ви божевільні, ви такі справді божевільні». Він роздобув для нас кілька каністр із паливом, за яке цього разу довелося заплатити чималі гроші, і провів нас кілометрів з десять, стоячи на підніжжі кабіни із зарядженим автоматом й уважно пильнуючи довкілля. На перехресті білих доріг без будь-яких дорожніх вказівників він скочив на ходу на землю. Ми зупинились, бо подумали, що попереду на нас чатує небезпека, однак виявилось, що настав час прощатись.

— Я повертаюся, далі поїдете самі, — сказав Фабрицію. — Професоре, можна запитати у вас щось особисте?

— Завжди у вашому розпорядженні.

— Вам довелося брати участь у Великій війні, дивитися ворогові в очі?

— Ні. У 1915-му мені було вже сорок три роки, я займав важливу посаду в університеті і насамперед був недостатньо бідним або залежним, щоб мене відправили на фронт. Однак завдяки зв'язкам між міністерствами мені присвоїли звання офіцера запасу, хоча я жодного разу не виїжджав із Рима. Канцелярський чинуша я, коли вже говорити по правді.

— Розумію, штабний офіцер. Що ж, щасливої дороги вам у вашій подорожі. Знайте: я дуже захоплююся тим, що ви робите, і вашою сміливістю, а точніше — вашою зухвалістю. Коли я сказав раніше, що вартість ваших картин та археологічних знахідок доволі ефемерна, я злукавив. Хотів лише переконати вас відмовитися від ваших намірів.

Він не став чекати відповіді, махнув рукою на прощання і вирушив у зворотному напрямку.

Квінтіно мав рацію. Рухаючись поволі, однак без упину, він зумів вивести вантажівку на вершину схилів, продемонструвавши дивовижні водійські здібності.

— Найголовніше — не зупинятися, — примовляв він час від часу. Схоже, приказував сам собі, щоб не втратити рішучості.

Нам знадобилося майже дві години, щоб видертися на перевал, за яким унизу ми побачили білу дорогу з порослими травою маленькими ділянками; іншої рослинності не було. Ту саму дорогу, яку я намалював собі на сорочці. Виїхавши на неї, Квінтіно з вибалушеними від напруження очима і навіть не передихнувши, швидко рвонув донизу, згадуючи на поворотах усіх святих із Раю.

На щастя, ми нікого не зустріли, хіба що селянина, котрий шматком налігача замість батога підганяв пару волів, які тягли воза. Вантажівка проскочила за кілька сантиметрів від його коліс, однак чоловік навіть голови не підняв — так поринув у свої сумні думки.

Я з самого початку вважав нашу подорож безумною й небезпечною авантюрою, а тут раптом став відчувати мало не захоплення. Мій батько принаймні раз у житті міг би пишатися мною. Ми мчали назустріч ворогові — нехай і не з шашками наголо, зате вантажівкою, ніби то була військова машина.

Протягом наступних днів ми не зустріли ніякого ворога, а лише насичену молоду зелень лісів (що майже сліпила очі!), оточених густим мереживом ярів, кущів та плетучих рослин, що на перший погляд здавалися непроникними навіть для лисиць і диких свиней. Пасовища, які інколи траплялися між лісами, здавалися порожніми — так само, як і загорожі поряд із халупами пастухів, розсіяних на тих порослих лугами ділянках, до яких густа рослинність іще не дісталася. Хоча то було лише справою часу.

Коли ми проїхали перевал, що його мій провідник після важкого кінного походу показував мені здалеку, на самому

небокраї, ми знову піднялися в гори, щоб продовжити шлях, адже в долині нас могла б спіткати небезпека. Фортуна й так була на нашому боці, однак покладатися лише на неї було б нерозумно. А тому ми знову повернулися під захист природи — в гори, де час, здавалося, плинув інакше.

Квінтіно залишав позаду кілометр за кілометром, то здираючись на черговий схил, то з'їжджаючи донизу, тримаючи напрямок приблизно на південний схід і керуючись лише власним інстинктом, на який він, здавалося, сліпо покладався. Та якщо я озирався довкола, у мене виникало враження, що ми постійно кружляємо на одному місці, майже не рухаємося, таким порожнім та однорідним був пейзаж, що складався переважно з густого лісу вздовж дороги й коротких уривків панорамних краєвидів між стовбурами на окремих ділянках.

Так ми проїхали через Ліччану-Нарді, Фівідзано, тримаючись уздовж східного схилу хребтів Апуанських Альп, доїхали до Кастельнуово-ді-Гарфаньяна¹, промчали на чималій швидкості через долину повз кілька сіл, щоб знову видряпатися на Апеннінські схили, тримаючи курс на Сан-Марчелло-Пістоезе, Орсінью та Кастільйоне-дей-Пеполі з наміром об'їхати Пістою, Прато і Флоренцію. Дорожні вказівники, поля, сінники, безлюдні будівлі, стайні, тварини й люди, що здавалися нерухомими, як дерева... все мигтіло за вікном і зникало позаду.

Я сподівався побачити в навколишніх селах та містечках хоча б небагатьох людей на вулиці: селян, майстрів, пастухів, можливо, біженців, які виїхали сюди з міст, що постраждали від бомбардувань та війни. Побачити дітей і жінок, які б зацікавлено визирали з дверей, кілька підвод та базарних прилавоків на майданах. Однак протягом нашого швидкого проїзду нічого такого ми не побачили.

Біля однієї криниці, де ми зупинилися, щоб набрати води в дорогу, ми наткнулися на старого, який вилами згрібав листя із землі і складав до мішків.

¹ Ідеться про села та містечка на півночі Тоскани.

— Худобу годую, — пояснив, зиркнувши на нас насто-
рожено.

— А хіба не можна худобу вигнати на пасовище? Погляньте-но, яка соковита трава на лугах, — сказав Квін-
тіно.

— Ні, у мене й залишилося тільки дві корови з телятами, я тримаю їх у стайні. Надворі їх би враз покрали, ночі не чекаючи. Тут у нас, якщо маєш щось, треба все ховати.

— Ну, то хоч по домівках не крадуть...

— Чого ж, і по домівках намагаються, але ми з жінкою стережемо. Якщо хто спробує зайти до хати чи до стайні, стріляємо. А от на пасовищі самі можемо наразитися на обстріл. Тут засідки — звична справа.

— І хто їх влаштовує, ті засідки? — запитав я.

— Ті, в кого нічого нема. Всі.

— А я думав, що між своїми — між тими, кого ви давно знаєте, — ви допомагаєте одне одному і у вас тут більше взаємовиручки, — промовив я.

— То колись так було. А тепер усіх довели до відчаю. А відчай — батько страху й ненависті. Ті, хто ненавидить, думають тільки про помсту.

— А де люди? Де всі? Ми тільки й бачили, що безлюдні села...

— Ховаються, навіть удень сидять по хатах, по церквах, у стайнях. Чоловіки та хлопці — ті завжди в лісі. А по домівках тільки жменька старих, як оце я. Та я вже все бачив у своєму житті — інші війни, інші смерті, голод, хвороби, і тепер мене вже нічим не злякати.

— Зачекайте хвилинку, — сказав йому Квінтіно. Він пішов до кузова вантажівки, повернувся з пляшкою вина, відкоркував. У старого селянина на radoщах заблищали очі.

— Вип'ємо за здоров'я таких довголітніх сміливців, як оце ви, — промовив урочисто мій попутник і простягнув старому пляшку. Той обережно взяв її, ніби справжній скарб. Повільно приклав до рота і зробив чималий ковток.

— За тих небагатьох, які ще залишилися, — промовив нарешті, витираючи губи тильним боком долоні.

**

Ми переїхали через перевал Фута, де по дорозі нам трапилися селища Борго-Сан-Лоренцо та Дікомано, тоді вкотре занурилися в безконечні ліси з каштанів та буків — аж до Камальдолі, куди потрапили випадково чи, може, з милості провидіння. Незадовго до того поміж хатами Моджони ми зустріли селянина з повним кошиком за плечима. Він відійшов на узбіччя і махнув нам рукою. Квінтіно зупинив машину, і чоловік поцікавився, чи не могли б ми підвезти його до монастиря Камальдолі.

— Спиная мене негодяща, але ж треба віднести харчів ченцям, які там мешкають, а звідси й далі — дорога нагору, все крутіша й крутіша. Хай їм грець, не могли поселитися у менш ізольованій та прихованій місцині?!

Оті останні слова враз викликали у Квінтіно неймовірний порив ентузіазму й солідарності. Можливо, він подумав, що в такому місці ми також могли б знайти собі притулок для відпочинку.

— Звичайно, підвеземо! А як же інакше! — вигукнув Квінтіно. — Професоре, допоможіть нашому другові залізти в кабінку з усіма його речами.

— Ви теж везете щось для ченців? — поцікавився чоловік, коли зручно вмовстився поряд зі мною.

— Не зовсім, — відповів я. — Ми тут проїздом, їдемо до них, сподіваючись на їхню гостинність. Ми вже кілька днів у дорозі, втомилися дуже, а якщо по правді — геть знесилилися.

— Не хвилюйтеся, з гостинністю труднощів не виникне, адже це одне з давніх правил монастиря. Я можу замовити слівце, якщо виникне потреба. Мене там усі знають давно, я вже багато років служу в них за «гужову конячку».

Так воно і сталося: прийняли нас надзвичайно тепло, майже турботливо, і ченці, і їхній настоятель, якому я під

час вечері в невеликій трапезній, куди нас запросили, розповів про мету нашої подорожі, підкресливши з певним натиском значення і цінність релігійних творів мистецтва, що їх ми везли і хотіли передати у великий дім Господа, у базиліку Святого Петра. Це викликало у нього ще більше співчуття і розуміння.

Отець Ромуальд (ім'я вибране на пошану засновника монастиря, як він сам пояснив) дозволив нам поставити вантажівку поза старими будівлями всередині мурів, що оточували великий релігійний архітектурний комплекс, а нас улаштував у гостьовому будиночку монастиря, який стояв трішки нижче, майже біля лісу, який довелося перетнути пішки.

Ми пробули там три дні, і Квінтіно більшу частину часу проспав, прокидаючись хіба що для того, щоб поглянути на погоду через вікно й жадібно поїсти — нарешті гарячі страви, які тут подавали за чітким розкладом.

Я прогулювався довкола, насолоджуючись спокоєм і тишею місця, без постійного, монотонного торохтіння двигуна машини у вухах. Сидів у багатій бібліотеці, ознайомлюючись зі старовинними книжками з ботаніки та геології, вів тривалі бесіди з отцем Ромуальдом, який признався, що вже давно тут не проїжджали такі освічені мандрівники, з якими можна було б поговорити на цікаві йому теми. Всі кудись позникали, ніби розчинилися, розсіялися війною. За рік до нашого візиту у них знайшли прихисток англійські генерали, — пояснив мені настоятель. Про це дізналися німці й відразу з'явилися сюди, однак, на щастя, британські офіцери, які ночували в гостьовому будиночку, протягом дня десь гуляли в лісі. Німці нікого не знайшли й пішли собі, не завдавши шкоди монастирю з поваги до його сакрального призначення. Англійці через кілька днів повернулися до своїх підрозділів, а бенедиктинці й далі допомагали селянам, біженцям із міст, політичним утікачам.

— Зараз, — сказав отець Ромуальд, — навколо багато німецьких солдатів, однак нас вони не чіпають. Почасти тому, що серед їхніх командирів є віряни, хоча їхні вчинки свідчать про зворотне, а ще й тому, що ми їм постачаємо лікери, виготовані у нашій лікувальній лабораторії. Наші лікери мають відмінні лікувальні якості і для них, котрі не звикли до нашого вологого клімату, дуже корисні. Схоже, вони намірилися тут обживатися. Не знаю, чи ви чули про те, що вони збираються створити нову лінію оборони, яка має перетнути цілу Італію...

— Так, чув уже від багатьох людей: довжелезна лінія оборони від Лігурійського до Адріатичного моря. Нам дивом вдалося вискочити, але я вважаю, що вже зовсім скоро всі шляхи поперекиваються. Ось чому нам треба поспішати, — відповів я. «Шкода тільки, — подумав про себе, — що доведеться залишити це чудове місце і цих щедрих людей».

— Ми всі в руках Божих, — промовив отець Ромуальд, — і, як завжди, слідуватимемо його вченню. Хай там як, а ми тут уже майже тисячу років, хтось таки продовжить нашу справу.

Перед самим нашим від'їздом настоятель дав нам точну адресу в регіоні Марке, якщо ми вирішимо їхати туди. Адресу ще одного монастиря — того, що в Фонте-Авеллана, — де теж мешкають послідовники святого Ромуальда.

— Скажете, що вас направив я, і вас приймуть та захистять, як годиться і як заслуговує на те ваша достойна захоплення місія.

— А мені оця затія, що ми не просто їдемо, а виконуємо важливе завдання, починає подобатися, — заявив Квінтіно, підбадьорений морально і сповнений сил після триденного відпочинку, заводячи двигуна вантажівки. — Мушу вам зізнатися, що ще кілька днів тому на ті ваші знахідки мені було начхати; я хотів лише повернутися додому, і все. А тепер ось дивлюся, що навіть ченці, окрім

синьйора Фабрицію, вас розхвалюють, і це наводить мене на думку, що ми з вами таки робимо щось добре.

— Мене тішить, що ви так вважаєте. Через кілька років, коли будете відвідувати музей разом зі своїми дітьми й стоятимете перед одним із цих витворів мистецтва, ви зможете сказати: «Оцю безцінну картину врятував я». І вони дуже вами пишатимуться.

— І вами теж. Вам треба буде приїхати до нас у гості на Іскію, коли буде нагода.

— Квінтіно, коли буде нагода, мене вже не буде на світі.

— Ой, професоре, тільки не треба починати день вашим звичним оптимізмом! Наша відпустка тут вас нічому не навчила.

— Вона змусила мене замислитися. Про те, що відбувається, і про те, чим усе закінчиться, про людей, яких життя підсовує тобі несподівано, про час, що спливає і залишається позаду, а ми не можемо збагнути, куди він подівся і навіщо він нам був потрібен.

Ми їхали, і я думав, що ми візьмемо напрямок на південь. Однак Квінтіно відразу звернув ліворуч і рушив на схід.

— Я бачив у монастирі географічну мапу Італії і зауважив, що на цьому шляху ми зустрінемо менше міст і сіл, аніж у Тоскані.

У мене не знайшлося вагомого аргументу, щоб заперечити. Квінтіно додав:

— Хочете, я вам щось скажу? Дивлячись на мапу, я зрозумів, що ми вже подолали чималий шмат шляху — набагато більше половини, якщо згадати, що ми проїхали ще й через Швейцарію. Сподіваймося, що мій святий Йосип та ваш Набіл і надалі нас охоронятимуть.

Дорога майже зразу поповзла вгору — аж до перевалу Мандріюлі (так зазначалося на потрісканій від морозів дерев'яній дошці-вказівнику). Звідти ми спустилися вже до регіону Романьї, де, однак, затрималися ненадовго.

Проїхали вздовж схилів гори Фумайоло¹ та Альпе-делла-Луна², проминули маленьке село Парчуле і вже через три години опинились у регіоні Марке.

Виїхавши за околицю села, ми майже відразу зупинилися на відпочинок, сховавшись поміж великими деревами, бо помітили, що там протікає гірський потічок із чистою водою, який весело стрибав між круглими блискучими камінцями, розсипався навсібіч бризками, здіймаючи легкий серпанок і наповнюючи калюжі, що в свою чергу утворювали маленькі дзюркотливі каскади, які перегукувалися між собою дзвінками різноголосими мелодіями.

Ми кілька хвилин помовчали, насолоджуючись отим несподіваним концертом, аж поки Квінтіно показав на місце, де над верхівками дерев здіймалася тонесенька ниточка диму. Стрепенувся, ніби змушуючи себе повернутися до реальності, і пішов поглянути, залишивши мене у тривозі.

Повернувся він швидко.

— Він там сам-один і досить старий, — повідомив, — дуже зайнятий, дрова складає.

— Можливо, він міг би показати нам дорогу, — насмілився висловити припущення я.

— Мабуть, так буде краще, адже сьогодні ми взагалі ще нікого не зустріли, а з усіма цими лісами та гущавиною, навіть якщо вийти на вершину гори, все одно нічого не роздивишся. За таких обставин навіть моя інтуїція починає давати збої.

Чоловік здивувався, побачивши, як ми виходимо на маленьку галявину. Спершу насторожився, однак, помітивши, що ми не озброєні і в цивільному, трохи заспокоївся.

¹ Фумайоло — гора, розташована на півдні Північних Апеннін; заввишки 1407 м. Відома тим, що з неї бере початок річка Тибр, яка протікає через Рим.

² Альпе-делла-Луна — гірський масив у складі Північних Апеннін у регіонах Тоскани, Умбрії та Марке.

— Ви хто такі будете?

— Ми тут проїздом. Хотіли лише запитати у вас дорогу.

— Куди?

Квінтіно зиркнув на мене.

— І справді: куди? — повторив і собі.

— Хвилинку, я вам зараз скажу, — відповів я, швидко розвернувся і поспішив до вантажівки, щоб звіритися зі старими мапами двохсотрічної давності і знайти якесь найближче звідти місто.

— Кальї³, — видихнув я, відхекуючись, коли повернувся. — Вибачте, я не запам'ятав добре назву, а тому не хотів помилитися.

— Кальї — отам, унизу, за горою Нерон, он тією, — відповів чоловік, показуючи рукою.

— А як тут у вас ситуація? — запитав Квінтіно.

— Ви німців маєте на увазі? Крутяться навколо, за цей тиждень уже двічі чи тричі навідувалися до села, але нікого й нічого не застали. Окрім мене та моєї жінки. На наше щастя, залишилися хіба що невеликі патрулі та солдати, що відстали від основного війська, яке пройшло раніше. Якби ви бачили...

— То чому ви з жінкою не виїхали?

— А куди? Ми вже старі й німічні, нікому не заважаємо, шкоди не робимо, навіть їм. Коли проїжджали невеликі загони, я їм яець давав і трохи борошна й вугілля. Я й зараз оце через вугілля приїхав. Із нами вони поводились чемно, навіть грошей заплатили.

— Що ж, нехай вам щастить. Дякуємо за інформацію. І якщо не скажете нікому, що нас бачили, буде краще всім.

— Та ясно вже, ясно, — буркнув старий вугляр, розвернувся до нас спиною і знову взявся до роботи. Він складав сторчака великі каштанові гілки, купою навалені на землі.

По дорозі до машини Квінтіно зробив влучне зауваження:

³ Кальї — муніципалітет у регіоні Марке, провінція Пезаро й Урбіно; населення — майже 9 тисяч.

— Ми на тих німців скрізь натикаємось, а живого німця ще ні разу в очі не бачили. Це може означати лише одне: ми пересуваємося із заходу на схід уздовж їхньої лінії оборони замість того, щоб віддалятися від неї. Отже, як на мене, настав час рішуче вирушити на південь, подалі від них, адже святим у раю не тільки нас доводиться захищати і їх може роздратувати, що ми не спроможні показати їм, що вміємо приймати правильні рішення. Те місто, про яке ви згадували, де воно?

— Отам, якраз на півдні.

— От і добре. Туди й поїдемо.

**

Ще ніколи доти зауваження Квінтіно не були такими віщими. На жаль.

Як тільки ми спустилися порослим травною схилом і заглибились у ліс, із-за дерев вискочили солдати зі спрямованою на нас зброєю. То були німці, сумнівів не виникло, і, зважаючи на стан їхнього одягу, справи у них ішли не дуже добре. Шинелі розхристані й засмальцьовані, ремінці на касках не застібнуті, взуття розбите, бороди довгі, погляди розгублені, божевільні. Той, що підійшов до нас ближче, був у чині фельдфебеля, як пояснив мені згодом Квінтіно. Він упізнав його нашивки, адже часто бачив їх на формі деяких солдатів, що побували в автотранспортній Брессаноне.

Чоловік наказав своєю мовою підняти догори руки; я вже зібрався було гаркнути на нього як слід, але Квінтіно заперечно похитав головою. Тоді я пом'явся, ніби не зрозумів, і чоловік повторив наказ, махнувши вгору дулом пістолета.

Інший солдат підійшов упритул і, штовхаючи нас у спину, змусив іти вперед. Ми рушили слідом за фельдфебелем із піднятими руками, а ще шестеро йшли за нами конвоєм.

— Хтось говорить італійською? — голосно запитав Квінтіно через кілька хвилин напруженого мовчання, порушеного лише звуком кроків.

Ніхто йому не відповів. Один щось буркнув німецькою і штовхнув його в плече. Ми трохи пройшли, і я зауважив, що йти з піднятими руками дуже важко, доводилося стежити за тим, аби не втратити і так уже непевну рівновагу. Ми спустилися до якогось обійстя, де нас заштовхали в темне приміщення, що нагадувало стайню через запах гною. Двері зачинились, і через кілька хвилин ми побачили, що там, усередині, крім нас, були ще й інші люди. Вони сиділи на землі, обіпершись спинами об стіну.

— А ми до вас, за компанію, — сказав Квінтіно.

— Бачимо, вас теж схопили німці, — додав я, тільки аби щось сказати.

— А ти що думав, йолопе, що ми тут зібралися на гульки? — буркнув один чоловік розлючено.

Я не відповів: зрештою, той, хто обізвався, мав рацію, моє запитання було ідіотським.

— Добре, не треба сваритися, — втрутився Квінтіно. — Тут є інші солдати, крім тих, що їх ми бачили надворі?

— Досі ми бачили тільки тих сімох, — пролунав голос іншого чоловіка, чиє обличчя я не зміг розгледіти. Видно було тільки темні силуети в глибині приміщення.

Квінтіно підійшов ближче до них і порахував. У сараї, крім нас двох, виявилось ще п'ятнадцять осіб.

— Вас удвічі більше, ніж їх, і ви дозволили себе схопити! — вигукнув Квінтіно.

— У них є зброя, а в нас немає. До того ж, хапали нас по одному чи по двоє за раз, дехто тут уже три дні, — відповів приречено той, що обізвався першим.

Ми почули якийсь гамір за дверима, однак ніхто не зайшов.

— Професоре, підіть послухайте, може, вдасться зрозуміти, про що вони там балакають, — сказав мені Квінтіно

в тиші, яку порушувало хіба що важке дихання присутніх. В тому числі моє власне.

Я підійшов до перекошених дверей зі старими дошками, через щілини просочувалися тоненькі промінці сонця і насамперед — слова; я прислухався, намагаючись розібрати сказане і дихаючи якомога тихше, через раз. Коли балаканина надворі вщухла, мені було нелегко передати італійською те, що на нас чекало. Я ніяк не міг зібратися з духом і підшукати потрібні слова. Так і сидів мовчки, вражений почутим.

— Ну? — запитав Квінтіно, повертаючи мене до дійсності.

— Що?

— Професоре, ми що тут, загадки розгадуємо? Що там у дідька сказали оті гади, що ви зрозуміли?

— Що прийшов кінець нашій подорожі і нашому життю земному.

Тоді я звернувся до решти:

— Я чув, що тут десь є водоспад. Не знаєте, це далеко?

— Так, є, трохи вище, на гребені, кілометри за три звідси, — промовив один юнак. Мої очі почали звикати до темряви стайні, і я вже краще розрізняв обличчя людей. Юнак підвівся і покульгав до мене; він був босий, а на губах засохла побуріла кров.

— От туди нас і поведуть на заході сонця. І поскидають униз, по одному, — промовив я майже врочисто, якимось навіть байдуже, ніби мене це взагалі не обходило. Помовчавши, додав: — Хтось там пропонував нас відразу розстріляти, але потім вони збагнули, що у них майже не залишилося патронів, а ті нечисленні, що в них іще є, вирішили приберегти для власного відступу... А наскільки високий той водоспад?

— Достатньо, щоб переламати нам кістки. Так кругом скелясті виступи, і дно річки неглибоке, вода відразу стікає донизу, — знов обізвався юнак.

— Отже, — підбив підсумок я, — не залишається нічого іншого, як сподіватися на диво.

Та фраза зірвалася з моїх губ якось мимоволі, як остання стадія відчаю, коли остаточно втрачаєш будь-яку надію та сили.

Мої слова ніби впали у прірву, бо у відповідь не пролунало ні звуку, ні вигуку, ні зойку, ні лайки чи якогось слова.

Однак моя думка дійшла до Квінтіно, який через кілька хвилин вийшов на середину приміщення, якраз туди, де сонячний промінь, пробившись через щілину, розрізав рівно навпіл темряву довкола. Поглянув на мене запитально:

— То вони пішли?

Я не відповів, знову наблизився до дверей і прислухався. Знадвору не долинало ні звуку. Тоді я кивнув.

— Шановна громадо, — обізвався Квінтіно, потираючи руки, як перед важливим виступом, — після того, що нам зараз сказав мій товариш-професор, я чекав не те щоб на повстання, на революцію, але ж принаймні на якусь реакцію, на «Пречиста-Діво-Маріє». А тут — нічого, навіть скарги чи зітхання, ніби ви всі вже мертві! Однак ми ще живі, а якщо не вірите, то доторкніться до себе, дайте собі ляпасів, поговоріть! Як я вам уже казав, нас удвічі більше, аніж їх, ми можемо — навіть мусимо! — щось робити! Може, є надія втекти якось. Хай там як, а краще спробувати, ніж дозволити скинути себе в порожнечу, де на нас чекає неминуча смерть...

— Мій товариш має рацію, — мимоволі втрутився я на його підтримку. — І якщо він так каже, значить, у нього вже є щось на думці.

Квінтіно навіть не глянув у мій бік і продовжував:

— Наша сила у раптовості, у цьому ми з професором уже справжні фахівці. Вони, зважаючи на наш приречений стан, не чекатимуть на спротив і, звичайно, навіть не здогадуються, що нам відомі їхні наміри.

— То що нам робити? — запитав хрипко якийсь здоровань, теж зі слідами побоїв на обличчі.

Квінтіно звернувся до юнака, який раніше розповів нам про водоспад:

— Як туди дістатися? Там крута стежка?

— Спершу треба пройти лугами. Але потім, після виступу з хрестом, треба звернути на вузьку стежину, що веде поміж деревами, — таку круту, що аж подих забиває через пару хвилин, — і там...

— Добре, — перебив його Квінтіно, — те місце нам може підійти. Як тільки я крикну «Зараз!», — ми всі по двоє накинемося на найближчого солдата. Хоча нам, напевно, зв'яжуть руки. Але нас буде двоє проти одного. Найголовніше — почати одночасно.

— І що робити? — запитав голос із глибини.

— Що робити? Те все, що зможете. Штовхати плечима, бити носачами, щоб звалити його на землю, а потім застрибнути на голову, кусати за вуха, плювати в очі... Не забуваймо, що за таких обставин альтернатива одна: смерть. А тому мусимо бути злими, навіть жорстокими.

— Нічого в нас не вийде, — буркнув хтось.

— Ще й як вийде! — вигукнув Квінтіно. — Можливо, не в усіх. Можливо, хтось із них — нехай і захакавшись на крутій стежці, — встигне вхопитися за рушницю і вистрелити, але ми спробуємо їх штовхнути, повалити на землю і потім утекти поміж деревами, перш ніж вони отямляться. Ви ж бо знаєте ці ліси краще за них...

— Так і є, — сказав один із в'язнів. — І потім, якщо в когось є краща думка, нехай скаже.

Всі принишкли, а через хвилину знову розійшлися і розсілися попід стінами, поринувши у глибоку задуму.

Квінтіно похитав головою:

— Робіть як знаєте, — і собі всівся на підлогу. — Принаймні спробуймо, а страх притримайте для іншої нагоди.

Хтозна, скільки часу сплинуло, важко сказати, адже загальна мовчанка порушувалася хіба що кахиканням або човганням ніг по підлозі. Несподівано двері відчинились і зайшли солдати.

— *Raus, schnell, raus!*¹ — покрикували вони, хапаючи за плечі тих, що сиділи ближче.

Через мить нас уже виштовхали надвір, зігнали в купу на середину моріжка, солдати стали по троє обабіч і під штовхання прикладами та покрикування «*Schnell!*» погнали, як невелику отару, до верхнього пасовища. У нашу, можливо, останню коротку подорож.

Я тримався поряд із Квінтіно, він поглянув на мене і ледве помітно усміхнувся. Потім шепнув: «Вони не тямлять ані слова по-нашому, а ще — руки мені не зв'язали».

— *Halt die Klappe!*² — гаркнув фельдфебель, який ішов якраз за нами.

— Чого йому треба?

— Каже, щоб замовкли.

— Та я йому так заліплю носакком у зуби, що він потім рік не балакатиме!

— *Halt die Klappe!* — знову крикнув фельдфебель.

Ми йшли нагору майже годину, іноді різко звертали, щоб обійти переліски. Спершу рухалися поволі, потім, коли підйом покрутішав, Квінтіно наказав тим, що йшли попереду, наддати ходу. Він хотів, щоб наші озброєні охоронці захекались і втомилися, коли ми дійдемо до найкрутішої ділянки маршруту, адже таким чином їхня можлива реакція була б повільнішою. Ми вийшли на галявину з хрестом, і я глянув на небо барвінкового кольору, яке обіцяло невдовзі гарний захід сонця. Якби наш план провалився, це був би останній захід сонця у моєму житті. Мене

¹ Виходимо, швидко, виходимо! (Нім.)

² Заткни пельку! (Нім.)

охопили суперечливі почуття, які швидко змінювали одне одного: збудження перед скорою битвою, чий кінець видався дуже непевним, і відчай перед стрибком у водоспад.

Після галявини з хрестом стежина зразу різко подерлась угору, і Квінтіно, помітивши, що дехто з солдатів захекався, вдруجه наказав уголос наддати ходу, чим заслужив стусана в спину від командира загону.

Однак Квінтіно сприйняв це байдуже, бо був, здавалося, зосереджений на іншому. Можливо, збирався подати сигнал до початку бійки. Я зиркнув на нього, але він заперечно хитнув головою, думаючи про своє.

— Прислухайтесь, — прошепотів він через кілька секунд, коли ми переходили через невеликий кряж, що розходився у різних напрямках.

— До чого?

— Отам, — він кивнув головою у бік долини, — чуєте?

Я спробував зосередитись, але нічого не почув.

— Тихе дзюрчання, — підказав Квінтіно.

— Справді, от тепер чую. Це струмок, що збігає по камінню!

— Авжеж, а там унизу — наша машина.

— То що будемо робити? — запитав я стривожено.

— Професоре, вшиваємося звідси!

Я не мав навіть часу, щоб як слід усвідомити його відповідь. Квінтіно крикнув «Зараз!», я ще не встиг навіть оком кліпнути, як він обхопив мене за плечі й штовхнув за край стежини у напрямку струмка, а тоді й сам шугонув слідом. Я інстинктивно спробував утриматися на ногах і побігти, але майже відразу послизнувся, упав набік і покотився донизу, у долину, не маючи змоги якось зупинитися. Кілька разів кущі шмагали мене по обличчю, я бився грудьми об каміння так, що мені аж подих перехоплювало, відпльовувався від трави та камінців, які набивалися до рота. Не знаю, скільки це тривало; коли я нарешті отямився, то відчув, що лежу непорушно в траві, якраз перед моїм носом протікає струмок, а перед ним видніється про-

кладена в траві колія від коліс схованої неподалік нашої вантажівки. Квінтіно вдалося зупинитись на кілька метрів вище, де він учепився за дерево і лежав горілиць непорушно, ніби й сам задеревенів. Однак я помітив, що очі в нього широко розплющені і якісь завмерлі.

— Квінтіно! — покликав я його.

Він відповів не відразу. Тоді промовив:

— Професоре, сподіваюся, ви цілий, бо, здається, якийсь час керувати машиною доведеться вам.

— Тобто як?

— Здається, я зламав ногу.

Я поволі поворухнув ногою, потім другою, потім руками — в очікуванні болю. Вже уявляв собі численні переломи і змоклий від крові одяг. Однак з великим подивом та полегшенням нічого такого не виявив, лише колело в спину та відчувався тупий біль у плечі, а ще — руки подряпані, і все. Я підвівся, крекчучи, і поволі подибуляв нагору, чіпляючись руками за кущі, щоб допомогти собі, — аж до того місця, де лежав Квінтіно.

З великою натугою мені вдалося підняти його на ноги, а потім, підтримуючи під руку, довести до вантажівки, яка стояла метрів за двісті від нас. Він не міг іти обома ногами, а тільки стрибав на одній.

Я всівся за кермо, увімкнув двигуна і рвонув, як блискавка, — ще ніколи так не їздив.

У цілковитому мовчанні і навіть не дивлячись одне на одного, ми проїхали у південному напрямку кілометрів двадцять. Нарешті я повернув до нього голову:

— Як ви почуваєтеся?

— Добре. Навіть дуже добре, зважаючи на те, чим могло все закінчитися.

— А ступня як?

— Самі знаєте як! Принаймні можу нею ворухити трохи; може, не зламана, а просто забив дуже. Як зупинимось, перемотаю туго й сяду за кермо, хоча мушу визнати, що бачу вас доволі впевненим за педалями.

- То все страх, Квінтіно, тільки страх.
- Страх часом може врятувати життя.
- Цікаво, а як там інші?

Квінтіно лише стеноув плечима у відповідь, майже роздратовано. Відвернувся і став дивитись у вікно. Ми вже спустилися в долину, гори залишилися позаду, а попереду тягнулися необроблені поля та поодинокі безлюдні обійстя. Світ, який вкотре здався мені порожнім, нещасним і насамперед вразливим, де все могло розвалитися і розсипатися на друзки від легенького доторку.

— Звісно, захопити мене отак, зненацька, і штовхнути в урвище... — промовив я згодом.

— Ну, не міг же я там стояти й пояснювати вам, що й до чого. Чинник раптовості діє і для вас теж. Чи ні? — сказав він насмішкувато. — Правду кажучи, я і сам не думав утікати отак, сторчака у прірву. А потім почув дзюрчання води і... А ви самі як почуваетесь?

— Всі кістки цілі — зрештою, це головне. А щодо решти — все болить: м'язи, спина, живіт, голова... ніби по мені возом проїхали.

— То, може, зупинимося згодом десь біля води й помисмося, — сказав Квінтіно, потираючи забиту литку.

Орієнтуючись на голу вершину гори Нероне, ми вже під вечір в'їхали на околицю Кальї: швидше містечка, ніж села. А це означало більше народу на вулицях і більше зацікавлених поглядів. Тому ми зупинилися, дочекалися сутінків, проїхали через населений пункт і опинилися, навіть не усвідомивши цього, у вузькій ущелині, де дорога звивалася змією між скелястим схилом з одного боку і урвистим берегом швидкої річки — з другого. Того дня ми проїхали зовсім небагато — менш ніж сотню кілометрів, — однак той відрізок шляху нас геть виснажив. Ми почувалися роздратованими і втомленими.

Помітивши невелику і несподівану прогалину між скелями на узбіччі дороги, Квінтіно звернув і заїхав під

густі крони дерев, які відразу закрили прохід гілками за нашими спинами. Тоді вказав на струмок неподалік:

— Принаймні завтра вранці у нас буде вода, щоб наповнити фляги й помитися. Професоре, не знаю, чи ви бачили себе: з таким брудним та подраним одягом і щетиною, яка у вас відросла, вигляд у вас уже не такий шляхетний, як колись.

Він сам засміявся власному дотепові, а потім додав:

— Ви хоч пам'ятаєте, скільки діб ми вже з вами в дорозі? Який сьогодні день?

— Не маю анінайменшого уявлення і знати не хочу. Тут так гарно і просто, що мені вже навіть не хочеться доїжджати до місця... Якби не війна, я б усе покинув і вирушив вічно мандрувати оцими долинами.

Квінтіно не знайшов що відповісти. Розкинув руки й рушив до води, що дзюркотіла поміж камінням.

Там ми й заночували, у прихистку лісу, і прокинулися рано-вранці, як тільки почало світати.

Нічого, крім дерев, розгледіти було неможливо: густий, непроникний туман висів над невеликою річечкою. Час від часу клаптик молочно-білої ковдри відділявся від неї і намагався видертися на схили ущелини, однак майже відразу розчинявся у перших промінцях сонця.

— Як на мене, треба вирушати. Поміємося іншим разом.

Квінтіно висловився лаконічно. Мене думка про те, що не доведеться лізти в крижану воду, не дуже засмутила, навіть навпаки. А були часи, коли доводилося жити в палатках під час археологічних розкопок, але навіть одна волосина не на своєму місці чи невипрасувана сорочка вселяли в мене відчуття невідповідності.

Так ми доїхали до Кантіано¹, де ущелина закінчувалась, і видимість нарешті покращилася, тішачи око широкими лугами та невеликими обробленими сільськогосподар-

¹ Кантіано — муніципалітет в регіоні Марке, провінція Пезаро й Урбіно.

ськими ділянками. На узбіччі ми побачили жінку з кошиком для збирання трави, хоча трава тут тільки проклюнулася. Вона стояла і зацікавлено поглядала на нас. Ми зупинилися, щоб запитати, як проїхати до монастиря Фонте Авеллана, що, за словами настоятеля Камальдолі й на нашу власну думку, мав бути десь недалеко.

— Ага, недалеко, — сказала жінка сумішшю італійської та місцевого діалекту. — Тре' їхать тудою до К'езерни, а там брать на Катрію, отуди, — і махнула лівою рукою вгору.

— *Брать?* — вирячився Квінтіно.

— Годі вам, я трішки розумію місцевий діалект і зрозумів, що вона має на увазі. Вона сказала, що слід звернути ліворуч і що та дорога, здається, вестиме вгору. Нам не звикати.

Той відрізок шляху, ненабагато ширший за гірську стежину, яка веде на пасовища, вже з перших метрів виявився дуже крутим, а на деяких різких поворотах Квінтіно пару разів зупинявся, вилазив із кабіни і йшов, хоч і кульгаючи, перевірити, чи наш цінний вантаж закріплено як слід, щоб потім відчайдушно маневрувати, здаючи назад аж до самого краю дороги, аби вписатися і не злетіти в урвище. На деяких прямих ділянках з-під коліс вилітали камінці й небезпечно котилися донизу. В таких випадках машина починала буксувати, однак мій юний водій незворушно дивився уперед і міцно тримався за кермо, стежачи за тим, щоб не наскочити колесами на великі білі валуни, які траплялися на дорозі. Час від часу я чув, як він бурчить собі під ніс якісь незрозумілі фрази на діалекті — щось не дуже доречне про жінок, які заробляють собі на життя проституцією.

Щоб не дивитися у прірву ліворуч від дороги, я вступився поглядом угору, поглядаючи на яскраво-синє небо, де пара яструбів повільно кружляла по колу, видивляючись собі маленьку здобич у золотавій траві.

Ми все їхали вгору, дуже довго, аж поки дорога не видерлася на вершину схилу, й опинилися посеред вели-

чезної високогірної полонини, де вітер гуляв на волі, як у себе вдома. Там помітили сухий коров'ячий послід, однак ніяких слідів тваринного життя, хіба що кількох коників, які високо стрибали навсібіч у траві, рятуючись від наших кроків. Ми зупинили машину неподалік від верхівки гори й вирішили пройти останні сто метрів пішки — поглянути, що там по той бік схилу, сподіваючись, що той відрізок дороги не обірветься, як часто траплялося на гірських полонинах. Удалині, на відкритому, залитому сонцем місці ми побачили купку будівель зі світлого каменю і якусь споруду, що нагадувала башту.

— То може бути місце, яке ми шукаємо, — сказав Квінтіно. Довго роздивлявся у бінокль, а потім передав його мені.

— Так, мабуть, воно і є, — підтвердив я, поглянувши в долину крізь лінзи.

— Дивіться, дивіться, — додав тихо мій попутник, — там щось відбувається. Отам, коло того самотнього обійстя в яру, де город.

Я подивився у вказаному напрямку і побачив дві машини та кількох осіб, що поквапливо товклися навколо.

— Так, бачу, — відповів. Однак звідси мало що можна було зрозуміти.

— Здається, там усі наполохані, — додав Квінтіно.

Я повернувся і побачив, що він теж дивиться у бінокль.

— А цей звідки взявся? — запитав я здивовано.

Він знехтував моїм запитанням, довго дивився і нарешті промовив:

— О, а зараз, схоже, збираються їхати.

— Не міняйте тему розмови. Де ви взяли цей бінокль?

— У Понтремолі, витягнув з мішка синьйора Фабрицію, — відповів той незворушно.

— Навіщо? — запитав я суворо.

— Бо оцим можна далі бачити, ніж тим, що у вас у руці.

— Та ви усвідомлюєте, в якому світлі ми постали після всіх його добрих учинків?

Квінтіно стеноу плечима, не відриваючи погляду від долини. Я помітив, як його губи скривилися у легкій усмішці.

— Авжеж, у якому світлі... Яке там світло, професоре? Тут кожен дбає про себе, і не нам з вами щось змінювати. А тому, оскільки дві пари очей та два біноклі бачать більше, ніж одна пара очей та один бінокль, мені на вашу стурбованість та ваші докори начхати... Так от, машини там унизу вже поїхали і, на наше щастя, — у зворотному від нас напрямку. Зачекаймо півгодини, а потім почнемо спускатися.

— Той факт, що ви вирішуєте, якою дорогою та за яким графіком їхати, зовсім не звільняє вас від обов'язку ставитися до мене з повагою, не забувайте! Я міг би бути вашим батьком, навіть вашим дідом!

— Свята Кармеліно Мученице, мені вистачить і тих, що в мене вже були, один негідник, а другий — іще гірший... Не хочу згадувати!

Я ледве не розреготався, однак стримався, щоб він не помітив.

Спуск виявився таким, як і підйом: повільним і важким. Чи, може, навіть іще гіршим, адже цього разу урвища виникали прямо перед нашими очима, особливо коли кабіна вантажівки нахилилась якраз у долину.

Ми прибули до монастиря, буквально звалившись на нього згори, — таким крутим виявився останній відрізок дороги. Хай там як, а вантажівку ми залишили на певній відстані й далі пішли пішки, уважно роздивляючись довкола і намагаючись триматися в тіні густих горіхових дерев, що тягнулися вдовж північного краю будівель.

Горіх, *Corylus avellana*, — пригадалося мені, — можливо, цим пояснюється назва монастиря. Ось уже кілька днів я ловив себе на думці, що подумки складав перелік кущів, дерев, пасовищ, схилів, а останнім часом — урвищ.

Без зайвих церемоній ми увійшли до однієї з будівель монастиря через напівпрочинені двері і не зустріли нікого, аж поки не дісталися до церкви, вівтар якої розташовувався нагорі своєрідних дерев'яних сходів. Якийсь чернець наводив там лад і аж підскочив від несподіванки, коли побачив, як ми вигулькнули з темряви.

— Ми хотіли б поговорити з отцем-настоятелем, якщо ваша ласка, — звернувся я до нього якомога чемніше.

— Ви хто такі? Чого вам треба?

— Він же вам щойно сказав: поговорити з настоятелем! — втрутився до розмови Квінтіно не таким привітним тоном.

— Ми від отця Ромуальда, настоятеля Камальдолі, — уточнив я так само виховано.

Чернець нічого не сказав, махнув рукою, щоб зачекати, і зник за дверима з темного дерева. Через кілька хвилин він повернувся і знаком запросив нас іти за ним. Ми вийшли надвір і перетнули двір.

— Отам, — тицьнув він пальцем, — на городі.

Не додавши ані слова, розвернувся і рішучим кроком пішов у своїх справах.

Отець-настоятель сапав ділянку бурої землі, прикривши свою білу вовняну рясу великим коричневим фартухом. Він жестом запросив нас присісти на кам'яну огорожу під деревами, що дарували прохолодну тінь і ніжний аромат майже доспілих черешень.

— Як живеться моїм братам у Камальдолі?

— Намагаються вижити, як і всі ми.

— Не переймайтеся, вони там живучі, так просто не здадуться! — відразу втрутився до розмови Квінтіно у своїй звичній манері.

Настоятель розсміявся і кивнув:

— Чим я можу вам допомогти?

Ми розповіли йому про всі наші пригоди і попросили прихистити нас на один чи два дні — не через те, що занадто втомилися під час подорожі (зрештою, ми

виїхали з Камальдолі лише два дні тому), а через те, що Квінтіно після спуску почув якесь дивне порипування під машиною, — «можливо, щось з осями чи з передачами, хто його зна?», — і потребував часу та спокійного місця, щоб перевірити і зробити необхідний ремонт, якщо треба.

Ми очікували на теплу гостинність, однак настоятель мовби онімів, ніби нас взагалі не було поряд, і на кілька хвилин заглибився у власні думки, аж поки вони нарешті не вилилися у слова.

— Та чому ж саме сьогодні на мене звалилися всі негаразди?! — пробурмотів він і звів очі до неба.

— Отче, якщо для вас це складно, не турбуйтеся. Ми знайдемо інший вихід, — відразу сказав Квінтіно і навіть відступив на крок назад.

— Ні-ні, просто можуть з'явитися непрохані гості — фашисти або солдатня, хтозна, — але різниці немає. Годину тому банда розбійників у чорних сорочках (інакше не знаю, як їх можна називати) забрала цілу родину з місцевих, батька і трьох синів, і...

— Це ті, що приїжджали машинами?

— Так, вони. А ви звідки знаєте?

— Ми їх бачили згори. Крізь бінокль, — відповів Квінтіно.

— Авжеж, узяли всіх у полон. А тепер тримають у корівнику, перш ніж віддати під арешт, а охороняти поставили двох хлопців із місцевих. Мабуть, чекають, коли прибуде інша машина, щоб повезти їх кудись далі. Бідні люди...

— І що ж такого вони вчинили?

— Відмовилися віддавати харчі з власної комори та погребя.

— Ну, тоді не думаю, що повезуть їх далеко; пустять кулю в голову біля першого-ліпшого рівчака, — висловив припущення Квінтіно з властивим йому тактом.

— То чому ж відразу цього не зробили? Який сенс чекати приїзду інших? Можливо, їх використають як тяглову силу деякий час, а потім відпустять, — сказав я.

— Ага, відпустять прямо на цвинтар! Професоре, фашисти їх не розстріляли, тому що боягузливі і не мають сміливості когось застрелити! Чекають, коли прибудуть німці, щоб завершили за них усю брудну роботу.

— Вибачте, що втручаюся, — промовив настоятель, — однак я підтримаю думку професора. Оті, кого зачинили в стайні, — дебели здоровані, а німці якраз риють окопи та будують казарми. А тому їм такі й потрібні. Мені відомо, що вони раніше вже забирали людей із домівок навіть через менші провини, а потім вивели їх за оті схили, — він махнув рукою на північ, — на примусові роботи. В'язні війни...

— Та які там в'язні війни, отче! — вигукнув Квінтіно. — Оті гади всіх повбивають, коли вони їм стануть не потрібні! Священник похнюпився і перехрестився.

— Вам слід розбити хреста в них на головах, а не себе ним осіняти, — пробурмотів Квінтіно. В запалі гніву ніяк не міг заспокоїтися і продовжив, підвищивши голос: — Вам слід щось робити, дбати про людей, коли вони ще живі, а не молитися за упокій їхніх душ, коли вони вже мертві і їм усе одно!

Тоді, можливо, засоромившись, що не стримався, промовив знічено:

— Вибачайте, — підвівся і пішов до стайні, яку з городу було не видно, адже вона стояла в низині, за густою посадкою.

— Ви куди? — запитав я стривожено.

— Піду подивлюся, що там за два виродки на варті стоять.

— Квінтіно...

Але він уже зник за деревами.

Він повернувся хвилин через п'ятнадцять з східною посмішкою на губах і блискучими від збудження очима.

— Вони там зовсім жовтороті, років по вісімнадцять. Від пари ляпасів заревуть. Професоре, зважаючи на авантюр-

ний дух, з яким ви вже майже зріднилися, чому б нам з ними не пожартувати?

— Вам здається, що зараз найкращий час для жартів? — обурився настоятель стривожено.

— Згоден з вами, — сказав я священникові, однак потім, підштовхуваний цікавістю, додав:

— Арагонезе, що ви задумали?

Адже зрештою Квінтіно таки мав рацію: навіть не усвідомлюючи цього, ми ставилися останнім часом до нашої небезпечної подорожі як до азартної пригоди, а тому варто були ризикнути.

Через годину, коли я вже поголився й помився в гостьовому будиночку монастиря, ми впевнено наближалися до двох юних вартових. Я — у формі полковника Вермахта, витягнутій зі сховку в подвійному дні вантажівки, а Квінтіно — у своїй шкіряній куртці, застебнутій під горло, та з пістолетом в руці.

Двоє молодиків спершу здивовано вирячилися на нас, а потім, коли помітили, що я твердо крокую до них і суворо дивлюся прямо їм в очі, спробували незграбно виструнчитися.

— Вільно, вільно, — промовив я, намагаючись імітувати акцент жителів Брессаноне і видавлюючи з себе дружній усміх. — Мені сказали, що ви добре попрацювали. От і молодці. А тепер на кого чекаєте?

Один із двох зашарівся, другий щось забелькотів.

— Та ми й самі не знаємо, хто приїде... Сказали чекати тут.

— Я чув, що має приїхати по в'язнів німецький капітан із Сассоферрато, — додав той, що зашарівся.

— Он як, звичайно, капітан Вебер! — вигукнув я перше ім'я, що спало мені на думку. — От і добре. А ви самі звідки?

— Ми з Перголи, кілометрів двадцять звідси.

— А, Пергола. Добре, дуже добре. Ось що ми зробимо: оскільки до вашого дому далеко, ви йдіть прямо зараз, щоб бути вдома дотемна. А в'язнів ми заберемо з собою

і передамо їх капітанові Веберу, коли він приїде. Добре? Все ясно?

— Але ж нам наказали... — спробував заперечити один з двох, але тут Квінтіно ступив крок уперед, граючись пістолетом.

— Гей, хлопці, ви часом не надумали сперечатися з наказами пана полковника? Та хто вас сюди поставив?

— Наш командир, Августо Марціані, — пояснив той, що на вигляд здавався молодшим і, схоже, пишався тим, що саме його вибрали для такого важливого завдання.

— Молодець Марціані. Як повернеться, ми з ним усе владнаємо, — я намагався говорити італійською із вдаваним німецьким акцентом, а от Квінтіно ніяк не вдавалося приховати свою партенопейську говірку.

Молодики непевно перезирнулися. Тоді я, помітивши їхній сумнів, скористався уроками Квінтіно і пішов у наступ:

— Передайте, будь ласка, ключ від стайні моему ад'ютантові, — я вказав на Квінтіно, а той іще більше наїжачився, щоб надати моїм словам відповідної суворості.

Той, що був вищим, засумнівався, зрештою відступив на два кроки і передав в'язку ключів Квінтіно. Той мовчки взяв, неспішно рушив до стайні, відімкнув двері і зайшов усередину. Ми з охоронцями стояли і спостерігали.

Через кілька хвилин один за одним, похнюпившись, заклавши руки за спину, виплелися восьмеро чоловіків — один середнього віку, решта молодші. Позаду з пістолетом у руці йшов Квінтіно.

— Ось так, — сказав я. — Добре, добре. Тепер можете йти.

Молодики дивилися на мене, повернувшись спинами до своїх в'язнів. Досить необережно з їхнього боку, адже четверо чоловіків, які до цього вдавали, що руки зв'язані в них за спиною, блискавично вхопили їх, підняли високо вгору і з силою кинули об землю долілиць. І відразу накинулися на них, зв'язали обом руки тонким, сплетеним із

сіна, що зберігалось в стайні, мотузком. Молоді фашисти так перелякалися, що навіть не намагалися пручатись.

Я й сам аж рота роззявив від такої несподіванки.

— Квінтіно, що ви витворяєте?! — підвищив я голос. — Це не за планом, хай вам грець!

— А від планів користі мало! Плани складають, а потім їх міняють, зважаючи на обставини! Ви що, справді сподівалися, що ці двоє бовдурів так просто нас би відпустили?! А якби вони з кимось зустрілися по дорозі додому, з кимось із солдатів чи своїх однослуживців? Професоре, з таким гнилим народом краще домовлятися мені, а не вам!

Чоловіки поставили на ноги двох молодиків, схопивши їх за волосся.

Найстарший зі звільнених підійшов до Квінтіно. Трусонув його обома руками за плечі, майже хотів обійняти.

— Дякую, ви хоч і чужі, але тепер нам як друзі.

— Так-так, нехай будемо й друзі, але зараз зникніть з очей і очих двох йолопів прихопіть із собою. А то ще й справді капітан Вебер заявиться... — сміючись відповів йому Квінтіно. Напевно, поки вони були разом у стайні, він устиг розповісти в'язням, що сталося перед цим між нами та їхніми охоронцями.

Чоловік зареготав, розвернувся і рушив слідом за іншими. Проходячи повз мене, кумедно викинув уперед руку, як у римському вітанні, й знову вишкірився в усмішці. Шестірка пішла через луки, що розляглися за стайнею, у напрямку порослої лісом долини. Перш ніж зникнути поміж деревами, молодший та нахабніший із двох в'язнів розвернувся у бік Квінтіно і крикнув йому «Сучий син!», заробивши ляпаса від одного з чоловіків.

Квінтіно залишився незворушним, обмежившись легким усміхом, а потім склав долоні рупором і крикнув у відповідь: «Передавай вітання Марціані!»

Ми поквапом повернулись до монастиря, ніби хотіли якнайшвидше зникнути з місця подій.

— Не слід вам було так чинити, Квінтіно, не слід. Не так. Що тепер буде з тими двома бідолахами?

— Бідолахами?! Двома фашистами! Жовторотими фашистами, фашистиками, якщо вам так більше подобається! Що з ними буде? Як мінімум, відлупцюють як слід. Мабуть, у Парголі...

— Перголі!

— Ну, нехай і в Перголі, — у їхньому селі, куди вони повернуться через тиждень, якщо зможуть вичухатися після лупцювань.

— А якщо... Якщо вони їх повбивають? Їхня смерть буде на нашій совісті, чорти в печінку вам і мені за те, що я вас зустрів на свою голову!

— Ну, якщо вже говорити по правді, то це я вас зустрів першим, але не будемо сваритися ще й через це. Якщо повбивають? Може бути. А ми що можемо зробити? Це все наслідки брудної війни, в яку нас втягли такі, як вони. Знаєте, скільки трупів валяється тут, навколо, та в усіх тих місцях, що їх ми проїхали? Сотні, тисячі! Люди, які вийшли з дому, щоб піти до церкви, на цвинтар або за худобою, і вже більше ніколи не повернулися! Зараз такі справи, професоре, закарбуйте собі на носі!

— Ось що я вам скажу, Квінтіно: від цієї миті тримаймо дистанцію, як раніше! Ваш вчинок, як на мене, — справді осоружний!

— Не знаю, що воно означає, але нехай так і буде: кожен сам по собі! Ми з вами — геть різні!

**

— Я не міг усе розчутити з муру, але все бачив, — сказав настоятель, який захекано підбіг до нас.

— То й краще, не доведеться вам нічого пояснювати, — буркнув Квінтіно, сердито запхавши руки в кишені куртки.

— А мені хотілось би дізнатися... — поспішно відповів чернець.

— Ми всього лише звільнили батька та його трьох синів, а ті в свою чергу захопили й забрали з собою двох своїх охоронців, — пояснив я, перш ніж Квінтіно встиг щось відповісти. — Потримають їх пару днів у погребі, а потім відпустять.

Я так сказав тільки для того, щоб його заспокоїти, хоча сам у душі вже був переконаний, що їм прийшов кінець.

— Але ж вони можуть потім повернутися...

Тут уже втрутився Квінтіно:

— Ні, ми знаємо, де вони живуть, і якщо насміляться ще колись сюди поткнутись, отримають на горіхи.

— А якщо таки насміляться?

— Господи, та заспокойтеся ви! Ці точно не повернуться! До того ж, вам звідки було знати? Нас разом з вами ніхто не бачив, у стінах монастиря — теж. Може, ми ховалися в покинутій коров'ячій стайні посеред лісу; неподалік, згоден, але ж у лісі, а звідси ту стайню і не видно навіть! Та ви нас узагалі в очі не бачили. Ніколи!

— Святий Ісусе! А коли прийдуть забирати полонених, які повтікали? Оце ми влипли, панове, оце влипли! — не вгавав той, чухаючи потилицю обома руками.

— Ну, чого ви так побиваєтесь? Якщо прийдуть німці, скажете, що їх забрали фашисти. А якщо являться фашисти, кажіть, що заїжджали німці. Я можу сюди заїхати вантажівкою, покататися туди-сюди, щоб залишилися сліди від коліс. Так буде правдивіше.

Я плівся слідом за ними і повторював сам собі, що Квінтіно — справді дикий, несамовитий самородок, якого важко стримувати. Мене вкотре вразили наша пригода і везіння, яке знову виявилось на нашому боці. Я згадав про Ненé, про Рим, про мої самотні вечірні прогулянки набережною Тибру. Це все видавалося таким далеким, ніби його взагалі не було в моєму житті, ніби я його собі придумав.

Перед входом до монастиря ми розділилися: я пішов перевдягнутися, настоятель — молитись, а мій

«ад'ютант» — по машину. Проїшовши кілька кроків угору схилом, до горіхового гаю, звідки ми прибули, Квінтіно озирнувся і сказав:

— Знаєте, професоре, хоч ми тепер з вами більше й не балакаємо, я все ж маю вам повторити: у порівнянні з вашим акторським талантом Амадео Надзарі — то таке...

— Квінтіно, йдіть уже, зникніть з моїх очей до дідька! І запам'ятайте: не промовляйте до мене ані слова, аж поки ми не приїдемо.

Квінтіно промовчав, обмежившись тим, що тричі сплюнув через плече, аби не наврочити.

**

Після Фабріано починалася долина Езіно — широка й розлога, з безмежними полями та численними селами й містами, серед яких — Мателіка, а за нею — Камеріно. Ми б дуже ризикували, якби наважились їхати через неї. А тому відразу після Фабріано ми, не вагаючись, звернули в бік зелених схилів, що майже врізалися у Сибіллінські гори¹, чії розмиті від спеки контури бовваніли на небокраї.

Ми виїхали з монастиря Фонте-Авеллана рано-вранці, де залишалися майже три доби, тому що поломка осі нашої вантажівки виявилася значно серйознішою, ніж здавалося. На щастя, у перший день Квінтіно зумів підняти транспортний засіб над землею, заїхавши ним на дві великі пласкі каменюки, які, заручившись допомогою ченців, встановив у потрібному місці, якраз навпроти коліс. Таким чином йому вдалося підлізти під вантажівку і виконати необхідний ремонт. Він тяжко працював аж до сутінків, розбираючи, відкручуючи, закручуючи, підганяючи та вставляючи на місце різні частини.

Оскільки передок кабіни отримав численні подряпини і вм'ятини під час десятків розворотів та ударів об каміння й дерева, під якими нам доводилось переховуватися

¹ Сибіллінські гори, або Монті-Сибіліні — гірський хребет у центральній частині Апеннін, який є їхнім водорозділом.

протягом нашої подорожі, Квінтіно вирішив установити попереду щось на зразок захисних ґрат. Він випадково наткнувся на монастирському городі на кілька покинутих поіржавілих лопаток, зв'язав їх до купи колючим дротом і таким чином одержав щось на кшталт загостреного дзьоба — як ті, що були на носах у кораблів стародавніх римлян, якими вони пробивали борти ворожих суден.

— От тепер у мосі «носоріжки» буде ще й ріг! — вигукнув він задоволено, показуючи мені свій технічний шедевр.

Я проводив час у городі, але не для того, щоб доглядати за овочами, а щоб перечитувати «Божественну комедію» видання 1712 року, адже там у двадцять першому вірші «Раю» Данте згадує якраз монастир Фонте-Авеллана та гору над ним: «Під пагорбом, що Катрією зветься, \\\ Стояв затишний і самотній скит, \\\ Відлюдникам і захист, і фортеця...¹»

Цілковиту тишу порушували тільки рівномірні постукування Квінтіно та короткочасний візит настоятеля, який усівся поряд зі мною під деревами, аби повідомити, що минулого вечора приходили двоє чоловіків у військовому, але без відзнак, і запитували про полонених. Він відповів, що напередодні по них приїхали і забрали, і що йому невідомо, хто то був, він навіть не встиг роздивитися тих чужинців, чув тільки, що перемовлялися сумішшю німецької та італійської, а потім — гуркіт двигуна, і вже за кілька хвилин усі поїхали.

Один із тих, що у військовому, підтвердив іншому, що помітив сліди від коліс вантажівки, його товариш ствердно кивнув, і вони пішли собі без зайвих запитань. Тобто все скінчилося добре.

Наступного дня мій попутник прокинувся з болем у спині та руках, а тому ми вирішили затриматися поміж тими гостинними тисячолітніми мурами ще на добу і відпочити. Я прогулювався горіховим гаєм у супроводі ченця, який дізнався про мою любов до коней і згодом

¹ Переклад А.Є. Дроб'язка.

показав мені, як дійти до полонини на висоті понад тисячу п'ятсот метрів над рівнем моря, де з квітня по листопад залишали на вільному випасі коней Катрії — невибагливої та непримхливої місцевої породи, яку селяни використовували під час вирубування лісів та як тяглову силу для легких візків, якими їздять на ярмарок.

Я проблукав на природі цілий день: милувався довкіллям, різнобарв'ям лісів, хвилястою лінією гірських хребтів, що на сході спускалися до моря, спостерігав за вільними кобилами з лошатами, які раз-по-раз намагались прилаштуватися до материного боку, щоб ухопити трішки молока, а потім весело гарцювали, високо підкидаючи до неба задні копитця. Квінтіно я зміг побачити лише за вечерею, коли він, усівшись у кутку трапезної, завзято молотив ложкою здоровенну миску супу з пастою та картоплею.

— Завтра вже можемо їхати.

Оце і все, що він спромігся мені сказати, бо був неймовірно зосереджений на тому, щоб набити собі рота й пузо їжею.

**

Поки ми їхали схилами, що обрамляли долину Езіно, на наше щастя, не зустріли нікого. По схилах тягнулися занедбані поля, придатні хіба що для випасання кіз. А от обернуті на південь сторони схилів мали привабливіший вигляд, зачаровували густою зеленню; внизу купчилися невеликі села. Хоча й тут не залишилося нічого, що можна пограбувати, але занадто заспокоюватися теж не слід було, адже в будь-яку мить існувала небезпека наразитися на військові загони, які відступали на північ, або на партизанів, готових наскочити зненацька і потім зникнути лише їм відомими гірськими стежинами, як та згряя зголоднілих вовків. Отже, треба було бути на сторожі, адже за кожним кущем на нас могла чатувати засідка.

Неподалік від села під назвою Монте-Кавалло ми помітили купку хатинок, що громадилися на вузькому

гірському хребті, набагато вищому за сусідні схили. Ми вирішили піднятися туди, щоб оглянути територію і навколишні долини внизу.

Поселення, назву якого ми дізналися тільки після того, як піднялися туди, — Пантането, — справді ніби пурхало над зелено-коричневим морем лісів, по якому де-не-де зустрічалися вкраплення поодиноких обійсть, а прямо перед нами, якраз на початку невеличкого хутора, ми помітили вузьеньку, але добре вкачану білу дорогу, що віддалялася на кілометри й кілометри, однак без ознак присутності живої душі довкола. Вона вела якраз у тому напрямку, куди збиралися прямувати й ми: до диких Сибіллінських гір, що уже чітко вимальовувалися попереду, тішачи око своїми яскравими барвами, — практично поряд.

Ми довго роздивлялися схили навколо через біноклі, нарешті звернули на ту дорогу, що майже відразу спускалася у глибоку долину, щоб потім видряпатися на протилежний бік схилу, де губилася у лісі, переважно з буків і тополь. Майже нагорі, якраз на узліссі, Квінтіно зауважив підходящу місцину, де ми могли зупинитись і сховатися від сторонніх очей.

— То що, професоре, зробімо зупинку?

— Як хочете: це ж ви у нас за кермом, як завжди, а тому я вкотре підкоряюся вашим рішенням.

Квінтіно зупинив машину, вискочив з кабіни, походив довкола і покликав мене:

— Ходіть сюди, здається, місцина непогана!

Я підійшов; місце було справді прекрасне. Майже овальна поляна з такою густою і високою травою, по якій, здавалося, вже давно ніхто не ходив, ні люди, ні тварини. Бездоганний природний моріжок на заздрість усім любителям садівництва, які б дуже хотіли мати такий перед власним будинком.

Я зняв капелюха, сів, обіпершись спиною об стовбур старої тополі, чие маленьке овальне листячко ніжно три-

потіло на вітрі. Я витягнув ноги, поклавши їх на те, що колись було моїм вишуканим пальтом з англійської вовни, а тепер перетворилося на ганчірку, яка могла слугувати хіба що ковдрою.

Квінтіно влігся горілиць за кілька метрів від мене, майже сховавшись у високій траві, і закинув руки за голову. Деякий час ми мовчали. Маленькі пташки, які ховалися поміж гілками, весело щебетали, перегукуючись зі своїми приятелями з іншого боку галявини. Мені пригадався вислів моєї матері, яка любила повторювати: «Весна — це ліс, що співає».

Я довго сидів, задерши голову, милуючись могутніми буками, що тягнулися до неба: прямі стовбури нагадували бездоганні гранітні колони, які вгорі простягали гілки до сусідніх дерев, мовби хотіли їх приголубити, а на самому вершечку перепліталися, утворюючи дерев'яні куполи, через які виднілися ніжні клаптики хмаринок.

— Французьких ченців, які створили готичний стиль в архітектурі, напевно, надихнуло споглядання лісу, схожого на цей, — промовив я вголос. — Погляньте, які витончені елементи, які бездоганні лінії. А ще в природі є така порода бука, яка росте у формі канделябра. Неймовірно, правда ж?

Квінтіно не відповів; можливо, він навіть не зрозумів того, що я йому сказав. Він захоплено спостерігав за першими зелено-жовтими кониками-стрибунцями з довгими вусиками-антенами, котрі повзали по його животі, перелазили на кофтину, а з неї несподівано високо підплигували й зникали в траві.

— Плигають краще за скакунів, бачили? — запитав він, підганяючи коника стеблинкою, щоб той стрибнув іще далі. — Ви ж бо вмієте їздити верхи. Звісно, тримались ви добре, але не як воєвода. Чудно було дивитися: ви худий і високий, а коняка мала й коротконога, як діжка.

— Той кінь був бардійської породи, з Барді. Цю породу вивели тисячу років тому в горах біля Парми. Вони неви-

сокі, але сильні, здатні працювати в горах, перевозити крам і людей. Природа ліпить і тварин, пристосовує їх до існування, до довкілля, де вони змушені жити.

— То ви, крім того, що їздите... ще й історії різні про коней знаєте?

— Скажімо, мені довелося тривалий час мати з ними справу. Мій батько часто брав мене малим із собою до казарми, якою командував, де були стайні і його власні коні. От до арабських чистокровних у нього була справжня пристрасть, як у Наполеона, який цю східну породу ставив на перше місце. Мій батько виявляв до коней майже хворобливу любов, як ні до кого з нас у родині. Він настільки ними марив, що відразу після мого народження вирішив наректи мене Філіппо; у перекладі з грецької це означає «любителю коней». Моя мати хотіла назвати мене Лукрецієм, на честь римського поета й філософа, який написав «Про природу речей»...

— Слава Богу, професоре, що ваш батько взяв гору над вашою матінкою. А то... Лукрецій!.. що це за ім'я?! А звідки в нього була така любов до коней?

— Він служив офіцером у Королівському корпусі карабінерів, що відповідав за особисту охорону Карла Альберта Савойського, а потім — його спадкоємця Віктора Еммануїла, першого короля Італії...

— Це ж якого? Отого, із задертими догори вусами?

— Так, його.

— Я його пам'ятаю, тому що маркіза тримала його портрет на столі. До короля та інших вельмож вона завжди нерівно дихала. Недарма ж вона маркіза! То, виходить, ваш батечко теж дослужився до вельможі?

— Ні, він був затятим військовим, не мав часу на політику, дипломатію чи комерцію. І зневажав нагороди, здобуті не на полі битви. У нього навіть на нас, рідних, ніколи часу не вистачало. Він із шашкою наголо завжди мчав у перших рядах в атаку в усіх битвах, що відбува-

лися поблизу. Гойто¹, Пастренго², Крим³... завжди попереду своїх карабінерів.

— Ого, справжній герой!

— Швидше шибайголова, відчайдух. У ставленні до мене та моїх сестер нерідко плував виховання з муштрою. Ми мали виконувати накази і не сперечатися, ніяких «але» та «чому», — виконуй, і все. Пригадую, коли ми були ще зовсім малі, наша родинна домівка, де я і досі мешкаю (якщо вона ще існує!), швидше нагадувала постійну штаб-квартиру: засідання, збори, нескінченний вир народу у військовій формі, подзенькування шабель та шпор, шурхотіння географічних мап, розкладених на обідньому столі. Розробляли плани битв, яких не існувало, обходи ворогів, яких не було, вивчали тактику. Моя мати подавала сигари й келихи з «Бароло», привезеного безпосередньо з королівських винних погребів, а ми з сестрами тим часом мусили сидіти по своїх кімнатах. Я розглядав глобус і мріяв податися у безлюдні краї, якнайдалі від дому. Ім'я Федеріко Капрілі⁴ вам про щось говорить?

— Ніколи не чув.

— Він був дуже талановитим кавалерійським воєначальником, який придумав нову посадку вершника і тим самим викликав своєрідну революцію у мистецтві верхо-

¹ Йдеться про битву за міст через річку Мінчіо біля містечка Гойто 8 квітня 1848 року; епізод Першої війни за незалежність Італії, перша відкрита сутичка між військом Савойя та австрійцями.

² Йдеться про битву під Пастренго 30 квітня 1848 року під час Першої війни за незалежність Італії між військами Сардинського Королівства та австрійської армії під командуванням Йозефа Радецького.

³ Йдеться про Кримську війну (1853–1856), або Східну війну між Російською імперією і союзницькими військами Османської імперії, Великої Британії, Французької імперії та Сардинського Королівства за панування на Близькому Сході та Балканах.

⁴ Федеріко Капрілі (1868–1907) — капітан італійської кавалерії, фахівець із кінного спорту, який винайшов нову посадку, відому в наш час як «посадка з нахилом уперед», коли вершник рухається разом із конем.

вої їзди. Він був старшим за мене лише на чотири роки і помер молодим, у віці тридцяти дев'яти років. Однак я встиг узяти в нього кілька уроків. Його основними правилами були стиль і повага до тварини.

— Ви теж хотіли стати кінним солдатом?

— Мені не було діла до погонів, а тому я у пориві спротиву, що перетворив мого батька на ворога, подався вивчати археологію. Потім заради пошуку неунікних родинних компромісів та заради миру в сім'ї я таки мусив навчитися триматись у сідлі як слід. Зрештою, це вміння в житті мені дуже знадобилося, адже під час археологічних експедицій коні та мули були для нас єдиним можливим транспортним засобом. Інколи мені доводилося сидіти в сідлі цілими днями, особливо серед скель та пісків Північної Африки. Дійшло до того, що я почав цінувати присутність коней. Вони виявилися мовчазними, спокійними компаньйонами, з м'якими оксамитовими мордами, що нав'ювали відчуття спокою та загадки. Недарма в міфології їх вважали дітьми богів: Пегас...

— А ваш батько куди подівся?

— Куди він міг подітися на вашу думку, Квінтіно? Помер, зважаючи на те, скільки років минуло. Однак не в своєму ліжку. Застрелився, всадивши собі кулю в скроню, сидячи в світлиці за столом перед розгорнутою географічною мапою, — через те, що не отримав призначення, про яке мріяв, — принаймні так мені пояснила мати. Він досяг пенсійного віку, його провели у відставку з усіма почестями та в чині генерала, однак він так і не зміг із цим погодитись. Не змирився, що його «відправили у резерв», як він сам це називав, і запрошували тільки на бали й урочисті події. Він усе ще почувався відчайдушним рубакою-офіцером, готовим летіти в атаку на чолі своїх ескадронів із шаблею наголо. Завжди був амбіційним і шукав для себе найскладніших завдань. «Щоб сповна насолодитися заходом сонця, він має супроводжуватися грозовими хмарами», — любив повторювати.

— Що ж, принаймні від свого батька ви навчилися триматись верхи. А от я від свого нічому не навчився, — засмучено промовив Квінтіно.

Я замислено помовчав.

— Я навчився від нього ще одному, набагато важливішому: цінити «короткочасність», як я називав це в дитинстві. Розумієте, дорогий мій Квінтіно, ми відміряємо час, який маємо попереду, в годинах, тижнях... навіть роках. От зараз, наприклад, намагаємося уявити собі, що станеться, коли завершиться війна, де ми тоді будемо і з ким. І зовсім не замислюємося про секунди, що постійно минають. Мій батько казав мені: за цей короткий час може трапитися багато подій, навіть важливих, здатних змінити наше життя або існування інших. Зовсім коротка мить, щоб сказати «так» чи «ні», «стій» або «ходімо», «праворуч» або «ліворуч», «залишаюся» або «їду», «обніми мене» або «прощай».

Оті короткі миті життя, як повторював мені батько, часто визначали, наприклад, успіхи його кар'єри. Ніколи не можна гаяти часу у бездіяльності або в бездумності, навіть протягом жменьки секунд, навіть тих, що відділяють нас від смерті. Ви тільки подумайте, Квінтіно, скільки рішень, прийнятих лише за мить до важливої зустрічі, до одруження, до битви, змінили долю багатьох людей.

— Правду кажучи, мені жодного не спадає на думку...

— Гм, а мало б спасти багато. Як оте, наприклад, яке ви прийняли кілька днів тому практично за мить, коли плигнули в урвище і таким чином уникнули неминучої смерті. Або коли не могли вирішити на роздоріжжі, яку дорогу вибрати, а потім завжди вибирали найкращу.

— Професоре, маю зізнатися, що у тих випадках нам допомогла фортуна. А решта не мала значення.

— Це ви так думаєте. А от я вважаю, що то подіяли ваші здібності і ваша інтуїція.

— Ну, ви так говорите тільки тому, що досі нам щастило. А якби сталося щось погане, знаєте, куди б довелося запхати мою інтуїцію...

— Квінтіно, прошу вас, стежте за язиком; добирайте слова, хоча тут жінок і немає.

— Чоловіки, жінки — яка різниця! Я балакаю як умію, університетів не закінчував, не те що ви! І потім: як дізнатися, що рішення, яке ми збираємося прийняти в останню мить, правильне?

— А ми й не знаємо. Короткочасність сповнена ризиків. Та якщо за коротку мить ми зуміємо зібрати докупи весь наш попередній досвід, здібності, інтуїцію і везіння, то рішення виявиться правильним. Або принаймні найкращим із тих, що в нас були на той час.

— Ну, якщо ви так гадаєте... Професоре, а що сталося з вашою матінкою?

— Я часто бував у від'їзді, а мої сестри, як тільки змогли, теж покинули отчий дім. Майже відразу після пишних похорон «синьйора генерала» (мій батько полюбляв, коли його так величали) моя мати переїхала зі своєю довіреною помічницею-домогосподаркою до великого сільського будинку, який успадкувала багато років тому. Будинок містився в Ілліче, невеликому селі якраз по той бік Сибілінських гір, із чудовим краєвидом на озеро. Однак вона не встигла насолодитися спокоем і теплим сонцем, що пестить мешканців там уже в січні, не встигла насадити троянд і натішитися спогадами. Вона померла вже наступного року від хвороби, яку зазвичай успішно лікують. Виходить, моя мати не стала боротися; можливо, їй бракувало брязкоту шабель, розвішаних рядком у передпокої, наказів чоловіка подавати на стіл, гостей, щоб причащати їх лікерами, шкіряного запаху сідел, кітелів на стіні, блиску чобіт.

— Якщо не стежити за собою, можна швидко покотитися крутим схилом і вже не зупинитися. Треба завжди мати щось добре в думках.

— А ви про що думаєте, Квінтіно?

— Про завершення нашої справи і, звичайно, про те, аби повернутися додому. Потім, коли повернуся, дума-

тиму про те, щоб заробити трохи грошень, відкрити авто-майстерню, а згодом — невелику транспортну фірму. На Іскії дороги важкі, гірші за ці, що ми проїхали останніми днями, а транспорту для перевезення товару немає, тільки візки та віслюки. А там хтозна, може, заведу собі родину...

— Ви заручені?

— Ні, не встиг. Та є одна дівчина, яка мені подобається вже давно, ще змалечку. Донька одного колеги мого батька, тобто він теж часто сидить за ґратами. Гарна дівчина, хоча коли я бачив її останнім часом, вона здалася мені занадто худою. Очі в неї — як море, а волосся чорне й кучеряве, ще й блищить уночі. І сміється так дзвінко, завжди весела.

Квінтіно всміхнувся власним думкам і замріяно поглянув на самотню маленьку хмаринку в небі. Потім запитав:

— А у вас є дружина чи якась жінка, що вам трішки гарячить кров?

— Та ні, теж не встиг.

— Я так і думав. Занадто зайняті: то вчилися, то на конях каталися, то ями рили посеред каміння.

— Який вдалий підсумок!

— Але ж були якісь, хто вам подобався!

— Так, короткі платонічні симпатії, безневинні...

— Професоре, які платонічні?! Ви що, не знаєте, що вони нічого не варті?! Господи Боже ж мій, такий вродливий чоловік, такий помітний, солідний, освічений! Не може бути, щоб не зустрілася якась жіночка, що вас зацікавила, від якої у вас вирувала кров у жилах, від якої мурашки бігли по шкірі, коли вона проходила поряд, а в голові паморочилося від її парфумів.

Я не відповів. Не знав, чи було б розважливо ділитися з ним давніми, майже забутими історіями.

Як бігають мурашки по шкірі, я бачив хіба що в коней, коли вони зганяли з себе гедзів, не припиняючи пастись. Я й сам хотів бути таким, як вони: вміти так легенько здригтися тілом, щоб відганяти погані думки, перш ніж вони вгніздяться в голові. От думка про Алазію таки змогла

пустити в ній корінці. Хоча й не встигла розквітнути чи дати плоди.

Я влаштувався зручніше, сів вище і підібгав ноги, обіперся ліктями об коліна. Мої штани з коричневого вельвету давно потерлися і більше нагадували дві пічні труби, брудні й заплямовані. Я відвів погляд від власного одягу і зосередив його на маленькому яструбові з сріблястим оперенням, — можливо, то був шуліка, — що на якийсь час непорушно завис у повітрі, а потім склав крила і каменем упав у траву, щоб ухопити свою маленьку здобич.

— Її звали Алазія, — промовив я, зітхнувши мимоволі, й те зітхання здалося мені таким гучним, що нагадувало стогін.

— Вродлива, мабуть.

— Авжеж. А як ви здогадалися?

— По тому, як ви вимовили її ім'я. Щоб зрозуміти певні речі, не треба бути професором! Але...

— Але що?

— Мабуть, то було нещасне кохання. Ви так тяжко зітхнули, що я зразу подумав про сердечну рану.

— Квінтіно, ви занадто молодий, щоб розумітися на сердечних ранах. Особливо моїх.

— Це ви так думаєте. Я отих, що мучаться від важких думок, відразу нюхом чую, краще за мисливського пса. Нещасне кохання, погані наміри, смуток, лихо в майбутньому, біди в минулому, зневіра... я все відчуваю, такий у мене дар.

— Що ж, вам пощастило. Скористайтеся належним чином цим вашим талантом.

— Добре. То з отією вашою Азією чим усе скінчилося?

— Не думаю, що вам це може бути цікаво.

— Хтозна. Та поговорити можна. Все одно нам більше нічого робити. А оскільки про те, що станеться, говорити складно, залишається говорити про те, що вже відбулося.

— Хай там як, а звали її Алазія і, як ви самі сказали, вона була дуже вродлива.

— Що, теж померла?

— Не знаю. Сподіваюся, що ні. Я не мав від неї новин ось уже кілька років, а зважаючи на теперішню ситуацію, все могло статися.

— Ну, згода. Вона була дуже вродлива. А ще що?

— Арагонезе, ви мали б задовольнитися вже цим. Що я ще можу вам сказати?

— Хіба не можете її описати? Так, щоб я міг її собі уявити і, можливо, збагнути, що може бути у неї спільного з Аузілією?

— Аузілією?

— Так, мою нареченою... ну, майже нареченою. Ви ж бачите, вже їхні імена: Алазія, Аузілія... схоже.

Я мимоволі усміхнувся і продовжив:

— Ми з Алазією разом навчалися в університеті. Вона була однією з тих дівчат, у яких навіть такі, що вирішили цілком присвятити свій час, душу і думки науці, — як оце я, — не могли не закохатися з першого погляду. Гарна, розумна, навіть відчайдушна...

— Наскільки гарна?

— От ви, крім Аузілії, коли-небудь зустрічали щось гарне навколо вас?

— Навколо мене? Сонце, коли воно прокидається і заглядає у вікно моєї домівки; купання у морі зі скель Сант-Анни; заплетена виноградною лозою альтанка, коли через листя всередину просочуються сонячні промінці; паста з морськими гребінцями; дощ над садом маркізи, коли дивитися на нього через вікно кухні, де щодня готують м'ясний соус, який так смачно пахне базиліком; мої сестри, коли вони розказують мені про нашу маму; усмішка Джузеппіні — найвродливішої із моїх сестер, хоча вони всі вродливі! — промовив він так гаряче, що відразу стало ясно, як він розхвилювався від отих спогадів.

— Так от: Алазія була гарна, як усе вами згадане разом...

— Навіть як паста з морськими гребінцями?

— Квінтіно, не думайте про конкретні речі. Думайте про те, які почуття ці речі у вас викликають. Не будьте таким матеріальним!

— Та зрозумів я! Просто хотів дізнатися, чи була вона висока, білява, з високими грудьми... отаке.

— Білявка, з карими очима й усмішкою, як у актриси. Дуже вродлива, але найбільше захоплювала її вдача: жвава, рішуча, життєрадісна. Це відчувалося відразу, в кожному сказаному нею слові та найменших діях, навіть найнезначніших. Я і сам незчувся, коли вона проникла у мої нічні думки, щоб угніздитися там надовго.

— І що ви робили, якщо не враховувати сні?

— Вона відразу перехопила ініціативу: запрошувала мене на свята, вечірки, вихідні на віллі біля озера, у Браччано, де ми навідувалися до замку Одескалькі, а взимку — каталися на лижах у горах Лаціо. Її батько був відомим лікарем, завідував лікарнею, мав навіть машину, персонального водія і домогосподарку.

— То вона була ще й багата! От вам пощастило, професоре!

— Та не дуже...

— Чому це?

— Коли ми з нею приїздили на віллу, щоб побути наодинці, там товклися ще й вони, водій та домогосподарка, прислужливі, але й надокучливі...

— Ну, то були, мабуть, ще й інші нагоди.

— Нагод вистачало, однак я соромився. Трохи через її жваву невимушеність, а трохи через те, що зустрічався, хай і нечасто, ще й з іншою дівчиною, хоча вона мене й не цікавила.

Квінтіно піднявся на лікті і повернувся до мене:

— Професоре, мені треба щось запитувати чи ви й самі второпаете?

— Я зустрічався із нею з сімейних причин, майже з почуття обов'язку. Вона була донькою одного генерала, друга мого батька, — ви ж бо розумієте, як воно буває.

— Ні, не розумію і розуміти не хочу! А своїй Алазії що ви казали?

— Нічого, я їй усе про себе розповідав. Хай там як, а одного дня вона мені заявила, що їй зі мною добре, що я служив для неї прикладом, навіть міг бути її майбутнім.

— Так, розумію, але...

— Не будьте таким нетактовним, задовольніться тим, що я сам вам розповім! — перебив я його роздратовано.

— Ну що ж, якщо найцікавіше ви мені розповісти не хочете, то й не треба!

— Отже, я таємно її кохав, переконаний, що так безпечніше, і таким чином моя закоханість могла тривати вічно. Оскільки їй нічого не було відомо про мої почуття, то й вона не могла якось на них відповісти.

Квінтіно закотив очі до неба, однак я не дав йому часу розкрити рота.

— Чим більше вона натякала, тим більше я найжачувався, обмежуючись загальними фразами, галантним поведженням, виступаючи в ролі вірного слуги, надійного компаньйона, вірного друга. Одного дня Рудольфо, один мій близький та неймовірно талановитий друг, до того ж із дуже впливової сім'ї, хоча й гульвіса, впав у депресію, бо не міг скласти кількох екзаменів. Поділився своїм горем зі мною, я його підтримав, допоміг з навчанням, відмовившись від хвилин вільного часу. Він успішно склав екзамени, а щоб подякувати мені, влаштував велике свято, на якому я був почесним гостем... Я пішов туди разом з Алазією, познайомив його з нею як «з моєю дорогою подругою» і...

— І стали послідовником святого Мартина!

— До чого тут святий Мартин?

— А до того, професоре: в Неаполі святий Мартин є покровителем рогоносців. — Він обмежився гірким смішком, не додавши нічого. — А потім ви з нею ще бачилися?

— Звичайно, мене навіть запросили на їхнє весілля, а тоді я теж бував у їхньому домі протягом багатьох років. Але вже не в Лаціо, а в Парижі, Мюнхені, Флоренції. Вони подовгу жили у різних містах, адже він, ставши архітектором завдяки моїй підтримці й часові, що я йому присвячував, зумів долучитися до кола впливових підприємців, які будували готелі та вілли для заможних осіб.

— Гм, то ви, виявляється, були ще й простодушним бовдуром, — вибачайте за таке визначення.

— Ви маєте рацію, Квінтіно, цілковиту рацію. І не просто бовдуром. Однак втіха, яку я відчував, коли просто бачив її, була значно сильнішою за страждання, що приходило відразу потому. Я навіть став бувати в них частіше відтоді, як їхні стосунки погіршилися.

Квінтіно знову підвівся і сів.

— А отже, прорив таки стався! — вигукнув так захоплено, ніби розмовляв сам із собою.

— Ніякого прориву. Моя присутність мала радше втішальне значення. Вона кликала мене, повторюючи: «Ти був і є єдиною справжньою опорою мого життя!» І я летів до неї, однак потім проводив час, слухаючи її нарікання на чоловіка, її розповіді про сина, який у той час у них народився, детальні описи фінансових втрат і побудованих, але так і не проданих вілл... про все частіші походеньки її чоловіка...

— І ви сиділи собі й слухали, як на сповіді?

— Так, слухав, дивився у її карі очі, тримав її за руки, втішав, а сам тим часом мучився.

— Та Матір-Божа-Свята-Маріє, професоре, ну ви дали!

— Бачите, Квінтіно, сміливість не завжди проявляється однаково. Здебільшого ми тримаємо її у шухляді під замком, випускаючи тільки в слушну мить, коли одержуємо ключ.

— А у вас ключа якраз і не було! І чим усе закінчилося?

— У серпні 1914-го Алазія та Родольфо були в Антверпені. Він у ті часи зайнявся торгівлею діамантами.

25 серпня німці бомбили місто, а потім тримали в облозі до вересня. Відтоді я про них нічого не чув.

— А ви намагалися їх розшукати?

— Ні. Я тоді якраз був на археологічних розкопках у різних місцях Середземномор'я, а згодом час і відстань доклали свого. Я лише навів довідки щодо їхнього сина і дізнався, що він мешкає у свого діда по матері, в лікаря, а тому вирішив, що він у надійних руках. Таким чином про Алазію в мене залишилися хіба що гіркі згадки.

— От іще! Гіркі згадки шкодять і думкам, і серцю! Отже, минуло вже багато часу, а ви все одно про неї часом думаєте?

— Часом думаю, але мої думки сповнені тривоги через мовчання, що їх супроводжує. Як правило, мовчання ніколи не буває цілковитим; завжди є мить, коли його порушує якийсь шурхіт, ледве чутний звук. Однак мовчання, що супроводжує згадку про колись кохану особу, не містить вібрацій, а тому нестерпне. А все через оту сміливість, якої мені тоді бракувало.

Квінтіно гірко засміявся і роздратовано махнув рукою.

— Вам треба було покликати мене. Я б вам оту шухляду вмить відімкнув. Відмикати замки без ключа — один з моїх коронних трюків. Наступного разу не соромтеся.

— Дякую, Квінтіно, ціную вашу пропозицію, хоча, зважаючи на те, скільки мені залишається жити, сміливість мені тепер не часто знадобиться.

Хлопчина скочив на ноги. Ступив шість кроків уперед, потім — назад, розминаючи ноги.

— А хто вам це сказав, професоре? Хто вам сказав? — вигукнув палко, розмахуючи руками. — Сміливість може нам знадобитися у будь-яку мить і в будь-якому віці. Адже вона дарує надію на те, що все може змінитися на краще — принаймні на краще, ніж зараз. Подумайте хоча б про ту сміливість, яку ми з вами виявили, зважившись на цю подорож. Чи вона нагадує вам прогулянку?

— Сьогодні таки нагадує. Ми з вами ось уже дві години прохолоджуємося в тіні дерев, сидючи у свіжій траві, тишімося спокоем і не наражаємось на небезпеку, просто розмовляємо та слухаємо пташиний спів. От чому не можна, щоб завжди так було?!

— Авжеж, непогано. Однак нічого не відбувається.

— Є такі періоди в нашому житті, коли краще, щоб нічого не відбувалося. Так ми можемо сісти, поспостерігати і все як слід обміркувати. На Іскії є ліси? Я не пам'ятаю... — Інколи я сам дивувався, що мій старечий мозок іще був здатний на такі незначні, химерні перескакування з одного на інше.

— Звісно, що є, схожі на ці, через які ми їдемо, але разом із тим не такі. Вам ліси до вподоби, це помітно по тому, як ви на них поглядаєте.

— Авжеж, особливо ці, якими ми мандруємо на південь. У молодості мені не так часто доводилося в них бувати, хіба що в юності кілька разів, коли ми ходили в похід з товаришами в Абруццо. Я багато подорожував по роботі серед дюн і скель, а от такими великими лісами — ніколи.

— Ну, велика різниця!

— Авжеж. Скелі дають прихисток від сонця та вітру; а ліси обкутують, захищають.

— У наш час захищають хіба що від тварин, але не від людей. Можливо, тому, що у тварин іще є повага до життя, а от люди все частіше поводяться як ті варвари.

— Так, людина — дуже жорстока істота. Хтозна, коли закінчиться війна. Адже рано чи пізно вона таки має закінчитись, як ви гадаєте? Звичайно, тільки того, що війна закінчиться, не достатньо; слід подивитись, які руйнування вона залишить по собі.

Квінтіно не відповів. Я повернувся до нього, але його вже не було: інколи він зникав так само нечутно, як моя Ненé. Я глянув у бік дороги, він уже наближався до машини. Через кілька хвилин повернувся з пляшкою вина.

— Ви сказали, що сьогодні у нас ніби прогулянка, а тому закінчимо її як годиться, — промовив урочисто, відкорковуючи пляшку викруткою з ящика для інструментів.

— Лише на один палець, будьте люб'язні, — промовив я, простягаючи йому мій маленький складний кухлик, який я завжди тримав у кишені. — Ви ж бо вже знаєте, що я не п'ю.

— Як на мене, професоре, то якраз час почати.

Я не відповів, мою увагу привернув далекий гуркіт, що лунав за схилами на небокраї зі сходу.

— Тут, над нами, не видно ані хмаринки, а от за тими хребтами, схоже, прокидається її милість гроза, — сказав я, поглядаючи на забарвлені сіро-блакитним вершини.

— Професоре, ніякий то не грім, то гатить артилерія. Краще забиратися звідси.

— Мабуть, ваша правда. Шкода. А я вже переконав сам себе, що під оцими деревами, у цій тиші нічого поганого не станеться.

Я важко підвівся і подумав: інколи щастя — це лише коротка мить забуття. А ще подумав, що я знову відчув смак дружби. Даремно я й далі не хотів визнавати, що Квінтіно таки зумів завоювати мою симпатію. Хоча я не бажав признатися в цьому навіть самому собі, він з самого початку виявився прямим, нахабним хлопцем, однак водночас розумним, спритним, відчайдушним; і саме його геніальна спритність і відчайдушність завжди допомагала нам вибратися з біди. І насамперед він з притаманною йому незграбною чемністю завжди виявляв щедрість до інших і навіть прихильність до мене, хоча й по-своєму. Я почав вірити, що наприкінці нашої подорожі, — за умови, що ми таки зможемо успішно її завершити, — мені його бракуватиме. Навіть дуже. І та думка, разом з іншими, починала мене тривожити.

Ночували ми вже після Кашії, у невеликому сільському обійсті, покинутому господарями, на перині з листя та

гілочок, які Квінтіно назбирав поміж каштанами, що втримували виступ скелі, де тулилася купка хатин, яку відділяла від нас велика, поросла травою улоговина. Наступного ранку ми вирушили пішки досліджувати територію, аж поки не знайшли у розташованій нижче долині цілу мережу переплетених білих доріг. На думку Квінтіно, вони нагадували заплутані сліди великого п'яного павука. Він усе частіше послуговувався порівняннями з природними явищами, хоча й досить своєрідно.

Вдалині ми побачили хребет Гран-Сассо¹, де я навіть бував у юності. Ті походи здавалися мені нескінченними, адже спершу доводилося їхати потягом до Тальякоццо, там пересідати на автобус до Ассерджі, — сімдесят кілометрів крутих поворотів, численних підйомів та спусків на швидкості воза з волами, а потім — пішки до знемоги.

Я пам'ятав, що із центру Рима і до тієї миті, коли ми нарешті робили перші кроки по гірському маршруту, минало шість годин втомливої подорожі. А це означало, що з того місця, де ми перебували з Квінтіно, якби ми відразу знайшли потрібну дорогу, то прибули б до Рима вже через пару днів. Удача була на нашому боці: через дві доби я міг би вже спати у своєму ліжку, погладити Ненé, поголитися, перевдягтися нарешті у чистий одяг. Нічого особливого, але, зважаючи на обставини, досить, аби почуватися задоволеним. Однак не слід було забувати про ситуацію в місті, про тисячу небезпек, які могли чатувати на нас на вулицях столиці. Досі нам щастило, і я був більш-менш упевненим, що удача супроводжуватиме нас до самого кінця нашої подорожі.

Потім треба буде знайти якісь зв'язки з Ватиканом, проаналізувати, яким чином повернути все так, щоб передати їм цінності, які були б там у безпеці. Перш ніж заїхати до Рима, треба буде сховати машину з усім вантажем у справді надійному місці, довіривши нагляд довіреним особам. Можливо, Квінтіно міг би залишитись наглядати, а я б тим

¹ Гран-Сассо — гірський масив у регіоні Абруццо.

часом... Я зупинив власні думки: не знаючи, наскільки нам вдасться наблизитись до міста, немає ніякого сенсу зараз ламати собі голову та марно непокоїтися.

Однак справи пішли гірше, ніж гадалося, і на наступні сто кілометрів нам знадобилося п'ять діб. Сказати по правді, більшу частину часу нам довелося ховатись поблизу від Леонесси, посеред гір Лаціо. Вузькі ущелини Веліно неподалік були єдиним проїзним шляхом, щоб уникнути Ріеті. По тому глибокому каньйону з прямовисною стіною з одного боку та крутим урвищем до русла річки — з іншого проходила дуже важлива транспортна артерія: Соляна дорога². Квінтіно збирався проїхати нею вночі — кілометрів п'ятнадцять по асфальту — і потім знову звернути на ґрунтові дороги, щоб зникнути в горах. Але отой короткий відрізок шляху не мав другорядних відгалужень чи виїздів. Вистачило б одного блокпоста чи завалу з каміння до дорозі, щоб послати коту під хвіст усю нашу авантюру. І в тому разі німецька мова й офіцерська форма нам би вже не допомогли.

Мій попутник став роздратований, підозріливий. Раз-по-раз принохувався, замкнувся у тривожному мовчанні, аж поки не вирішив піти на розвідку, щоб позбутися того бентежного стану; мене, як завжди, залишив стерегти машину, яку заховав у гущавині так, щоб її не можна було помітити з дороги. Я просидів там на самоті два дні, охоплений то тривогою, то страхом, і не спав ані хвилини. Неймовірно, скільки в нічному лісі можна почути різноманітних звуків, які здатні довести до паніки вже й так неспокійний мозок.

Коли Квінтіно повернувся, стояла глупа ніч.

— Професоре, ви тут? — покликав він із-за стіни густих кущів. — Я вам ще й гостя привів.

² Соляна дорога — стародавній торговий шлях, давньоримська дорога, якою до столиці везли сіль, на що і вказує її назва. Соляна дорога забезпечувала Риму монополію на сіль і була одним із джерел процвітання міста.

Як тільки вони продерлися крізь гушавину, допомагаючи собі руками, мені здалося, ніби разом із ним я побачив якусь химерну постать дитини. Насправді то був дорослий чоловік, хоча й дуже малий на зріст — ліліпут, який ніс на спині великий мішок.

Побачивши мене, він кинув свою ношу на землю і простягнув мені для вітання маленьку липку руку.

— Доброї ночі вам, я — Санте.

— Доброї... — пробурмотів я.

— Наш друг Санте практично врятував мені життя, — сказав Квінтіно, поклавши руку на плече свого нового приятеля.

— Так, — підтвердив чоловік, поглядаючи на мене з кумедною усмішкою з-під вусів, — хоча він того й не заслуговував, бо хотів мене застрелити.

— Ну, так сам винен! Професоре, він учора вигулькнув з лісу, зігнувшись, з отим своїм мішком на плечах, а потім кинувся навтьоки! Я й подумав, що то кабан! Вихопив пістолет, і тоді Санте кинув мішок на землю і задер догори руки! «Здаюся, здаюся!» — волав, як навіжений. І гадки не мав, що я й сам перелякався більше за нього.

Тут обоє розреготалися і жартівливо луснули одне одного кулаками в живіт, як давні друзі.

Ми втрюх усілися на траву позаду машини, вкуталися ковдрами, запалили невелике багаття, щоб хоч би бачити наші обличчя після настання темряви.

— Професоре, ситуація дуже складна. В єдиному місці, де можна було нам проїхати, зараз зібралася довжелезна черга з вантажівок, мотоциклів, підвод... я такого ще ніколи не бачив!

— І хто там?

— Німці, — втрутився Санте, — вони відступають, укріплюють свою захисну лінію в горах, далі на північ. Схоже, союзники припинили очікування і звідучора ведуть бої на підході до Рима, а тому німці відходять. Ось уже другу добу на Соляній дорозі нескінченні конвої техніки, що

поволі сунуть від столиці групами у супроводі танків та бронемашин. Час від часу від них відділяється машина з озброєними солдатами, яка вирушає на розвідку по навколишніх селах і містечках, аби переконатися, що там немає засідок. Вони стріляють у все, що рухається, без розбору, навіть у метеликів...

— І по нас стріляли, — схвильовано мовив Квінтіно, — а Санте кинувся мені прямо під ноги і повалив у рівчак. Тоді ми втікали схилом, а ті гналися за нами, але гора була дуже крута і поробсла кущами, а тому вони швидко втомилися, повернулися назад і поїхали далі.

— А потім що? — мене вже розбирала цікавість.

— Ми все дерлись і дерлись нагору, аж поки не вийшли на полонини. Санте знав дорогу. А потім, коли вибралися на вершину... Санте, як називається оте місце?

— Гора Камбіо, вона понад дві тисячі метрів заввишки. Ота, що якраз у нас над головою; зараз її не видно, а завтра ви й самі побачите.

— Ви добре орієнтуєтеся у цих місцях, — зауважив я.

— Так я народився у цих горах і броджу по них уже тридцять років. До минулої осені я працював мідником, ходив по селах і ремонтував каструлі, пательні, казанки. Якось зайшов до одного села, де мені трапився фашист, що спершу попросив мене запаяти йому весь посуд у хаті, а потім замість оплати відлупцював як собаку, зачинив у сараї і покликав німців. Хотів здати мене їм. Адже для нацистів карлики та цигани — гірше за євреїв. А для фашистів я швидше той, з кого можна насміхатися й знущатися. І ті, і другі мене б точно прибили. На моє щастя, я такий маленький, що зміг вислизнути через віконце в сараї. І відтоді постійно ховався у лісі, хоча далеко вглиб і не заходив; принаймні знав, де шукати їстівні трави й корінці і де сховатися, щоб запалити багаття. Тут минулої зими напало на два метри снігу, і я вижив тільки тому, що звик ховатися по лісах та гротах і триматися самотою, — а це дуже важливо. Є такі люди, які можуть терпіти

і холод, і голод, а от від тривалого перебування на самоті вмирають. І ось тепер, коли навколо повно німців, ситуація знову погіршилася, хоча довго так не триватиме, бо тут вони не збираються затримуватись. Отже, достатньо сховатися на кілька днів, поки вони не проїдуть. Я по натурі не боєць, простий мідник без роду й імені, та й ви мені не здаєтеся вояками.

Мене вразило, як чемно та розумно говорив Санте, і я йому відповів:

— Я зачудований тим, як грамотно ви висловлюєте думки. Ви, мабуть, навчалися...

— Та ні, яке там навчання! Карликів навіть до школи брати не хочуть. Початкові класи — і все. А решту я вже вивчав сам, читав багато. У моїх мандрах я одного разу вийшов до Рокка-Сінібальда¹. Знаєте таке?

— Ні.

— Це таке містечко на схилі, над яким височіє старовинний замок, де вже кілька століть мешкає родина шляхтичів... князі, маркізи, — не знаю напевне. Живуть собі дуже відособлено, не мають нічого спільного з фашизмом, із солдатами, з політиканами та їм подібними. Багато їхніх попередників віками служили в минулому Святій Матері Церкві. Я потрапив туди багато років тому, майже випадково, пропонуючи відремонтувати каструлі, пательні, горщики... Роботи там було багато, я затримався надовго, а восени рано випав сніг, і господар дозволив мені залишитися в замку на цілу зиму. Я охоче погодився, адже там жилося добре, тепло і затишно, хоча й без діла я не сидів: ходив у ліс по дрова, розводив вогонь у камінах, розчищав доріжки від снігу, ремонтував кам'яні огорожі, якщо їх розмивало, чистив водостоки та інше. А коли не знав, чим зайнятися, особливо вечорами, то, обійшовши всі приміщення та дворики замку, брав книжку в бібліотеці й читав.

¹ Рокка-Сінібальда — муніципалітет у регіоні Лаціо, провінція Рієті.

— Он як, Санте, ваша історія дуже цікава! Можна запитати, які у вас плани на майбутнє?

Чоловік зручніше закутався у ковдру — так, що тепер із неї визирала тільки його голова з чорною кучерявою шевелюрою.

— Майбутнє? А що це? — пробурмотів знічено.

— Гей, Санте, хіба не ти казав, що німці відступають? Не може ж війна тривати вічно! — вигукнув Квінтіно.

— Не може. Але й ми — теж. Рік у лісі, по печерах, на морозі і тяжка праця мене втомили. А в п'ятдесят років сил уже не відновити.

Треба визнати, у його словах була безжальна правда. Він тяжко зітхнув і продовжив:

— Хай там як, а я сподіваюся потрапити до замку, про який вам розповів. До мене дійшли чутки, що він уцілів і його господарі не зазнали великих втрат. Можливо, їм іще потрібні робочі руки.

— Зрозуміло, Санте, а як далеко звідси до того замку?

— Десь кілометрів п'ятдесят, пару днів пішки, — він засміявся і додав: — А для мене — так усі три, бо ноги в мене короткі.

— Ну, годі вже тобі! «Пішки, пішки»... ми тебе підвеземо, оцим, — відповів Квінтіно, показуючи на вантажівку. — Я так зрозумів із твоїх розмахувань руками, що ота твоя Рокка десь отам, у напрямку Рима.

— Якщо ви про напрямок, то містечко кілометрів за двадцять після Рієті, якраз у напрямку Рима. Якщо вам туди, то за день доїдете.

— Авжеж, нам треба якраз у Рим, — втрутився я в розмову, відчуваючи певне хвилювання (іще один день — і я нарешті буду вдома!), — коли рух на Солянній дорозі вщухне, ми зможемо вирушити. А тим часом пересидимо тут; мені здається, тут доволі безпечно, далеко від доріг.

Санте нічого не відповів. Поглянув на вантажівку, тоді ліг на землю долілиць, відштовхнувся носачами і ковзнув під неї.

— Повна трансмісія, привід на чотири колеса, — промовив, коли знову випірнув з-під машини, — та й самі колеса, як на мене, у добромu стані. А гальма? Гальма як?

— Як годинник: працюють відмінно, і на підйомах, і на спусках, — Квінтіно ласкаво поплескав вантажівку по капоту, — вона не відірветься від землі, навіть якщо її спихати танком.

— Отже, — підбив підсумок Санте, — якщо стан вантажівки добрий, то не треба чекати, коли звільниться Соляна дорога, адже для цього може знадобитися кілька днів. Можемо вирушати хоч завтра вранці.

— Якою дорогою?

Санте тицьнув пальцем угору:

— Отією. Через Термінілло¹.

**

Коли ми прибули до Рокка-Сінібальда, у нас із Квінтіно було таке відчуття, ніби по нас пройшлося одне з отих високогірних коров'ячих стад, що гуляють на вільному випасі по навколишніх горах. Через постійну настороженість і напруження очей, засліплених широкими і крутими схилами, з яких ми запросто могли злетіти у прірву в будь-яку хвилину, моє тіло задерев'яніло, як вуличний стовп. У Квінтіно нили плечі від намагання утримувати вантажівку в рівновазі на різких поворотах і краях урвищ, що їх безжально шарпало вітрами. Санте, незворушний, як статуя святого Яна Непомуцького, знай командував «Сюди», «Туди», «Звертай за ті скелі», «Піднімайся отим схилом», «Отут потихеньку» і тому подібне. На Термінілло доріг не було, лише оголені вітром, вівцями та коровами поля, а біля самої вершини — довгі бескиди, через які доводилося повільно рухатися крізь вузькі ущелини між пісочного кольору скелями, затамувавши подих. Той переїзд зайняв у нас два дні, після чого ми опинилися вже на східному

¹ Термінілло — гірський масив у складі Апеннін у провінції Рієті, регіон Лаціо.

схилі, який, на наше щастя, виявився порослим лісом і не таким крутим. На заході сонця ми зупинились у вкритій густою травою і захищеній від вітру улоговині, а рановранці наступного дня знову вирушили в дорогу після того, як Квінтіно вкотре заліз до кузова, аби перевірити, чи мотузки, якими був закріплений вантаж, не ослабли.

Сонце ще стояло високо в небі, коли ми під'їхали до села, яке називалося, як пояснив Санте, Мічильяно, — знову таки між вершинами, урвищами та скелями, — а під вечір уже спустилися в долину, до Читтадукале. Ми швидко його проминули, щоб опинитися нарешті на справжній дорозі, яка менше ніж за годину привела нас до Рокка-Сінібальда.

**

Колись могутній замок виявився цілим, а вхідна брама — зачиненою. Навколо по хатах, які тулилися до замку, ніби в пошуках захисту, — ніяких ознак життя. Санте видряпався на кілька метрів на скелястий виступ у мурі, переліз через нього і сплигнув усередину. Погрюкав там ланцюгами і впустив нас. Довгі передвечірні тіні провіщали швидке настання сутінок. Ми повечеряли тим, що було в мішку Санте: сиром, сухарями, кількома овочами, які селяни забули прибрати з городів. Прикрасою столу виявилися додані Квінтіно бляшанка з тушонкою і пляшка червоного вина — трохи застарілого, на що вказував його колір, уже не яскраво-рубіновий, а ніби жовтогарячий, та й на смак воно нагадувало «марсалу».

Ми наїлися від пуза і все одно допили пляшку погано витриманого вина, яке згодом викликало в усіх страшний головний біль. На наше щастя, матраци в ліжок із балдахінами були зручними, і я заснув, не роздягаючись. Уже звик так спати.

Наступного ранку, поки інші двоє ще спали невідомо в яких кімнатах, я оглянув верхній поверх замку, одну з башт і випадково опинився у приміщенні, що мало слугувати

чимось на кшталт кабінету. Там стояв старий письмовий стіл, схожий на той, що був у Міністерстві, численні шафи, напхані книжками, стоси паперів, похапцем звалені на стільцях, механічний калькулятор, за яким ховався чорний телефон.

Телефон! Він нього тягнувся дріт; я підняв слухавку і почув неперервний гудок. Можливо, зв'язок іще був.

Напевно, господарям довелося покинути замок несподівано і в них не було часу, щоб його відключити. Зрештою, коли доводиться втікати, береш із собою найнеобхідніше, тут не до телефону. Або, що ймовірніше, хтось із домашньої прислуги забув це зробити чи навмисне залишив увімкненим, щоб у майбутньому самому ним скористатися. Хто його знає.

Я стривожено озирнувся довкола, глянув у вікно на село внизу, де все ніби завмерло. Можливо, мешканці виїхали чи боялися аби не мали причин виходити з домівок. А може, вже подались у поля. Я повернувся до великого письмового столу, намагаючись утамувати неспокій, що охоплював мене щомиті все сильніше; взяв кілька аркушів, звалених купою, — так, без видимої причини. Швидко пробіг очима написане, ніби в пошуках підказки, — сам не знаючи навіщо. Можливо, за професійною звичкою: кожен аркуш, що потрапляв мені під руку, я звик читати, систематизувати, архівувати. Археологічні дані, особисті нотатки, рецензії, письмові звіти — все це дуже важливо. А тут я побачив самі цифри, одиниці вимірювання, власні назви: Поджорозе, Торачча, що нагадували назви обійсть, — можливо, йшлося про сільськогосподарську документацію. На одному з аркушів гарним почерком було виписано найменування населених пунктів: Лонгоне-Сабіно, Понтіччола, Колледжове, Поццалья, Монторіо, Поджо-Мояно, Кастель-ді-Тора...

Поццалья... Поццалья!

Я кинувся до телефону, ледве не впустив його на підлогу, підняв слухавку, поспіхом набрав номер і зачекав. Серце калатало як скажене.

— Алло, хто це?
— Артемію, добрий день, це Кавальканті.
— Професоре, це ви! Справді ви?
— Авжеж, я...
— Ви куди поділися? Де ви? Ви так давно не... я вже було... Професоре, не те щоб я думав, що вас уже серед живих немає, але... та я до вашої квартири все одно навідувався, і цього ранку був. Кицька ваша жива-здорова, квіти поливаю, коли треба, перевіряю вікна... то де ви були весь цей час?

— Довго розповідати, сподіваюся, скоро зможу все пояснити при зустрічі. Головне — я тепер знаю, що ти живий і здоровий, і радий почути, що ти й досі там, як справжній гладіатор! Послухай, Артемію, я хотів запитати: Поццалья — це твоє рідне село, чи не так?

— Так, а чому ви питаєте?

— Тому що я, здається, зараз якраз на твоїй батьківщині.

— Справді? І де саме?

— В Рокка-Сінібальда.

— В Рокка-Сінібальда? Це ж треба таке! Ми з хлопцями в дитинстві туди по каштани ходили!.. І що ви там робите?

— Я тут проїздом. Послухай, а в тебе тут іще є якісь родичі, друзі чи ще хтось?..

— Професоре, там одна половина села породичалася з другою половиною, — як не крути, а ми там усі родичі або знайомі, принаймні у четвертому коліні. Там мешкають мої одружені сестри, двоюрідні брати, а ще — дві тітки, материні сестри. А чого ви питаєте, заїхати хочете?

— Міг би й заїхати, якби там знайшовся хтось такий, кому можна було б довірити на кілька днів одну величеньку річ, а точніше — вантажівку.

— Нічого собі «величенька річ»! — повторив він насмішкувато. — Вибачайте, професоре, що сміюся, але ще тиждень тому в Поццальї нікого не було, а тепер там — пуп

землі! Всі там, якщо ще й ви поїдете, доведеться стояти в черзі.

— Артемію, я нічогісінько не второпав. До чого тут черга?

— Професоре, мені мій зять казав, що позавчора чи три дні тому до Поццальї сам Кессельрінг прибув!

— Кессельрінг? І що він там робить?

— Що робить... удень ховається десь у полях, а вночі місцевий священник селить його на ночівлю щоразу в іншому місці. Кажуть, що одного разу його навіть в Орвіно запримітили, це таке сусіднє село.

— Альберт Кессельрінг, головнокомандуючий німецьким військом, тут, поряд! Неймовірно! Останніми днями нам трапилося бачити велику кількість солдатів, однак я навіть увити собі не міг, що і він тут. Артемію, а чому він переховується?

Зависла тиша, я навіть подумав було, що обірвався зв'язок.

— Артемію, ти тут? Ще на лінії?

— Та тут я, тут. Професоре, що за запитання?! Ви що, зовсім нічого не знаєте?

— Про що? Про німецького генерала?

— Про Рим, професоре, про Рим! Місто звільнили! Зрозуміло? Ви мене чуєте? Звільнили! П'ята американська армія! З позавчорашнього ранку в столиці — жодного німця. Всі повтікали — отуди, на північ, до тієї, як її... Готичної лінії. Хотіли й фашистів із собою прихопити, але ті накивали п'ятами ще раніше. Я бачив навіть таких, що на ходу скидали з себе чорні сорочки і змішувалися з натовпом таких бідолах, як ми, ніби так воно й треба. Злякані — яке там! — нажахані до смерті! — гірше за мишей, коли бачать kota! А потім є ще одна велика новина: американці та вояки з інших країн висадилися на узбережжі Франції. Десь на півночі, кажуть, біля Ла-Маншу. Почалася велика битва за звільнення Європи, — так сказали по радіо. Ось тепер німцям доведеться поплигати, як на

розжареній пательні... Професоре, професоре, ви ще тут? Тепер уже я нічого не чую.

— Я слухаю тебе, Артемію. Просто ти вразив мене своїми новинами. Ми нічого не знали.

— То ви там не самі?

— Я потім тобі розповім. Доведеться змінити наші плани, однак вантажівку все одно треба десь заховати.

— Ну, це запросто. Мій зять вам що завгодно сховає. Він — вівчар на полонині, знає ті місця, як свої п'ять пальців.

— А як мені з ним зустрітись?

— Так сходу я вам не скажу, бо хтозна, де він зараз. Зробімо ось як: я спробую розвідати, де він, через його дружину, яка доводиться мені сестрою, Арлена її звать... якщо пригадуєте, я вас колись із нею знайомив. Вона якраз завтра має бути тут, у Римі, на базар приїде... от я тоді з нею побалакаю і скажу, щоб вона прислала до вас Гаспаре, свого чоловіка. Ви де саме зупинилися в Рокка? Чи теж ховаєтеся по лісах?

— Та ні, я в замку.

— У замку?! То не для простого люду.

— Це правда, але зараз тут немає нікого, зовсім порожньо.

— Виходить, господарі теж утекли, злякалися можливих репресій. Усі ті офіцери зараз злі як собаки, їм нічого не варто віддати наказ розстріляти, особливо тих... Хай там як, а ви залишайтеся у замку, аж поки не приїде мій зять. Ви його відразу впізнаєте: він кульгає на одну ногу і смердить як цап. Справді, я не жартую!

— Зроблю, як ти радиш, Артемію, дякую. Сподіваюся, ми скоро побачимось.

— Я теж, професоре. Повертайтеся додому, не бійтесь, тут уже можна спокійно ходити по місту. Якщо по правді, то ось уже третій день люди всі на вулиці, святкують... Знаєте, професоре, ви таки мали рацію...

— Ти про що?

— Про кавалера Гондзагу — отого, що з третього поверху, з третього під'їзду. Того, що забрали. Він теж учора повернувся; побитий, але живий! Його були відлупцювали і кинули за ґрати! Ось побачите: тепер почне просити, щоб я порозставляв його книжки!

— Ти вже там постарайся, Артемію, справа добра!

— Ну, якщо ви так гадаєте! Добре, зараз мені вже треба бігти, бо тут, у нашому будинку, теж усі ніби збожеволіли на радощах, — такий гармидер! Треба стежити, хто заходить і хто виходить, а то швендяють якісь прийшли!

— Артемію, ще одне: який сьогодні день?

— Так четвер же ж, восьме червня. А чого це ви питаєте, дні поплутали? — інколи Артемії забувався і переходив на місцеву говірку.

**

Згодом я розповів своїм попутникам про останні події. Санте навіть розчулився. Можливо, його переховуванням по лісах, що виснажували його тіло й душу, скоро настане край. Він вирішив, що залишиться у замку, пригляне за майном і чекатиме, коли повернуться господарі.

А от Квінтіно, як і слід було передбачити, розхвилювався і заторохтів як кулемет:

— Професоре, так значить, скоро все закінчиться!

— Професоре, якщо вирішите взяти мене з собою до Ватикану, я поставлю свічки всім святим, що там є!

— Професоре, а коли передамо крам, що робитимемо з машиною?

— Із машиною? Так ви ж самі її роздобули... от і забирайте собі.

— Справді, професоре? Матір Божа! От приїду на Іскію і відкрию транспортну компанію! Вже уявляю собі вивіску: «Арагонезе і Ко», де «Ко» означатиме «Кавальканті»! Отак почну з моєї «носоріжки», а там, дивись, і розширюся...

Я вкотре не зміг утриматися від усмішки.

Проминуло майже чотири доби, перш ніж хтось гучно постукав у ворота. То був Гаспаре, вівчар. Одягнений у чорне, з довгим ціпком у руці, на який він опирався з боку недужої ноги. У нього було сиве волосся, міцне тіло й обличчя зі слідами важкої праці та тривалого перебування надворі.

За ці дні із замку, звідки відкривався чудовий краєвид на село та річку внизу, ми виходили лише пару разів. Я — щоб прогулятися стежинами навколо, подихати свіжим повітрям і випустити думки за межі високих мурів; Санте, якому я дав трохи грошей, — щоб накупити харчів. Звісно, у селі знайшлися б такі, хто його впізнав би, а тому він легко зміг би чимось розжитися. Він і справді повернувся з іще теплою хлібиною, свіжими овочами і навіть шматками м'яса впольованого два дні тому дикого кабана. Квінтіно, як і щоразу, коли ми зупинялися на відпочинок, майже весь час провалявся у ліжку: спав або фантазував про свою нову фірму на Іскії.

— Можна поглянути на товар? — запитав Гаспаре після перших хвилин знайомства та настороженості.

Я провів його до маленького дворика, де стояла наша машина. Він довго її роздивлявся, обійшов довкола кілька разів, оглянув зверху донизу, ніби знімав мірки.

— Що ж, тепер я знаю, куди це сховати, — сказав нарешті.

— І куди?

— До загорожі з вівцями.

— З вівцями? А не занадто вже на виду? — мене несподівано охопила тривога: отак, за жменьку кілометрів від мети, вся наша операція накриється мокрим рядном.

— Не хвилюйтеся, професоре. Навіть якщо я на майдані її виставлю, все одно ніхто не помітить. Ви хоч бували коли-небудь у Поццальї? Наше село — високо в горах, у великій лощині, зусібіч оточеній лісами. Якщо комусь

справді захочеться щось побачити, доведеться хіба що сісти на аероплан. Я знаю, що Артемії вам уже казав: у нас навіть командир усіх німців певний час був — якраз переховувався від отих, що його розшукували.

— Був? — перепитав я, бо він вжив дієслово у минулому часі.

— Авжеж, поїхав два дні тому. Він і з десяток офіцерів, які завжди товклися навколо нього. Всі зникли. Для певності я зачекав до цього ранку, перш ніж піти до вас.

Квінтіно, як завжди, не зміг промовчати:

— Послухай, а хто нам дасть гарантії, що товар, як ти його називаєш, справді буде в безпеці й ніхто нічого й пальцем не зачепить?

— Артемії дасть гарантії, а професор його добре знає, — відповів ображено Гаспаре.

— Він має рацію, Квінтіно: Артемію та Гаспаре я можу довіритися із зав'язаними очима, — промовив я, аби розрядити напруження. — До того ж за цих обставин іншого виходу в нас немає, — додав я уже швидше для самого себе.

— Послухайте, Гаспаре, я дуже вдячний вам за допомогу. У вантажівці речі, дуже важливі для Італійської держави. Я маю на увазі: для держави, що має відродитися. Ось, візьміть, будь ласка, — я вручив йому складені в рулончик банкноти по сто лір. — Звісно, це тільки завдаток. Держава потім видасть вам відповідну винагороду.

Так багато грошей відразу Гаспаре, мабуть, ще ніколи в житті не бачив; я зрозумів це з того, як заблищали його очі. Він швиденько запхав той рулончик із банкнот собі до кишені штанів, якомога глибше.

— Як на мене, можемо відразу їхати. Скажу моєму приятелю, який привіз мене сюди на возі, щоб повертатися сам. А я поїду з вами, покажу дорогу.

Перед тим як їхати, я залишив грошей і Санте, аби допомогти йому вижити до прибуття господарів замку, які могли повернутися нескоро, адже він вирішив зали-

шитися там і дочекатися їх. Вони обійнялися з Квінтіно на прощання, присягнувши одне одному у вічній дружбі.

— Санте, як тільки я відкрию свою майстерню, ти відразу приїжджай до мене, візьму тебе на роботу механіком з ремонту. Ти ж бо вмієш управлятися із залізом, а я зразу призначу тебе головним рихтувальником!

А коли ми вже йшли до машини, він змінив тон:

— Гей, професоре, не хочу пхати носа у ваші справи, однак ви часом сьогодні не банкіром стали?

— Наші запаси майже вичерпались, але це нічого, адже завтра ми вже будемо в Римі. Хай там як, а в мене ще є невеликий резервний запас отут, — я постукав себе по голові пальцем.

— Де, в головешці? — запитав він сміючись.

— Ні, під підкладкою капелюха.

— То ви сховали гроші отам, усередині? Не довіряєте мені?

Він вдав, що здивувався.

— Не довіряв. А це не одне й те саме.

**

Поццалья справді виявилось захищеним серед гірських хребтів, невидимим сторонньому оку селом, що тулилося до схилу вершини, примостившись в улоговині, зусібіч оточеній лісами.

Ми загнали вантажівку до загону для овець. На наше щастя, він був обсаджений деревами, а з одного боку стояв міцний кам'яний сарай, де доїли худобу, робили сир і тримали сільськогосподарське знаряддя.

Гаспаре наказав Квінтіно загнати машину у вузький простір між деревами та будівлею, а потім почав закладати її зверху балками, старими дошками, мішками, сіткою та гілками, нарізаними у полі неподалік. Зовсім скоро вантажівку вже майже було не розгледіти.

— Отак вона схожа на старий мотлох, що стоїть отут невідомо скільки часу, — промовив він нарешті задоволено.

Він таки мав рацію: машина виявилася добре замаскованою.

— А твої односельці що скажуть? — запитав Квінтіно.

— Хто, оті? — він озирнувся довкола. — Мовчатимуть як риби. Тут усі натерпілися від німців, у багатьох через них загинули рідні. Солдати зараз уже пішли, а от ненависть до них залишилася. А тому все, що спрямовано проти німців, тут підтримується. Не турбуйтеся. Вдень вартуватиму я, а на ніч у мене є помічники.

— Надійні люди? — запитав я.

— Я про собак своїх кажу, вони кращі за будь-яких людей. Зараз вони в горах із моїм сином та вівцями, але ввечері завжди повертаються. Я їх сам видресировав, а точніше — приручив, бо їх навіть ведмеді бояться. Поки ви не повернетесь по товар, на ніч запускати їх за огорожу неприв'язаними. Хто б не зайшов, живим звідти не вийде. Про це тут усім відомо.

— Нічого собі, Гаспаре, який порядок! Молодець! — промовив Квінтіно, простягаючи йому руку. Гаспаре її енергійно потиснув і гордовито випростав спину.

Ми вирішили переночувати в фургоні, хоча й довелося розібрати частину прикриття, та й зять Артемія запрошував нас до своєї хати, яка на перший погляд швидше нагадувала комірчину сміттяра. Краще вже було спати на землі посеред поля; ніч видалася теплою, по небу плив майже повний місяць, однак з отими вовкодавами Гаспаре нам не хотілося ризикувати.

Розбудили нас незадовго до світанку несподівані торгання за плече: Гаспаре не любив особливих церемоній.

— Там один з Орвініо — це таке село тут недалеко — через пару годин їхатиме до Тіволі, повезе молоко та сир фургоном. Якщо хочете, він може вас підвезти. А там із Тіволі десь опівдні від'їжджає рейсовий автобус до Рима. Але вам слід поквапитись, адже доведеться пройти чималий шлях через ліс, щоб до нього добратися. Моє діло сказати, а там самі вирішуйте.

Вже за хвилину ми були на ногах. Поснідали сухим шматком хліба, змоченим у свіжому молоці, яким нас пригостив Гаспаре у своїй хатинці, попрощалися з упевненістю, що скоро знову побачимось, і вирушили у вказаному напрямку до Орвініо, де знайти нашого «водія», як обізвав його Квінтіно («Принаймні раз за кермом буде хтось інший», — так він висловився), виявилось дуже легко, адже у тому селі на три хати лише в нього був транспорт. Минуло майже півтори години, перш ніж ми дійшли до його околиці, бо те, що Гаспаре назвав «шляхом», насправді було вузькою, звивистою стежиною з ямами, каменюками, корінням та гілками, що перегороджували дорогу, ніби намагалися завадити нашій подорожі, а тому доводилося прокладати собі шлях руками і ногами. У мене страшенно боліли ноги, адже я був у своїх «вишуканих» черевиках, які тепер взагалі втратили форму, забруднилися і потріскалися, готові розвалитись будь-якої миті.

Поїздка на фургоні тривала годину. Чоловік, до якого ми звернулися від імені Гаспаре, махнув нам, наказуючи сідати, однак не промовив ані слова за всю дорогу. Недовіру до таких, як ми, що з'явилися сюди невідомо звідки, можна було легко зрозуміти. Та коли ми в Тіволі запропонували йому випити кави в барі, поки чекали на автобус, то дізналися, що в нього немає язика. Йому вирвали його фашисти. Почувши це, Квінтіно вражено мовчав протягом решти подорожі завдовжки всього тридцять п'ять кілометрів, але проїхали ми їх на черепащачій швидкості. Часто автобус зупинявся без причини посеред поля, а потім ривками знову сунув уперед. Ми почули від літнього подружжя, що сиділо перед нами, нібито на дорозі, де кілька днів тому проїхали німці, можуть трапитися міни. Квінтіно швиденько поплював тричі через плече: «Отут нам і капець!» Однак ми доїхали до міста живі і здорові.

У кімнатах, як завжди, панували чистота і порядок: віконниці прикриті, лише тонесенький шар сірого пилу покривав столи й полиці. Єдиним мешканцем тут була тиша. Все як зазвичай; усе так само, як і в ті рази, коли я повертався з моїх археологічних розкопок, які інколи тривали набагато довше, ніж моя остання подорож. Однак цього разу все мені здавалося інакшим.

Ненé вискочила з однієї зі своїх схованок і з притаманними їй грацією та незворушністю милостиво прийняла два погладжування загрубілими долонями, що входило в церемонію привітання. Тим часом Квінтіно заліз у ванну, яку він назвав «розкішною» («Такої здоровенної навіть у маркізи нема!») і в якій, якщо вірити його розлогій заяві, збирався пролежати до вечері. На щастя, у квартирі була ще одна туалетна кімната для гостей, де я зміг поголитись і нарешті як слід освіжитися. Вода була холодна, але бадьюрила. Тоді після тривалого часу надягнув чисті сорочку й піджак і вийшов на вулицю. Проходячи повз кімнату консьержа, запитав Артемія, який за дві години до того зустрів мене, ніби я був Одиссеєм, а він Пенелопею, чи немає десь поблизу відчиненої крамниці для одягу. Він назвав одну, «Французький бутик», хоча власник був родом із Чекано, і я купив одяг ще й для Квінтіно. Розмір намагався підібрати, взявши за мірило самого хазяїна, на зріст приблизно як мій партнер (я вже інколи подумки його так називав, особливо почувши про вивіску «Арагонезе і Ко», яку він збирався повісити на своїй транспортній фірмі).

Вулицями міста рухалося чимало людей; жителі столиці, які, здавалося, заклопотано бігли кудись у справах, а насправді не знали що робити, крім як гуляти, дихати, всміхатися, зачудовано дивитися навколо, зупинятися, щоб перекинутись кількома словами і потім рушити далі без чіткої мети. Навколо пахло землею, вугіллям і дров'яним димом, однак угорі небо було чистим, а платани з вузлуватими стовбурами випустили перше листя. Ліси, якими

ми подорожували останніми днями й тижнями, здавалися мені давнім спогадом із дуже віддаленого життя. Ще я купив усі нечисленні газети, які мені вдалося знайти: «Бандьєра Росса», «Іль Пополо» і якусь зовсім нову, що вперше вийшла в ті дні: «Іль Темпо».

Жадібно прочитав усі сторінки, а ввечері у традиційній харчевні неподалік від дому, що знову відчинилася напередодні, зробив для Квінтіно короткий підсумок того, що відбувалося навколо. Першу захисну лінію німці звели на рівні озера Больцано, однак основною вважалася Готична лінія оборони, яка пролягала між Апеннінами Тоскани та Емільї-Романьї і вздовж якої ми днями так небезпечно снували туди-сюди. Виходило, що якраз після нашого проїзду вона справді стала непроникною, тому що командування посилило її позиціями артилерії та гніздами снайперів, а всі залізничні колії, дороги й мости тим часом підірвали. Таким чином багато з місць, якими ми не лише проїжджали, а й де зупинялися на ночівлю, стерли з лица землі, а сотні людей убили.

Німці знали, що вони рано чи пізно потраплять у пастку, як миші в коморі, бо подітися їм було нікуди. З півдня на них налягали англо-американські війська, по всій території Італії їм докучав партизанський опір, який наростав із кожним днем і ставав усе організованішим (завдяки озброєнню та даним, отриманим від союзників), а тому їм не залишалося нічого іншого, як відступати, за можливості — впорядковано. А ще в Центральній Європі їм доводилося воювати з цілою армією, що висадилася в Нормандії і тепер рухалася на південь. Не кажучи вже про радянські війська, які діяли все активніше та рішучіше на східному фронті. Отже, німці вже опинилися в кільці.

— Професоре, ви усвідомлюєте, що ми з вами проїхали через фронт, не отримавши ані подряпини, за винятком дріб'язкових заморочок...

— Той факт, що нас ледве не скинули сторчка у водоспад, не здається мені таким уже дріб'язком.

— Годі вам, минуло й минуло! Знаєте, скільки людей пережили гірше? Скажімо правду: нам ой як поталанило! Яке там поставити свічки всім святим у Ватикані! Тут, аби віддячити як слід Господу та Богоматері, треба самим іти в ченці!

— Щодо себе, то я такого не виключаю.

Квінтіно здивовано вирячився на мене.

— Що ви таке кажете?! Я ж просто пожартував! — промовив нарешті з непевним усміхом на вустах.

— А от на мене найшло щось на кшталт духовного покликання. Я ось уже кілька днів про це думаю. Не те, щоб мене раптом охопила пристрасть до релігії, — зрозумійте мене правильно, — але я все згадую тих людей, що нам зустрілися. Дуже бідні, знедолені — сіромахи, як ви б сказали. Війна, якщо так піде далі, скоро закінчиться, і хтось мусить принести їм усім хоч трішечки втіхи.

— Можна мені щось сказати?

— Навіть коли я відповім «ні», ви все одно скажете.

— Отож! А ви вмієте бути ченцем? Я маю на увазі, як фахівець?

— Що за запитання? Звісно, що ні, але можна навчитися!

— Ха, навчитися, у вашому віці! Вам не треба вчитися, вам треба інших навчати всьому тому, що знаєте! І для цього ряса вам не потрібна! От я, наприклад, поки був із вами, стільки всього нового від вас вивчив!

— Ну, якщо вже зайшла мова про це, то і я від вас!

Ми розреготалися разом, уперше.

— Арагонезе, знаєте, що у вас відростає волосся? Я вже давно помітив, коли ви керували машиною. Поки що воно більше схоже на пух, як у курчати, але густе, а це добрий знак.

Квінтіно провів долонею по голому черепу й потилиці:

— То, мабуть, від страху... Справді як у курчати? Виходить, буде світле, як у моєї матері! — він знову засміявся,

хоча з легким відтінком смутку. — Професоре, значить, якщо я повернуся на Іскію, ми вже з вами не побачимося?

— Ваш острів прекрасний, однак певний час мені б хотілося побути тут. До того ж я стаю все більше, як ви кажете, «стареньким», і згодом у мене взагалі зникне бажання подорожувати. Досить з мене мандрів. А от ви завжди можете приїхати, щоб мене провідати.

**

Наступного дня Квінтіно пішов поблукати центром («Подивлюся зблизька на американців», — сказав він, виходячи з дому), а я, закінчивши обід на самоті у харчевні, вирушив до свого старого кабінету в Міністерстві. Однак усі двері й вікна там виявилися зачиненими. Відчищеною була лише комірка охоронця відразу за вхідними дверима. Того охоронця, який працював там раніше, я не побачив, був інший. Я назвався, і він виструнчився й ледве не віддав честь. Я поцікавився, працює він тимчасово чи на підміні, але він пояснив, що «на постійно» чи принаймні сподівається на це, адже Марчелло Джакоза — того, що стояв тут раніше, — випадково застрелили три тижні тому під час облави. Тоді я запитав у нього ще й про Альберіко Мусмечі, але він навіть імені такого не чув.

— Охоронцем сюди мене поставили, докторе Кавальканти, двоє службовців із фашистської партії, — пояснив він, майже виправдовуючись. — Оце і все. Я не розділяю їхніх думок, присягаюся вам, але погодився, бо в мене двоє малих дітей. Наказали охороняти будинок і перевіряти всіх, хто заходить і виходить. Безглузде завдання, адже відтоді, як я тут стою, жодного разу ніхто не заходив.

Отакими словами завершив він свою розповідь і уклінно просив нікому нічого не казати.

Я заспокоїв його, адже розумів і його страх, і його труднощі. Тоді вирішив піти до кварталу Паріолі, де мешкав Мусмечі. Але його квартира теж виявилася порожньою, замкненою. Сусід, який вийшов, почувши, що я марно

стукаю у двері, пояснив, що родина Мусмечі вже давно виїхала і що він не бачив професора більше місяця. Я подумав, що вони, напевно, і досі переховуються в Рок-каджовіне.

Зважаючи на час (а була вже майже сьома), я вирішив прогулятися до Понте Мільвіо, одним із моїх улюблених маршрутів. Статуя Непомуцького твердо стояла на своєму місці. По річці плавали якісь темні масні плями — оце вам і «чистий Тибр»! Уздовж берега на кам'яній огорожі сиділи купками люди, перемовлялися під склянку вина, принесеного з району Каstellі-Романі, та куплену у вуличних торговців їжу, яку обережно брали двома пальцями прямо з картонок. Сонце, що вже опускалося за Монте Маріо, дарувало останні золотисті промені верхнім кварталам — тим, що розташовувалися ближче до Трінита-дей-Монті та Пінчіо. Мені здавалося, ніби я не був у місті цілу вічність, однак ніхто, навіть статуї, річка і квартали, не помітив моєї відсутності. Чи то, можливо, я відчував таку відстороненість і розгубленість, як Джованні Дроґо¹, повернувшись через чотири роки зі служби в форпості Бастіані.

**

Квінтіно повернувся додому, коли темрява вже давно опустилася на місто. Він був утомлений, вражений, збен-тежений. Він цілий день проблукав Римом, гуляв у натовпі, часто зупинявся, прислухаючись до розмов людей, які швидко збивалися в групки і так само швидко розсіюва-лися на майданах та церковних папертях.

— Щось ви засмутилися. Наслухалися поганих новин?

— Поганих? Скажімо, добрими їх важко назвати.

— Тобто як?

— Кажуть, щоб потрапити до Ватикану, куди нам якраз треба, мусиш мати дозвіл від американців. Це ж усе одно,

¹ Джованні Дроґо — головний герой повісті в кафкіанському стилі відомого італійського письменника Діно Буццаті «Татарська пустеля»; головна тема твору — плинність часу.

що виїхати до іншої країни, — так казав один. От я і пішов подивитися. Всі вулиці, що виходять до площі Святого Петра та стін Ватикану, зайняті солдатами. На одному з таких постів я бачив людей у черзі.

— Ну, зараз багато таких, що сподіваються влаштувати свої справи за допомогою Ватикану, а якщо простими словами — ходять просити про допомогу, про послугу, — відповів я. — Подумаєш, черга якась! То все дрібниці. У нас документи в порядку.

— У вас — так, але не в мене. У мене є тільки просте свідоцтво, написане німецькою, де зазначено, що я мушу бути в горах у Брессаноне.

— Значить, на першу зустріч із прелатом доведеться йти мені самому, а там — побачимо. Можливо, він видасть нам якийсь особливий пропуск для проїзду.

Квінтіно збентежено стеноу плечима.

— Але це ще не все, — додав, — я випадково проходив через площу, де стояли зо два десятки американських військових вантажівок. Я наблизився, ви ж знаєте, як мене притягують до себе машини...

— Авжеж, особливо те, що в них, — відповів я зі сміхом.

— Ага, смійтеся, смійтеся. Ось побачите, що вже через хвилину не сміятиметеся, — сказав він серйозно, і якраз ота його серйозність несподівано навіяла на мене тривогу.

— Ну, то що сталося?

— Там було троє — всі італійці, — і один розказував іншим, що американці шукають нових водіїв, щоб перевозити вантажі до Чивітавекк'я.

— Добре, цікаво. Однак переходьте до справи.

— До справи... — повторив Квінтіно, насупившись. — То я підійшов ближче, постарався втертися в довіру, запитав: «Хлопці, я випадково почув, що ви шукаєте водіїв. Так я і є, уже готовий».

— То ви хочете сказати, що вже знайшли собі роботу?

— Матінко рідна, дайте мені доказати! Ми розговорились, і коли в мене запитали, що за товар я зазвичай пере-

возив, то, захоплений зненацька, я відповів напівправду. Сказав, що я — фахівець із перевезення цінних речей, як-от картин, і що працював на ваше Міністерство. Все одно ніхто не перевірятиме!

— Прямо так і сказали?! Та ви божевільний! А потім що сталося?

— Професоре, оті типи враз замовкли, презирнулися між собою. Тоді один ураз посерйознішав і спитав, чи я кажу правду. А я назвав йому всіх художників, про яких ви мені розказували і про яких я колись чув від маркізи...

— Матір Божа, Квінтіно, що ви накоїли?!

— Я — нічого. А отой зрештою поплескав мене по плечу і сказав: «Тоді ти — той, хто нам потрібен!»

— Навіщо? Та кажіть уже, не тягніть, хай вам грець!

— Професоре, вони возять те саме, що й ми!

— Що й ми... — повторив я недовірливо.

— Так, усілякі там цінності, статуї, килими...

— А чому саме до Чивітавекк'я?

— Та у вас зовсім погано з уявою! Тому що в Чивітавекк'я — море, порт і кораблі. Американці вантажать усе на них і везуть до себе додому.

— Повірити не можу! — мій вигук повинен був пролу-нати недовірливо. Насправді Квінтіно висловився дуже точно й переконливо, і я не сумнівався, що він таки мав рацію.

— Робіть як знаєте. А от я вважаю, що ці американці — такі самі, як і німці, а то й гірше. Що, коли тепер після всього, що сталося, і вони... теж хочуть нас обдурити?

Я намагався зберігати спокій:

— Завтра побачимо. Підемо перевіряти обстановку. Головне — не дуже вдаватися у деталі. На щастя, наші речі надійно сховані посеред лісів.

— Авжеж, швидше — посеред овець, я б сказав.

Наступного ранку, коли яскраве сонце розбудило місто, а легенький вітерець похитував тоненькі гілочки на деревах, я надягнув свій легкий вишуканий костюм, солом'яний капелюх, перетнув Тибр по мосту Сант-Анджело, звернув ліворуч і опинився на віа-делла-Кончильяціоне. Квінтіно провів мене до мосту і залишився чекати на лівому березі річки.

Там, де вулиця звужується, щоб відразу перейти у площу Святого Петра, я наткнувся на дві військові машини зі шлагбаумом, що тягнувся від однієї до другої, і рішуче рушив до них. Перед шлагбаумом товклася купка молодиків та дівчат, які намагалися спілкуватися з американськими солдатами; вигляд у всіх був привітний і дуже розслаблений.

— Добрий день, — чемно привітався унтер-офіцер, який розмовляв італійською, коли я підійшов до шлагбаума. — Чи можу я вам допомогти?

— Так, — відповів я, — пропустіть мене, будь ласка. Мені призначено зустріч з монсен'юром Аннібале ді Меделана.

— Мета вашої зустрічі?

Я простягнув йому своє посвідчення працівника Міністерства.

— Я — професор Філіппо Кавальканті, службовець Міністерства, ми ведемо перемовини щодо передачі Державі Ватикан кількох цінних творів мистецтва.

Унтер-офіцер вмить насторожився, вдруге перевірів моє посвідчення, тоді знов оглянув мене з ніг до голови, щоб пересвідчитись, що йдеться про одну й ту саму особу.

— Зачекайте тут, — промовив нарешті. Кивком наказав ближньому солдатові приглядати за мною, а сам рушив до кабіни вантажівки і взявся за рацію.

Довго розмовляв із кимось англійською; я досить добре знаю цю мову, хоча і вдавав цілковиту байдужість до

змісту розмови. Нарешті він повернувся до мене і ввічливо повернув мій документ.

— Зачекайте, зараз підійде наш командир.

— Дозвольте висловити захоплення вашою італійською та вашою ввічливістю, — відповів я з натягнутою усмішкою. Він махнув на прощання рукою і відійшов.

Я з півгодини походжав туди-сюди, спостерігаючи за чайками, які повільно ширяли у теплих потоках повітря, щоб потім зникнути за рядом історичних будівель вздовж Тибру.

Підїхав джип, із нього рішуче виліз полковник і запитально поглянув на унтер-офіцера, а той у свою чергу кивнув у мій бік. Обидва підійшли, ми потиснули руки у вітанні, полковник заговорив англійською, а його підлеглий став перекладати. Я йому не заважав і не показував виду, що розумію і без перекладу.

Розмова виявилася короткою, їхні наміри — зрозумілими з самого початку, а я вдавав, що зроблю, як вони пропонують. По суті, полковник, який у своєму цивільному житті був власником цілої серії художніх галерей у різних містах Америки, запропонував відвести мене до монсеньйора Меделани, адже навіть гадки не мав, що те ім'я та особу я вигадав кілька хвилин тому. Таким чином, — сказав полковник, — він зміг би підтримати мене у перемовинах. Однак спершу — ось де була заковика! — він хотів би поглянути на твори мистецтва, щоб і собі оцінити їхню вартість. Усього лише приватна ввічливість, нічого офіційного, — пояснив він, — яку слід розглядати як ознаку високої пошани до італійського мистецтва й турботу про нього.

— Ну, звісно ж, полковнику, які питання! Для мене це було б великою честю. Як бачите, зі мною робіт немає. Знаєте, вони доволі габаритні, — відповів я і розсміявся; однак відразу потому посерйознішав і додав: — Ми давно вже сховали їх у катакомбах цвинтаря Верано, що біля базиліки Сан-Лоренцо. Там німці б точно їх не знайшли.

— Під цвинтарем? — полковник вирячився на мене здивовано і разом із тим зацікавлено.

Я кивнув.

— Яка геніальна ідея! І вони ще й досі там, я так розумію.

Я вдруجه кивнув і додав:

— Вони добре заховані, там щось на кшталт лабіринту; якщо хочете, я можу показати. Можемо зустрітися там завтра о дев'ятій ранку, перед воротами базиліки.

— Чудова думка! — відповів полковник. — Завтра буду точно у призначений час. Однак я просив би вас тримати в таємниці наш візит.

Я кивнув утретє, розвернувся, намагаючись зберігати абсолютний спокій, як уже робив це перед двома охоронцями-фашистами в Брессаноне, і рушив у напрямку Кастель-Сант-Анджело.

Квінтіно чекав на мене на другому березі річки, сидячи на кам'яній огорожі в тіні платанів. Коли я помітив його, він якраз спостерігав за човном з піском, що плів проти течії. Напевно, хтось уже почав відбудову.

— Ви таки мали рацію, — сказав я, — ці здаються мені ще більш загребущими, ніж попередні.

— Я так і знав, я відчував! І що вони сказали?

— Ну, що хочуть подивитися на речі. А я спершу погодився, а потім навів їх на хибний слід. Та все ж краще нам більше не потикатися до центру. Про всяк випадок.

— А документи вони у вас перевіряли? Може, записали вашу адресу і тепер заявляться до вас додому?

— Здається, ні. Я не спускав очей з того військового, якому їх показував, і він нічого не занотовував.

— Сподіваймося, у нього погана пам'ять, — відповів Квінтіно з непевною посмішкою.

— Тепер уже є, як є. Хай там як, а ми все одно вскочили в халепу, адже доправити наш вантаж до Ватикану наразі неможливо. Хіба що знайти когось там справді впливового

і здатного показати нам якийсь потаємний хід. Адже в минулому їх тут було чимало, як свідчить історія.

— Ну ми могли б залишити вантаж у Поццальї, аж поки...

— У Поццальї, поряд із смердючим загоном для овець?! Надворі, під усім отим мотлохом?! Під дощем та палючим сонцем?! Квінтіно, не забувайте, що цінність тих витворів мистецтва величезна!

— Та хто ж таке забуде?! Півсотні мільйонів...

— Я мав на увазі мистецьку, культурну, історичну цінність, що є підтвердженням славного минулого...

— До минулого нам діла немає, професоре, — різко перебив мене Квінтіно. — Ми мусимо думати про майбутнє, про те, що нам слід робити, аби вирішити проблему, — і якнайхутчіше! Ось побачите, що наживемо собі лиха саме зараз, коли здавалося, що все вирішилося.

— Авжеж. Треба знайти якесь рішення, якомога дотепніше. Пройдімося містом, прогулянка завжди допомагає прояснити думки.

— Як на мене, то краще тарілка чогось гарячого та склянка вина. Після них у мене завжди прояснюється.

**

Після обіду на березі Тибру в харчевні (її відкрила родина з передмістя, виставивши чотири столики під платанами, а страви готували на дров'яній пічці і подавали у пом'ятих алюмінієвих мисках) Квінтіно, який довго мовчав, наминаючи коров'ячі тельбухи з квасолею та цибулею, довів, що таки не збрехав.

— Професоре, я тут дещо придумав.

Я важко зітхнув, те зітхання швидше нагадувало зневажливе пирхання:

— Помагай нам Господь! І що саме?

— Ми знову вирушимо в дорогу і відвеземо скарб на Іскію.

— На Іскію?! Але ж це далеко, туди ще їхати та їхати!

— Професоре, не існує недалеких країв. Є лише ті, куди ми собі ставимо за мету дістатися, — пора б вам це вже засвоїти. Можливо, знадобиться час, а часу в нас удо-сталь, хіба ні? У вас заплановано якісь нагальні справи на наступні дні?

— І де ми сховаємо всі витвори мистецтва на Іскії, у вас удома? — запитав я.

Квінтіно не повівся на іронію, зберігав серйозний вираз обличчя і після хвилинного мовчання відповів:

— А я вам не казав «сховаємо»; я вам сказав «відвеземо». Ми повеземо їх на Віллу Каповенто.

— До маркізи?

— Авжеж, професоре. Саме до неї, на мис Карузо.

— Я так розумію, що в неї там є величезний підвал або горище, щоб сховати всі скарби.

— Ну, якщо вас цікавлять розміри, то будинок у донни Вікторії великий, як Реджа-ді-Казерта. Можливо, я трохи перебільшив, але там є і парадні сходи, і допоміжні, і двері, і дверцята, і мури, і сади, і тераси, і насамперед — незліченна кількість залів та кімнат. Їх там стільки, що я так і не зміг усі полічити. А ще — я вам уже казав, що маркіза малює, але не сказав, що́. Вона не вигадує, що малювати, а перемальовує ті картини, які вже існують, тобто ті, якими особисто милувалася, поки ще могла відвідувати музеї, і які потім бачила у книжках.

— Якщо я правильно вас зрозумів, вона робить репродукції робіт інших митців.

— Ваша правда. Мікеланджело написав картину? От і вона зробить таку саму!

— Авжеж, таку саму! То буде якась мазанина.

— Мазанина?! Професоре, та вона їх малює точнісінько такі самі, не відрізнити! Ви навіть не уявляєте, скільки її робіт ми продали на чорному ринку відомим антикварам із Рима, Турина чи Мілана, переконавши їх, що то дуже рідкісні, унікальні твори мистецтва з родинної колекції маркізи.

— «Ми» — це хто?! І невже ті антиквари виявилися такими недалекоглядними?

— Я і мої сестри, звісно, з дозволу самої донни Вікторії. Вона хоч останнім часом все менше дружить із головою, однак охоче розважається, пошиваючи в дурні отих знавців, які приїжджають пихаті, пишно вдягнені, у білих рукавичках, роздивляються, хвилюються, кивають, цмокають, щось записують, обговорюють і зрештою відбувають задоволені, потираючи руки, бо переконані, що уклали найграндіознішу угоду свого життя.

Я не знав, що відповісти, — таким безглуздом це мені здавалося. Та навіщо було б Квінтіно вигадувати таку історію? З якою метою? Я замовив іще літр вина, хоча ми вже давно доїли, і знову наповнив свою склянку. Не хотів, аби він іще щось приховував від мене.

— А що ви хотіли, професоре? Окрім розваги, гроші маркізі теж не завадять, адже вілла дуже велика, утримується у доброму стані: там завжди є щось підладити їй зробити, садівник, дві покоївки, куховарки, мої сестри, які піклуються про неї особисто, лікарі, що завжди товчуться у неї, виманюючи купу грошей, хоча здоров'я маркізі від цього не ліпшає. Як не крути, а життя коштує їй дорого. Але я переконаний, що саме це її трохи божевільне бажання і далі малювати утримує її на білому світі.

Тут уже моя цікавість і моє бажання познайомитися з шляхетною пані практично перетворилися на нагальну потребу. Так все ж я, як і завжди, намагався наполягти на своєму.

— Ну добре, Квінтіно, уявімо, що нам якимось чином вдасться дістатися до Вілли Каповенто... а тоді всі ці твори мистецтва, які ми привезли з самої півночі Італії, щоб повернути законному власникові, тобто Італійській державі, куди ми їх подінемо?

— Насамперед слід зрозуміти, хто є їх законним власником. Італійська держава, кажете ви? А яка, де вона, хто її представляє? Війна ще не закінчилася, німці відійшли,

інші прийшли, і хтозна, хто ще прийде. Все може вкотре змінитися, немає певності ні в чому. Отже, вам доведеться оберігати все це багатство невідомо скільки ще часу. Хай там як, а на місі Карузо всі цінності будуть у безпеці.

— Будуть у безпеці невеличкі вироби. А от картини — ви ж бачили, які вони великі! — їх ми куди подінемо?

— Туди, куди зазвичай вішають картини: на стіни.

— Не зрозумів.

— Ми вивісимо їх на виду, разом з іншими картинами. Бо хто помітить різницю між справжніми та перемальованими? Хіба що тільки ви. Досить поставити малесенький хрестик у куточку, щоб випадково їх не продати. Знаєте, як ото воно буває, коли помиляєшся...

Я вухам своїм не вірив.

— Ви хочете сказати, що я маю повісити картину Мантенья чи Парміджаніно поміж картинами маркізи?!

— То буде найнадійніша схованка. По-перше, до вілли ніколи ніхто не заїжджає. А навіть якщо й заявиться, йому навіть на думку не спаде, що то можуть бути оригінали. До того ж, професоре, витвори мистецтва, справжні чи підробки, слід показувати людям, інакше навіщо вони? От Мантенья, навіщо він намалював оту свою картину? Щоб тримати її у шафі?

— Звичайно, ні. Хай там як, а мені ваша думка не дуже до вподоби.

— Та я і не казав, що вона така вже добра; сказав просто, що маю ідею. А у вас є краща?

Я зітхнув:

— Немає.

— Ви хочете, щоб американці послали все коту під хвіст?

— Ні.

— Хочете, щоб наші дорогоцінні шедеври смерділи овечим лайном протягом наступних п'ятисот літ, чи щоб блискавкою на них звалило сусіднє дерево, чи щоб одного чудового дня тому Гаспаре щось там бехнуло в голову і він спалив нашу вантажівку?

— Звісно, не хочу!

— Отже, ви хочете мені сказати, що моя думка, зрештою, не така вже й погана.

— Добре, ви мене анітрохи не переконали, однак зробімо, як ви кажете. Зараз, отак зненацька, не бачу альтернативи.

— Прийняті нашвидкуруч рішення — найкращі, досі це правило спрацьовувало. У мене до вас іще одне простісіньке запитання: у вас іще залишилося трохи грошенят у торбі чи у крисах капелюха?

— Треба поглянути. А навіщо?

— На паливо, на хабарі, якщо треба, на нову військову форму для вас — тепер уже полковника армії генерала Кларка, на табличку з номерами від американської вантажівки... все як завжди.

— Я б віддав перевагу формі британського офіцера, якщо можна.

— Професоре, я вже збагнув, що американці вам не до вподоби, але й занадто вередувати теж не слід. Однак побачимо, що мені вдасться роздобути.

— І коли ви маєте намір виїхати? — то було безглузде запитання, однак я все одно не втримався, щоб принаймні мати якесь уявлення про нову подорож і щоб мій мозок змирився з цією думкою.

— Коли в нас буде все необхідне. Не хвилюйтеся, професоре, як тільки сядемо в машину, за три-чотири дні будемо на місці. Буде легко, бо ніяких тобі німців на дорозі, у найгіршому випадку наткнемося на кілька американських постів, але і цього разу поїдемо другорядними шляхами, а за потреби діяти будемо згідно з уже випробуваним планом: ви з притаманним вам гонором та знанням мови гаркнете на них, а я рвону далі. Ніколи не можна давати час противникові на роздуми. Досі в нас виходило. Хай там як, нам головне доїхати до Формії¹ — і готово.

¹ Формія — муніципалітет на відстані близько 120 км на південний схід від Рима у провінції Латина, регіон Лаціо.

— Як — до Формії?! Хіба не треба їхати у напрямку Неаполя, щоб добратися до Іскії?

— Так, але Формія ближче. Ми скоротимо шлях, і нам не доведеться проїжджати через десятки населених пунктів. Ми ж не так просто поїдемо до Формії: звідти теж вирушають пороми до Іскії, і наречений моєї сестри Лізетти працює якраз на одному з таких транспортних засобів. Сімсот п'ятдесят лір — йому і тисячу сто п'ятдесят — капітанові, — і перевіз гарантовано.

— Ви вже встигли й підрахувати? — запитав я східно.

— Ні, це те, що ми їм запропонуємо, а там хай вирішують: або так, або ніяк. А оскільки вони теж голодні, то погодяться. Однак сьогодні ввечері я зателефоную Лізетті і поміркую, як усе організувати.

— То у вашої сестри є телефон?

— Та ні, телефон є на Віллі Каповенто, де вона працює. Вечорами вона завжди там, щоб укласти маркізу в ліжку.

**

Через чотири дні, у понеділок, ми покинули Рим, щоб знову вирушити у довгу подорож, яку вже вважали закінченою і яка насправді виявилася лише перерваною.

Нам пощастило сісти на рейсовий автобус, що вирушав опівдні до Тіволі, а звідти наступного дня ще на світанку з двома здоровенними заплічниками, куди ми поклали харчі та наш одяг (разом із формою новозеландського офіцера — єдиною, яку Квінтіно вдалося роздобути мого розміру) пройшли сорок кілометрів укритими пилюкою дорогами, що вели до Поццальї.

Той шлях видався мені нескінченним і дуже втомливим. Щогодини ми зупинялись, аби передихнути й дати перепочинок м'язам, а десь уже після обіду влаштували собі привал на березі струмка, під прихистком очерету, щоб запхати ноги у воду, а потім по черзі подрімати, поки другий вартував. На щастя, ми прибули до Поццальї у той час, коли сонце, підсмаживши нас як слід та змусивши

пролити сім потів, уже хилилося за край порослого травою краю улоговини, в якій ховалося село, і попрямували відразу до хати Гаспаре. Він на нас не чекав, але зустрів без особливого здивування. Кинув на решітку над вогнем шматок ягнятини і відкоркував пляшку темного червоного вина. Ми повечеряли при світлі свічок та полум'я в каміні, а потім вирішили влаштуватися на ніч на двох металевих розкладачках, що жалібно скрипіли від найменшого поруху. Та принаймні ми змогли нарешті випростати ноги та спину, а не сидіти зігнувшись у кабіні вантажівки.

Житло здавалося ще бруднішим, аніж останнього разу, там тхнуло, кругом валялися мішки з непотребом; тому ми поставили розкладачки надворі, біля стіни, що тягнулася по периметру навколо городу. На ніч повіяло холодом, хоча вже й був кінець червня, і довелося нам укриватись парою ковдр на кожного. Ті ковдри Гаспаре спершу витрусив, енергійно вибивши об стовп, щоб звільнити від пилу та комах, які там влаштували собі прихисток. Перш ніж заплющити очі, я кілька хвилин дивився на чорне, обтікане зірками небесне склепіння. Моє життя вже не було таким, як протягом останніх років, — монотонним та безбарвним; моє серце ще було здатне на якісь пориви, на нові відчуття. Як тоді, коли я був молодим, сповненим надій і жаги до пригод, а ночами, лежачи просто неба під час археологічних експедицій, споглядав небесну сферу Півдня, уявляючи собі нові майбутні маршрути. Маршрути ще не відомі, але всі як один — спрямовані у майбутнє.

**

— А ви хіба не казали, що сьогодні мало б початися справжнє літо?

— Так, я довірився не стільки календареві, де зазначалося 20 червня, скільки палючому сонцю та блакитному небу.

— Он як! — Квінтіно криво усміхнувся собі в білі вусики — такого самого кольору, що і волосся, яке росло

все густіше. — Бо темно, хоч в око стрель, ще й холодно, як у Брессаноне!

Уже згодом на зміну низьким хмарам прийшов дощ, який спершу ледве сіявся, потім пішов рясніше, а згодом уперіщив разом із блискавками, що інколи падали зовсім близько, супроводжуючись гучними ударами грому та залишаючи після себе запах пороху. Квінтіно, перш ніж вирушати, накрив фургон брезентом із символами Червоного Хреста і начепив табличку з номерами, яку кілька днів тому зняв з американської машини, припаркованої на Лунготевере Мікеланджело, поки двоє водіїв дримали в тіні платанів.

Ми повільно рушили у напрямку Віваро-Романо — купки хатин, що тулилися одна до одної вздовж гірського хребта, — а вже звідти спустилися в долину, де селяни вже почали орати землю. Перетнули її аж до південного краю, рухаючись прямою ґрунтовою дорогою, яка здавалася нескінченною і губилася посеред безлюдних полів, і нарешті піднялися на видовжене плоскогір'я, де клаптики перелісків перемежовувалися великими пасовищами. Ми потрапили, як з'ясувалося, коли нам зустрівся селянин з караваном мулів, до Сімбруїнських гір¹, назву яких я пам'ятав, тому що одного разу, ще студентом, побував у містечку біля їхнього підніжжя під назвою Субіако, щоб побачити розкопки давньоримської вілли, яка належала Неронові.

Ми спинилися на деякий час, щоб погомоніти з погоничем мулів, який назвався Массімо, адже рясний дощ якраз притих, поступившись місцем вологому туманові. Ми з Квінтіно зацікавилися і навіть трохи злякалися, бо, крім мулів, у того було ще з десяток здоровенних собацюг, на вигляд досить агресивних, які неспокійно кружляли навколо.

¹ Сімбруїнські гори — гірський масив на межі між Лаціо та Абрुццо, що належить до Апеннін регіону Лаціо.

— Вони такі неспокійні тому, що залишилися без роботи, — реготнув Массімо і запхав руки в кишені блискучого провощеного плаща, який укривав його від шиї і до п'ят, тоді як його голову захищав перекошений набік капелюх. Вигляд у селянина був доброзичливий. Потім він пояснив: нещодавно у нього була велика отара, а мули служили для того, щоб перевозити новонароджених ягнят, палатку та збіжжя на пасовище. Згодом довелося продавати овець потроху, а решту він зарізав по дорозі.

— Їсти щось треба, а іншого в мене не було, — розвів він руками, ніби виправдовуючись. — Собаки теж їли овечину, можливо, тому й нервуються. А ви тутешні? Я вас тут ніколи не бачив. Закурите? — запропонував, простягаючи пачку цигарок.

— Ні, дякую, — відповів я, поглядаючи на небо. Дощ зовсім ущух.

— То й добре, мені більше залишиться, — сказав Массімо жартома.

— Ми з Рима, їдемо до Лівати, а звідти — на Субіако. У нас вантаж для лікарень... — додав я, відбувшись загальними словами.

— Як добре, у лікарнях зараз усього бракує. Мало кому з хворих вдається вижити...

— Напевно, тут було зовсім пекло, — висловив припущення Квінтіно, озираючись довкола. Ті поодинокі хатини, які виднілися на схилах, радше нагадували купи руїн.

— Страшно згадати. Всі проти всіх. Збройні сутички, а зразу потому — розстріли та вбивства, то з одного, то з іншого боку. Республіканці, фашисти старого гарту, партизанські банди, німці, — одні гірші за інших, без сорому та совісті, хіба що зброя в руках і кілька патронів у кишені. Ще й зараз, хоча найстрашніше вже минуло, нікому не можна довіряти. Я про всяк випадок ще деякий час поживу в лісах, — тут він вказав на собак, що нарешті заспокоїлися і вляглися на траву, та на мулів, які почали пастися, і додав: — Товариства мені не бракує.

— Авжеж, але вівці вже закінчилися, — сказав Квінтіно. — Що їсти будете?

— Он його, — відповів чоловік, кивнувши на лоша з довгими вухами.

**

Відразу після хатин Камерати-Нова дорога змінилася. Вона перетворилася на своєрідну пішохідну стежину чи траншею, що петляла поміж пагорбами з крутими скелястими схилами; на тих схилах росли дерева, які хилилися над прірвою, і навіть думати нічого було, щоб видертися по них вантажівкою. Саме оті відрізки подобалися мені найменше і вселяли тривогу. А тому ми надійно сховали нашу машину і власними ногами вибралися стежками тварин на полонину на самій верхівці гори, щоб оглянути все навколо.

Коли я здерся нагору, Квінтіно вже давно був там. Він уважно роздивлявся ті ділянки шляху, які були вільні від рослинності й давали змогу щось побачити.

Я підійшов до нього, важко відхекуючись після підйому, і якийсь час мовчав. А він і далі вивчав невеликі долини внизу.

— Ну й ускочили ми в халепу! — промовив скрушно після того, як тривалий час розглядав одну точку.

— Що таке? — я відчув, як кров умить ударила мені в голову.

— Там далі дорогу заблоковано, перегородили возами та дошками. Напевно, якісь бандити... Якраз їх мені найменш хотілося зустріти.

— А це не можуть бути відсталі солдати або партизани?

— Навряд чи то солдати, бо військової форми я на них не бачу. Партизани — можливо, але навіщо їм перегороджувати дорогу? Та й вони зазвичай тримаються більшими загонами і добре озброєні. Я поки що налічив усього чотирьох.

— Озброєні?

— Звідси не розібрати. Можливо, в одного є рушниця на плечі.

— Яка саме рушниця?

— Професоре, звідки мені знати?! Я ж вам кажу, що звідси не розбереш! Може, мисливська.

— Отже, дрібниця, — спробував мінімізувати я, насамперед щоб заспокоїти себе самого.

— Та не дуже. Адже їх удвоє більше, ніж нас, і ми не матимемо часу, щоб розмірковувати, з якої рушниці вилетіла куля.

До його міркувань важко було придратися.

— І далеко до них? Що ви збираєтеся робити?

— Якщо по дорозі, то кілометрів зо два; а якщо навпростець, то ближче. Може, самі поглянете замість того, щоб розпитувати?

— Ні, дякую. З мене вистачить і ваших не дуже втішних слів. То що ми можемо вдіяти?

— Багато чого. Чекати тут, поки вони не заберуться звідти, але невідомо, коли це станеться. До того ж потім ми знову можемо на них наткнутися десь далі. Або повернутися назад, але потім куди? Я нізачо не поїду вдруге по тій дорозі, де ми вже проїхали раз живі й здорові. Нехай і через забобони... Та є ще й третя можливість: вкотре придумати якусь нову хитрість і поїхати їм назустріч.

— Зважаючи на вашу схидну усмішку, якраз третю ви й вважаєте єдино правильною.

— Це ви точно підмітили: єдино правильною, бо інших у нас немає. Ну ж бо, професоре, якщо й цього разу доведеться заглянути в очі смерті, принаймні розважимося. Хіба ми з вами не природжені актори?

Майже через годину ми, як двоє прочан під час паломництва, неспішною ходою дійшли до повороту, за яким мав бути завал на дорозі. Квінтіно залишив свій пістолет у щілині під кермом вантажівки, бо не хотів, аби він потрапив до рук бандитів, як би там не було; ми вже між собою називали їх так, бо були переконані, що тільки такою і

могла бути їхня роль. Я сховав свого капелюха в торбу, як найціннішу річ у світі.

Я ніс ту торбу, повісивши собі на шию, як мішок із харчами, а йдучи опирався на свого загостреного ціпка. Квінтіно чимчикував поряд, запхавши руки в кишені, наче вийшов на прогулянку.

Коли до повороту залишилося кілька кроків, мене раптом кинуло в піт і я уповільнив крок. Чомусь згадав свого батька: от він би на моєму місці завиграшки подолав усі труднощі.

— Професоре, ви тільки не зупиняйтеся, бо вони відразу щось запідозрять. Немає сумніву: вони вже помітили, що ми наближаємося. А як вискочать, то вдавайте, буцімто вас захопили зненацька.

Це було нелегко, але ми так і вчинили, коли з обох боків барикади вискочили на дорогу двоє, один із них — озброєний.

— Замріть на місці! — наказав суворо той, що з пістолетом у руці, а другий, який тримав дебелу палицю, відразу став за нами, щоб ми не втекли.

Я заляк на місці. А Квінтіно ступив два кроки вперед і виставив уперед руку:

— Гей, спокійно, спокійно. Не балуйтеся з отією штукою, а то ще пальнеш ненароком... Ви хто такі?

— Це ви хто такі? — буркнув один із двох, який тим часом почав нас обшукувати.

— Невже не видно?! Ми паломники, ось хто. Я веду старого до санктварія Страждальної Пресвятої Богородиці.

Двоє бандюганів здивовано презирнулися, чим Квінтіно враз скористався.

— Гей, хлопці, тільки не кажіть мені, що не знаєте про санктварій Страждальної Богородиці! — Тут він засміявся і продовжив: — Ви, мабуть, нетутешні, правда? Тут, у горах, через кожних півсотні кілометрів стоїть принаймні одна церква, присвячена цій особливій Богоматері. От ми й мандруємо від однієї до іншої. Цей старий хоче відвідати

їх усі перед смертю, а з цією війною доводиться прискорити паломництво, — знаєте, як воно... — Тут він знову засміявся, ще голосніше, майже істерично.

Наші охоронці не встигли й рота розкрити, як із-за кущів вискочили ще два волоцюги.

— Що тут у нас за улов сьогодні? — гаркнув старший, який виявився товстим, брудним і лютим на вигляд чолов'ягою з рушницею в руці. Тепер, коли всі четверо стояли навколо, я помітив, що решта трое були ще зовсім зеленими, майже підлітками. Здавалися дуже неохайними, а після появи того, хто мав бути їхнім ватажком, враз принишкли.

— Так, дрібнота, — сказав один із тих, що нас зупинили.

Ватажок не відповів; він кілька разів обійшов навколо нас, розглядаючи з ніг до голови. Я не міг навіть м'язом поворухнути.

— Нехай і дрібнота, зате одяг добротний, — сказав, помацавши моє пальто з шотландської вовни. — Та й у цього хлопа добра куртка.

Тоді різко відкрив мою торбу і знайшов там пляшку вина, шмат сиру та ковбаси.

— Поглянь-поглянь! — вигукнув він, і решта відразу зацікавлено кинулися до нього. Один навіть простягнув руку, однак відразу отримав по ній дулом рушниці.

— Ану, геть! Це моє! — гаркнув розлючено товстун, й інші відскочили на крок. — Може, потім заберете одяг, а про харчі я сам вирішу.

Від отого «потім» мені мороз побіг по спині.

А от Квінтіно не втратив самовладання. Принаймні так мені здавалося.

— Вибачайте, але хто ви такі? — запитав він знову незворушно.

— Ті, що з голодного краю, — відповів ватажок і вишкірився у посмішці.

— А хіба з отією рушницею ви не можете піти на полювання?

Здоровань реготнув:

— На полювання? Та в оцих скелях навіть слимаки не водяться! А нам так зручніше: сидимо собі в засідці й чекаємо. Час від часу проходять люди: хто з грошима, хто з одягом, хто з худобою... а у вас он навіть харчі є!

— Ну, якщо справа в цьому... — привітно промовив Квінтіно і водночас відступив на пару кроків. — Можна з вами поговорити, як би це мовити, наодинці?

Він уже знайшов слабіну, на яку можна було надавити: голод і жадібність ватажка.

Здорованя його запитання здивувало, однак він опустив рушницю і підійшов до Квінтіно:

— Чого тобі?

— Можемо обмінятися: ви нас відпустите, щоб ми продовжили наше паломництво, а ми вам дамо ще харчів — як оті, що в торбі. Я кажу вам по секрету: якщо ви вирішите залишити собі всю смачну здобич...

У здорованя заблищали очі, та вже через мить обличчя знову стало насупленим і лютим:

— Де вони? Якщо надумали хитрувати зі мною, я вам враз...

— Гей, отамане, спокійно, спокійно! — промовив Квінтіно, вдаючи спокій. — Ми ж не такі дурні, щоб потішатися під наведеними на нас дулами!

Тоді підняв угору вказівний палець правиці, описав ним у повітрі коло і додав:

— До того ж я й сам, як би мовити, з вашої гільдії, тобто знаю, як красти, і всяке таке.

— Ви мене не обдурите!

— Вас — ні, а от інших — запросто. Отой увесь харч, що ми так надійно сховали, де він, по-вашому, в нас узявся? Ми його взяли, а точніше — нам його доправили...

— Ви вдвох? — вишкірився насмішкувато ватажок.

— Я сам. Старий мені потрібен лише для прикриття. Я посилаю його вперед на розвідку, по селах та обійстях, щоб дізнатися, чим можна пожитись. Люди спершу

ставляться із підозрою, однак потім, побачивши, який він слабкий, жаліють, впускають до хати... Він дякує, роззирається довкола, потім мені розказує, а наступної ночі я вже сам проходжу.

— А зараз де харчі? У вас там і зброя є?

— Харчі ми сховали тут, неподалік. А от зброя — ні, зовсім немає. Бо якщо спинять солдати чи партизани, то довго розпитувати не будуть. Якщо не вірите, ходімо, я покажу...
Здоровань кивнув.

— Іди вперед. А ви, — звернувся він до своїх, що мовчки трималися на відстані, — приглядайте за другим.

— Ти що, хочеш залишити мене самого з оцими бандюганями? — пробурмотів я Квінтіно, коли той проходив повз мене.

— Я скоро повернуся, старче, — відповів Квінтіно голосно. — Зараз владною справою з командиром і підемо собі далі.

І впевнено рушив угору широким кроком, тоді як здоровань ледве встигав за ним під дощем, що знову засіяв над лісом.

**

Я не зміг ні визначити, скільки часу минуло, ні якість відреагувати. Хоча, можливо, і міг би, навіть не маючи чіткого плану дій в голові. Тому що троє молодиків, які мене охороняли, здавалися недосвідченими і заляканими їхнім ватажком. Коли той пішов слідом за Квінтіно, вони, як мені подумалось, аж полегшено зітхнули. Ми перейшли у тінь платанів, де вони насторожено перезиралися. З найближчим від мене, зовсім зеленим хлопцем, я навіть зав'язав розмову. Він, здавалося, аж зрадів нагоді комусь вилити душу. Так я дізнався, що вони — троє братів, а той, кого я прийняв за ватажка, насправді доводиться їм вітчимом. Дуже лихий на вдачу і часом навіть жорстокий. Антоніо, Савіно та П'етро — так звали братів — зовсім не хотіли обкрадати бідних людей, однак чоловік їх примушував.

Інакше суворо карав голодом. До війни вони заробляли собі на життя як лісоруби та вівчарі, а протягом останніх двох тижнів улаштовували засідки на дорозі, аби розбоєм додати якусь копійку (якщо можна так сказати) до незначних заробітків від продажу дров та молока. Був у них іще один компаньйон, із яким вони потім ділили награбоване — погонич мулів, — який згори подавав їм сигнал, коли хтось наближався. Отой компаньйон мандрував з однієї полонини на іншу, відловлював там собак-сторожів, які приглядали за отарами, щоб згодом можна було спокійно забрати собі овець. Виходить, отой триклятий Массімо нас продав. Тут я подумав про Квінтіно, про те, чи вдалася йому його вигадка, сподіваючись, що і цього разу доля повернеться на нашу користь. Зрештою, змогли ж ми пошити в дурні німецький патруль; то невже не зможемо обдурити цих чотирьох йолопів, що ховаються за старою рушницею? Звичайно, доводилося зважати на той факт, що удача не могла завжди бути на нашому боці...

Тут мої думки урвалися гуркотом вантажівки, яка наближалася. Першим почув його я, впізнавши рівномірне гуркотіння двигуна. Три брати насторожилися, схопились на ноги, готові оборонятися, хоча й розгубились через відсутність ватажка, який зазвичай віддавав їм накази. Вантажівка вигулькнула з-за рогу, уповільнила хід і поволі рухалася до нас.

— Заспокойтеся, — сказав я, — це вони.

За кермом сидів Квінтіно, ватажок — поряд із ним, хоча видно було погано, бо переднє скло запотіло і покритися дощовими краплями.

— Бачите? Все в порядку, — я намагався говорити спокійно, хоча і сам здивувався.

Квінтіно зупинився метрів за десять від загорожі на дорозі, виглянув у віконце і крикнув майже весело:

— Професоре, йдіть-но допоможіть нашому другові вилізти з кабіни, а то в нього руки зайняті харчами...

Мої охоронці збентежено презирнулись, однак, на щастя, не рушили з місця.

Я швидким кроком підійшов до вантажівки, відчинив дверцята кабіни, і Квінтіно кивнув мені, аби я залазив усередину. Як тільки я сів, він різко надавив на газ, вантажівка рвонула вперед на повній потужності і своїм міцним бампером-дзьобом розбила на друзки дошки й гілки барикади. Троє бандитів, які аж ніяк не чекали на таку атаку, ледве встигли відскочити вбік, щоб не втрапити під колеса, і від несподіванки та переляку попадали на землю.

— Гади! — крикнув їхній ватажок, і я не зрозумів, кого саме він мав на увазі: нас чи своїх спільників. Чоловік сидів поряд із Квінтіно, майже торкався його і тримав ноги широко розставленими, бо його ступні були прив'язані до нижньої частини сидіння. І руки теж були зв'язані грубим паском від його власних штанів.

— Гей, пане Смердючко, — прикрикнув Квінтіно, не зменшуючи швидкість на поворотах, — якщо не припиниш репетувати, наступного разу відлупцюю дровинякою!

Чоловік, у якого з носа текла кривава юшка, пригнічено замовк. Я не насмілювався щось розпитувати.

Ми їхали так досить довго, кілометр за кілометром, і я несподівано помітив, що починає темніти. Коли вже зовсім посутеніло, Квінтіно зупинив машину на узбіччі біля вкритого листям та гілками рівчака.

— Що ви робите? — запитав я.

— Висаджу нашого друга, від якого так смердить потом і лайном.

Не додавши ані слова, він розв'язав мотузки, що тримали ноги чоловіка прикутими до сидіння, ухопив його за пас, яким були перемотані руки, і витягнув з кабіни. В іншій руці Квінтіно стискав пістолет.

— Лізь туди, — наказав він здорованю, кивнувши на рівчак.

— Що, у воду? — перепитав той злякано.

— Авжеж, так тобі буде не жарко, а як замучить спрага, досить буде нахилитися... Професоре, подайте мені отой мотузок.

Я мовчки передав йому шматки мотузка з-під сидіння.

Квінтіно обв'язав ним чоловіка за шию, перекинув через стовбур верби, яка хилилася над рівчаком, пропустив його через зв'язані за спиною руки і паском штанів прив'язав другий край до щиколоток. Таким чином бандит опинився на колінах, не спроможний вільно рухатися. Мене вразило вміння Квінтіно так управлятися із мотузком, він ніби готував бандероль для відправки.

Тоді чоловік почав тремтіти і лаятися.

— Ви ж не залишите мене тут, гаспиди?! Тут повно диких кабанів, а я навіть захиститися не зможу!

— А ти кричи, кричи цілу ніч. Ось побачиш, вони повтікають. А як побачать тебе, то, може, приймуть за свого.

Тут він повернувся до мене і додав незворушно:

— Можемо їхати.

Спершу я вагався, поглядаючи на чоловіка в рівчаку, потім отямився і сів у кабінку. Ми поїхали далі по дорозі, на якій не виднілося ані вогника.

— Та як вам вдалося... — почав я невпевнено після тривалого мовчання.

— Обдурити його? Зрештою, це було не так уже й важко. Коли я хлопчаком знаходив пляшки з вишневою настоянкою, яку робили мої сестри, то потім уже зовсім нічого не розумів. Могли з мене навіть черевики зняти, я б усе одно не помітив. Так сталося і з нашим другом. Передчуття швидкої здобичі вдарило йому в голову. Коли я показав йому ковбаси, вино та ліки, що залишилися у ящиках, він розхвилювався, як коник-стрибунець навесні. А від вигляду машини взагалі з'їхав з глузду. Аж нетямився від думки, що може її привласнити. Господи, бачили б ви його! Він ходив довкола, розглядав її, мацав... так у мене був час узяти пістолет, підкрастися ззаду і вставити йому дуло у вухо.

— А він?

— А що йому було робити? Він зрозумів, що доведеться здатися. Спершу він мені погрожував, і я кілька разів добряче стусонув його прикладом, а тому він зрозумів: якщо спробує опиратись, я обов'язково вистрелю.

— У вас справді вистачило б духу натиснути на курок?

— Можете не сумніватися.

Виходячи з того, яким тоном він це сказав, я йому повірив.

— Скажіть, а правда, що з лісу можуть вискочити дикі кабани і напасти на нього? — запитав я, коли в уяві знову виник образ нерухомого чоловіка в рівчаку.

— Теж без сумніву. Я навмисне змусив його залізти в рівчак. З настанням темряви звірі підуть до водопою і — чао!.. З'їдять його живцем, аж до кісток.

Я мимоволі здригнувся від жаху, уявивши собі ту картину.

— Ви можете бути таким щедрим, Квінтіно, але разом із тим — і дуже жорстоким, — зітхнув я.

— У нас іде війна, якщо ви не помітили, — відповів він, не відриваючи погляду від дороги.

— Хай там як, а я маю вам подякувати, — сказав я згодом, — ви вкотре врятували нас від біди.

— Професоре, не треба мені дякувати. Все сталося так, як і мало статися. Без вас я б і досі ще був у Брессаноне із заляпанними по лікті моторною оливою руками, жував сухарі, спав у холодній камері серед німців, які останнім часом іще більше оскаженіли. Можливо, вони мене б навіть розстріляли. А так — іще трішки везіння, і ми скоро будемо на Іскії, — сказав він, поглядаючи на місяць, що визирнув із-за гори.

— Сподіваймося. Я був майже впевнений, що війна на південь від Рима вже закінчилась, а тут...

— Війна закінчиться, коли люди почнуть працювати, розважатися, гуляти з друзями на площах міст і сіл, заво-

дити сім'ї... Мир — той, справжній — у цих місцях настане ще не скоро.

Я відкинувся на спинку сидіння, витягнув ноги. Робота, сім'я, дружба — ось що справді мало цінність. Про зраду Массімо і про можливу зраду старого лісоруба, який продавав вугілля німцям, я вирішив йому не розповідати. То були випадкові епізоди, про які я швидко забув би — як про час, що пролітає повз нас і зникає позаду.

**

Після Лівати під дощем, який і не думав стихати, ми зважилися на небезпечний спуск, крутий і з різкими поворотами, що вів якраз до Субіако, де зупинилися пообідати на околиці міста в харчевні, у приватному обійсті, оточеному густим диким виноградом, під який умудрилися загнати ще й вантажівку. Нас обслуговували з великою недовірою — можливо, через те, що на мені в той час була моя вузька, хоча й трохи пом'ята форма офіцера 28-го батальйону маорі¹ і сіро-зелений капелюх із широкими полями, який я завжди тримав у руках, бо він був принаймні на два розміри завеликим.

Ми майже весь час їли мовчки; я лише іноді щось кидав Квінтіно англійською, щоб відповідати взятій на себе ролі, а він, хоч і не тямив нічого, відповідав «Yes, yes» і реготав до сліз, витираючи їх краєчком серветки. Із господарем харчевні я перемовився тільки кількома фразами, замовивши страви такою-сякою італійською, як людина, яка тільки вивчає нову для себе мову. А ще я запитав, чи далеко до Ф'юджі², а він показав мені три пальці однієї руки і закритий кулак другої: тридцять кілометрів.

— *Perfect, crazie!*

Насправді ми проїхали більше, адже й надалі дотримувалися правила уникати населених пунктів, а тому виби-

¹ 28-й батальйон Маорі — батальйон Армії Нової Зеландії, що брав участь у Другій Світовій війні.

² Ф'юджі — муніципалітет провінції Фрозіноне в регіоні Лаціо.

рали другорядні дороги через гірські схили Арчинаццо, де зустріли хіба що отари на пасовищах та вівчарів, які збирали каміння для відбудови старих кошар, що під впливом часу, зміни пір року та занедбаності через війну перетворились на руїни. Їхали дуже повільно білими шляхами через покинуті місця, які дивним чином навіювали спокій. Дощ нарешті припинився, і відразу знову потепліло, спека швидко відвойовувала собі місце, здіймаючи в повітря легкі серпанки над невеликими долинами, де в калюжах залишалася застоюна дощова вода. Потім спустилися до Ф'юджі, невеликого містечка, приліпленого на пагорбі в тіні Герницьких гір¹. Якийсь час ми їхали навмання, аж поки не наткнулися на покинуту на перший погляд лісопильню, де можна було сховати вантажівку. Квінтіно вирішив ночувати на своєму місці за кермом, щоб вартувати.

— Завжди краще відпочити менше, але бути готовим до всього, — заявив він.

А я перевдягнувся у свій цивільний одяг і подався до села, щоб купити вина та хліба. Знайшов навіть селянина, який продавав поркетту², і накупив стільки, що на батальйон мало вистачити. Пізніше Квінтіно змолотив усю за лічені хвилини, хоча й заявив скрушно, що у той період у нього зовсім не було апетиту. Говорив він це серйозно, але я відразу збагнув, що йдеться про один із його чергових жартів.

— Професоре, від усіх оцих пригод та довгої подорожі мій шлунок відмовляється працювати, — сказав він, запихаючись засмаженою шкоринкою.

Розмовляючи з селянином, котрий продав мені поркетту, я дізнався ось що: багато готелів у місті, які перед

¹ Герницькі гори — гірський масив у складі Центральних Апеннін, природна межа між двома регіонами: Лаціо та Абрुццо.

² Поркетта — традиційна страва Центральної Італії та деяких регіонів Північної Італії, що являє собою цілу тушку свині, яку вичиняють, виймають із неї всі кістки, а потім приправляють травами, спеціями і смажать понад добу на слабкому вогні.

війною приймали численних любителів термальних вод, що охоче навідувалися сюди з Рима потягом, тепер перетворили на госпіталі, адже зовсім недалеко звідси ще кілька тижнів тому пролягала захисна лінія оборони Густав, яку німці звели, щоб дати відсіч наступу союзників із півдня. Тут велися жорстокі бойові дії, мали місце розстріли цивільного населення, убивства невинних, а також сюди звозили поранених з навколишніх міст і сіл. Важкопоранені, які не мали достатньо сил для їх перевезення до Фрозіноне або Рима, і досі перебували там.

Коли я розповів про це Квінтіно, він сказав:

— Наше щастя! Адже з символами Червоного Хреста на брезенті ми зможемо проперти по вулицях на повній швидкості. Всі вирішать, що йдеться про швидку допомогу, і нас пропустять.

Наступного дня все сталося так, як він і передбачав. До Алатрі ми ледве повзли по схилах та через невеличкі села, потім виїхали на заасфальтовану дорогу, що вела до Фрозіноне, і там уже Квінтіно натиснув на педаль газу. Наддав іще більше ходу, коли побачив, що назустріч нам суне ціла колона військових вантажівок союзників. Коли вони проїжджали повз нас, я виставив через віконце руку і привітно махав їм, а Квінтіно кілька разів натиснув на клаксон, що видавав пронизливі звуки, які нагадували ревіння зголоднілого бичка.

Фрозіноне виявилось цілком зруйнованим, будинки розбомбили, а на вулицях не було ні душі; тільки невеликі загони канадських військових, стоячи біля своїх машин, контролювали перехрестя і колись важливі історичні й адміністративні будівлі, що тепер радше нагадували руїни. Серед тих об'єктів був і санктуарій Пресвятої Діви Марії Сніжної, розташований там, де колись мав бути центр міста; саме на його обгороджений напіврозваленими мурами внутрішній дворик ми загнули на ніч нашу вантажівку.

Наступного ранку Квінтіно підхопився дуже схвилюваний.

— Вам наснилося щось погане? — запитав я.

— До поганих снів я вже давно звик. Тільки трохи хвилююся, що за пів дня ми мусимо добратися до Формії; а ще непокоюся, щоб із поромом усе вийшло, як задумали. Був би в нас телефон, я міг би зателефонувати нареченому моєї сестри.

Робочий телефон ми знайшли в Террачині, вже на узбережжі, куди попрямували, щоб уникнути внутрішньої траси, де, на нашу думку, рух був більший.

До Террачини ми прибули, проїхавши через Кампо-Соріано, Авзонські гори, де з невеликого плоскогір'я здіймалися до неба скельні шпилі метрів десять заввишки, схожі на великі воскові свічки — трохи скривлені, але ще міцні. «Фаральйони¹ посеред твердої землі. Починаю відчувати запах димівки», — урочисто продекламував Квінтіно.

Ми зробили коротку зупинку в порту, щоб перекинутися кількома словами з рибалками: про війну, про важку працю, про море. Погомонівши, ми поцікавилися, чи не знайдеться часом поблизу телефону, і вони показали нам крамницю з продажу риби, зовсім неподалік, куди ми й поквапилися. Коли ми зайшли всередину, я мовчки роззирався довкола, адже був у військовій формі, а Квінтіно тим часом запитав у чоловіка за прилавком, чи можна подзвонити з нагального санітарного питання. Запитуючи, він водночас простягнув йому пачку цигарок, яку щойно поцупив у одного з рибалок. Чоловік мовчки кивнув у бік кімнати, де стояв телефонний апарат. Квінтіно набрав потрібний номер і став чекати. Через хвилину заторохтів так швидко на іскійському діалекті, що взагалі нічого не можна було второпати навіть жителям Террачини, — принаймні до такого висновку я прийшов, поглянувши на здивоване обличчя хазяїна крамниці.

¹ Фаральйони — високі морські скелі-валуни неподалік від острова Капрі, один із найвідоміших його символів.

Коли розмова закінчилася, Квінтіно повернувся до нас, махнув рукою хазяїнові, ніби віддавав честь, і коротко кивнув мені. Тоді впевненим кроком вийшов надвір, на сонце, з насолодою вдихнув свіже морське повітря.

— Все в порядку. Сядемо на борт десь опівночі. Капітанові я пообіцяв чотири тисячі лір зверху за додатковий рейс, лише для нас.

— Чотири тисячі лір?! Та немає в нас таких грошей! Вам не здається, що це забагато?

— Професоре, не будемо ж ми сперечатися за три гроші більше чи три гроші менше? Там тридцять п'ять морських миль, це приблизно шістдесят кілометрів, як по прямій дорозі. А ще й по морю, поромом, для його руху потрібне паливо і принаймні двоє моряків, які, крім роботи, ще й повинні тримати язика за зубами.

— І що?

— А те: готуйте гроші. Я ж бо знаю, що ви їх десь ховаєте.

Ми проїхали тридцять вісім кілометрів до Формії, виїхавши ще до світанку, і прибули в порт уже в сутінках. Поїздка пройшла без ускладнень. Квінтіно керував машиною обачно, адже прибережна дорога була вузька, поворот за поворотом, і зустріли ми лише кілька військових вантажівок та пару рейсових автобусів. На останньому відрізку дороги чотири приводних колеса здійснили те, що Квінтіно назвав «останнім зусиллям», звернувши на гірські ґрунтові шляхи, щоб об'їхати Гаету. Видряпавшись на вузький перевал, він зупинив машину під деревами, які росли біля церкви з маленьким монастирем, що прилягав до неї: Санта Марія делла Ноче. Будинки Формії лежали там, унизу, за кількома голими полями.

Квінтіно перетнув їх майже бігом попри темряву, а я тим часом залишився сидіти в кабіні вантажівки, яка була нашою надійною домівкою протягом багатьох тижнів.

Повернувся він години через три у супроводі чоловіка, чию голову прикрашав кумедний рожевий берет.

— Це Карміне, наречений Лізетти, — весело оголосив Квінтіно після швидкого знайомства.

Я обмежився натягнутою посмішкою. А Карміне обійшовся навіть без неї.

Карміне скочив на підніжку вантажівки і, поки ми спустилися до моря, показував напрямом, куди їхати поміж розтрощеними бомбардуванням будівлями. Круглобкий пором, який ми бачили лише в профіль, чекав на нас без єдиного вогника на борту. Коли ми були вже зовсім близько, несподівано загорілися дві лампочки, які сигналізували нам, де містки для заїзду машини.

Коли ми вже були на борту, всі вогні згасли і навіть найслабші звуки загострилися. Чути було далекий гавкіт собаки на темному схилі, ритмічний плюскіт води об борт судна, яке на перший погляд здалося мені радше простим рибальським човном, пристосованим для перевезень, а не стандартним поромом.

Капітан навіть не показався нам на очі; я зміг розгледіти тільки два темні силуети, що заклопотано вовтузилися біля швартових, а коли вони нарешті упоралися з роботою, пролунав глухий звук — то загули двигуни, — і ми повільно відчалили. Тоді буркотіння двигунів посилилось, а з ним — і швидкість судна.

Я виліз із кабіни вантажівки, оберся спиною об бухту товстих канатів, запхав руки в кишені і поглядав на непорушне небо й на землю, що повільно віддалялася.

Підійшов Квінтіно:

— Професоре, бачили, яке небо зорями всіяне? Ми вже майже вдома. Завтра снідатимемо кавою з молоком і яблучними тістечками, які пече моя сестра Розіта. А потім завалимося в трусах на терасу і будемо засмагати на сонці до півдня, поки кролик по-іскійськи засмажитья як слід.

— Треба сказати, що протягом усіх цих тижнів одного вам ніколи не бракувало: апетиту.

— Не знаю, чи ви вже втямили собі, що дитинство у мене видалося дуже важке, без їжі і без грошей. От я і надолужую як можу. До речі, можете видати мені чотири тисячі лір для капітана?

**

Квінтіно таки мав рацію: Лізетта та Розіта, які були на віллі, коли ми приїхали, справді виявилися красунями. В обох волосся чорне, як воронове крило, очі сині-сині, як море, плечі трохи похилені, а форми тіла м'які і спокливі.

Коли вони побачили Квінтіно перед дверима їхньої старої кам'яної хатини, що тулилася на скелястому березі, який з одного боку впирався у прямовисну скелю, а з другого виходив на краєчок порослого лимонами мису, то повелися так, ніби він ніколи нікуди не їздив або повернувся з дводенної екскурсії до Неаполя.

— Гей, Квінтіно, де ти пропадав? Гарно з'їздив?

— Так, Лізé, все чудово. Поїздка — теж нормально, нічого особливого.

— Авжеж, нічого особливого, — повторив я, ехидно посміхнувшись.

— А, Лізé, це професор Кавальканті, я хочу познайомити його з маркізою. Ми подорожували разом.

Лізетта повільно оглянула мене з голови до п'ят, потім від душі розсміялася.

— І ви йому довірилися? — промовила нарешті, вказуючи на брата.

— Так, а як можна йому не довіряти?

Тут Лізетта зареготала ще дужче. Розіта, яка до цього слухала мовчки, несподівано взяла мене під руку.

— Ходімо, професоре, нема чого стовбичити на сонці, я приготую вам каву. А ви прибули аж сюди пішки?

— Та ні, у вашого брата тепер є власна вантажівка. Вона стоїть отам, у тіні, — махнув я рукою.

— Он як! Зрозуміло, — відповіла вона, ніби так і треба. — А ви, виходить, його приятель?

— Не зовсім. Але щось подібне.

Дві молоді жіночки здалися мені спритними, практичними, привітними. Вже через півгодини я почувався ніби в юності, коли відпочивав на селі в регіоні Марке, де буквально купався в увазі матері, а особливо — місцевих жінок, що залюбки проводили зі мною час.

Увечері вони влаштували родинне свято, на яке прибули ще дві сестри, Кекка та Джузеппіна. Вони заздалегідь приготували вечерю маркізі, нагодували її і поклали в ліжку, довіривши нічний догляд місцевій жінці, яка до війни працювала медсестрою. Зазвичай із маркізою ночувала в сусідній кімнаті одна з сестер, однак звістка про приїзд Квінтіно швидко долетіла до вілли, і всі сестри вирішили зібратися разом і відсвяткувати цю подію.

Пригощали нас просто чудово: домашнім сиром, гострими ковбасками, яйцями, свіжими овочами, фруктами. Розіта відкоркувала глиняний жбан, покритий вологими ганчірками, й ополоником набрала легкого рожевого вина з химерною назвою «голубина лапка», тому що виноградне гроно було червонуватого кольору і за формою нагадувало пташину лапку.

Вино виявилось кислуватим, але холодним і пилося чудово. А тому після першої склянки були й інші, і вино швидко вдарило в голову — так, що наприкінці вечері, поки Квінтіно та його сестри гаряче спілкувалися, перекрикуючи одне одного на незрозумілому для мене діалекті, у мене почалися якісь дивні галюцинації. В голові замиготіли швидко-швидко, як уривки з фільму, згадки про розбиті дороги, всіяні квітами поля, просякнуті дощами схили, гірські вершини, з яких сніжними лавами скочувалися хмари, щоб потім, сягнувши підніжжя, розсіятися парою в повітрі. Блукати, губитися, кидати виклик невідомості — це був єдиний спосіб спробувати знайти дорогу додому.

— Професоре, ви недобре себе почуваете?

— Ні, Розіто, все гаразд. Майже. Це все від вина, адже зазвичай я не п'ю, а тут іще накопичена втома, яка піднімається, як лава вулкана, що от-от вибухне.

— Тоді йдіть краще в ліжко, поки не вибухнуло. Я уже приготувала для вас свою кімнату. Влаштовуйтеся зручно, а я спатиму з Франческою.

— Франческою?

— Із Кеккою. Це у нас в родині так заведено: скорочувати імена. От я, наприклад, — Іта. А ще в нас є Етта і Піна.

— А як Квінтіно?

— Ні, Квінтіно не скорочується, — розсміялася Розіта, — йому вже й так мізки вкоротило.

Мені хотілося їй заперечити, сказати, що я ночуватиму надворі або в машині, але в голові паморочилось, а руки, ноги і решта тіла не слухалися, втратили силу, як трава під вітром.

**

Наступного ранку я пішов знайомитися з маркізою Вікторією Арагонезе-ді-Кастельчикала. Лізетті, жвавій, безпосередній, спонтанній у прийнятті рішень, що вказувало на звичку віддавати накази, була притаманна певна відчайдушна хитруватість. А Кекка була набагато податливіша й мовчазніша, що робило її майже непомітною. Обидві спустилися до Вілли Каповенто дуже рано, щоб підготувати хазайку до нового дня і несподіваних візитів. Вони її викупали, вдягнули у стриманому і разом з тим вишуканому стилі, як я зміг особисто пересвідчитися пізніше, і посадили в інвалідний візок. Я прийшов до неї вже перед обідом і прогулювався у великому парку, що оточував триповерхову віллу з білосніжними стінами, оздоблену в'юнком, невеликими портиками, терасами, висячими садами й альтанками, обвитими густою рослинністю. Жива огорожа парку складалася з непроникної стіни фінікових, оливкових дерев, лимонів та мандари-

нів, порослих диким виноградом. Кущі розмарину, лавру, ожини, шипшини, люпину впереміш із миртом та дикою сунцею доповнювали картину. За такою природною перешкодою з рослинності важко було щось розгледіти в глибині парку, однак навіть їй не вдавалося перебити солоний аромат моря, що здіймався сюди зі скель під віллою. В середині тієї живої огорожі, яка дарувала надійний захист від холодного північно-західного вітру, знайшли собі затишний прихисток маленькі пташки і равлики. А на внутрішній території тишили око великі клумби з екзотичними квітами; деякі здалися мені справді рідкісними, принаймні я таких ніколи раніше не бачив. То було справжнє буяння барв і запахів — ніжних і разом з тим п'яних. Клумби розділяла ціла мережа алей, що вели до місць відпочинку, над якими для тіні було розвішено великі легкі покривала, що коливались як вітрила.

Я так замилувався щедрістю природи, що не почув легких кроків Кекки в себе за спиною.

— Маркіза чекає на вас, ходіть за мною.

Я пройшов за нею через сад, увійшов до вілли, де ми перетнули кілька величезних приміщень, що більше нагадували мені салони музеїв, де я бував у молодості. На стінах висіли картини найрізноманітніших розмірів — усі в розкішних рамах, здатні затуманити і зір, і мозок. Ледве встигаючи за швидкою, плавною ходою Кекки, я встиг розпізнати «Вакха» Караваджо, «Сатурна, який пожирає свого сина» Гойї, тіло втопленої Офелії, написане Джоном Евереттом Мілле, портрет папи Іннокентія X пензля Веласкеса.

Картини відомих митців прикрашали і внутрішні сходи, якими ми піднялися на третій поверх, куди можна було потрапити ще й за допомогою ліфта з темного інкрустованого дерева.

— Ним користується маркіза, — пояснила Кекка, ніби вибачаючись, що примусила мене підніматися сходами.

Донна Вікторія Арагонезе сиділа у вимощеному подушками інвалідному візку перед величезним вікном без штор, з якого відкривався неймовірної краси краєвид на море, а вдалині виднілася розмита лінія узбережжя Кампанї. Я відразу звернув увагу на її сиве волосся, укладене в акуратну зачіску, на три низки перлів на шиї, на вузьку блакитну сукню нижче колін. На її обличчі було зовсім мало зморщок, а великі темні очі, які нагадували мені чорний блискучий обсидіан, надавали йому особливої виразності.

Та найбільше мене вразив Квінтіно, який сидів біля її ніг; я чомусь відразу згадав портрет лорда Джорджа Браяна Браммела¹, взірець великосвітської вишуканості XIX століття. Він справді був одягнений чудово: сорочка, піджак, бездоганно напрасовані штани, начищені до блиску черевики. Аж не вірилося!

— Ось, маркізо, це той добродій, про якого я вам стільки всього розповідав зранку, — сказав хлопець, як тільки я впевненою ходою рушив до них.

Маркіза оглянула мене з ніг до голови, потім стримано всміхнулася і простягла правицю для привітання.

— Філіппо Марія Кавальканти, мені дуже приємно з вами познайомитися, — пробурмотів я. Промовляючи ці слова, я виструнчився, вклонився і приклався до ручки з поцілунком, як колись учив мене батько. Торкнувшись губами руки, я відчув різкий запах епоксидної смоли та живиці, які використовують для розведення фарб і миття пензлів.

— Піппо, — пробурмотіла вона тихо.

Я глянув на Квінтіно, який на мить закотив очі під лоба і нахилився ближче до мене.

¹ Джордж Браян Браммел, або Бо Браммел (1778–1840) — відомий денді початку XIX століття, законодавець мод та вишуканих смаків великосвітської Англії.

— Не гнівайтесь, просто вона не може цілком вимовити імена, — шепнув він.

Я опанував себе і звернувся до маркізи:

— Синьйоро Вікторіє, дозвольте мені вас так називати... Квінтіно багато розповідав мені про вас стільки всього доброго й аніскілечки не перебільшив, коли описував вишуканість вашого дому і ваші особисті мистецькі здібності.

Я трішки злукавив, але тільки для того, щоб увійти в довіру до маркізи, що задоволено кивнула і зробила знак Квінтіно, який нахилився до неї, щоб зрозуміти те, що пані шепотіла йому на вухо.

Він теж кивнув, взявся за задні ручки інвалідного візка і рушив, штовхаючи його перед собою, до дверей.

— Ходімо, професоре, маркіза із задоволенням покаже вам свою студію. Можете вважати це великою честю, адже заходити туди нікому не дозволено.

Ми пройшли через увесь дім, переходячи коридорами до численних залів, салонів, бібліотек і робочих приміщень. Навкруги була мінімальна кількість меблів, щоб залишити якнайбільше місця для картин, п'єдесталів для бюстів, маленьких мармурових та бронзових скульптур і заповнених книжками шаф. Приватні кімнати маркізи розташовувалися на четвертому й останньому поверсі, а найбільша з них була пристосована під художню студію. В усіх чотирьох стінах «приміщення, де народжуються шедеври і прибутки дому», як визначив його Квінтіно, були великі вікна, звідки можна було милуватися прекрасним парком, диким лісом, що захищав дім від зовнішнього світу, і морем, на якому в ту мить з'явилися перші ознаки скорого шторму.

Навколо я побачив мольберти різних розмірів, безмежну кількість підготованих полотен, — навіть дуже великих, виструнчених на підставках, — і шафи з десятками, сотнями баночок з фарбами. А ще кілька простих дерев'яних столів, на яких лежали пензлі, тубики, пля-

шечки з живицею, аркуші, лінійки, промокальний папір, скребки і насамперед — стоси каталогів великих музеїв світу і книжок з мистецтва. На вішалці висіли десятки фартухів і халатів без рукавів, які маркіза, можливо, вдягала, коли малювала.

— Вам тут подобається? — тихо запитала господиня. Час від часу їй вдавалося вимовити фразу цілком.

— Дуже. Тут справді чарівно. Чимось нагадує місця, де мені доводилося зупинятися під час археологічних експедицій. Я гадаю, Квінтіно вам сказав, що я за фахом — археолог.

Вона кивнула, і я продовжив:

— Ви користуєтеся пензлями, а мій головний інструмент — закруглена на краю лопата; і ми обоє сподіваємося за допомогою цих примітивних знарядь залишити по собі щось таке, що запам'ятається надовго.

— Або робимо це навіть задля простого особистого задоволення, — ледве чутно додала Вікторія.

— Особисте задоволення, шановна маркізо, — це тільки виправдання для нас самих. А насправді ми робимо все для того, щоб залишити слід після нашого перебування на цьому світі. Хоча цей слід триватиме в часі як одне зітхання.

Літня жінка на хвилину замислилась, але потім та задумливість швидко розвіялася легкою усмішкою.

— Можливо, однак поговорімо про щось інше. На те, щоб залишити ефемерний слід по собі, часу в мене залишилося зовсім мало.

Квінтіно встряв у розмову з притаманною йому практичністю:

— Донно Вікторіє, можна професору Кавальканті пожити на віллі? Щоб ми трохи розібралися з нашим планом, про який я вам розказував, а ще тому, що море дуже розбурхалось і пороми взагалі не курсують. Ви згодні?

Жінка кивнула.

— Дякую, синьйоро Вікторіє. Однак у мене є одне прохання, і я щиро сподіваюся, що ви його задовольните: можна, поки я буду вашим гостем, я приходитиму інколи до вашої майстерні, щоб подивитись, як ви малюєте? Я стоятиму тихенько і мовчатиму. Просто подивлюся.

Маркіза не відповіла. Вона повернула голову і меланхолійно поглянула у вікно. Море, що виднілося за верхівками дерев, зовсім розхвилювалося і побіліло від піни. Темні хвилі здіймалися й опадали, шум, що долітав зі скелястого берега, вже нагадував розпачливе мукання бичка.

Я зробив кілька кроків назад, розвернувся і вийшов з майстерні.

**

Вілла Каповенто справді була величезною. Кекка провела мене до крила для гостей на першому поверсі, де мені виділили велику світлу спальню з окремою ванною кімнатою (справжня розкіш!) і зашкеленими дверима, що виводили прямо в куточок завітчаного саду. Ліжко зі світлого дерева з пахучими простирадлами мене вразило: якщо лягти на нього, підклавши під спину подушки, через зашкелені французькі двері можна було милуватися клумбами, маленькими галявинками і густою середземноморською рослинністю, що служила тлом. Повітря було насичене звуками природи: шум прибою, тон якого змінювався в залежності від вітру, і жвавий спів пташок між деревами.

Відразу за французькими дверима в саду виднілася маленька зелена альтанка з дерева, завита жимолостю, де я помітив зручне крісло і столик із вулканічного каменю. Чудове містечко для відпочинку, щоб подихати свіжим повітрям, почитати, поспостерігати за мінливими формами хмаринок над головою.

Юна сестра Квінтіно, найрозважливіша та найзагадковіша, перед тим як піти, вручила мені маленький ключ на стрічці. Я взяв і запитально поглянув на неї.

— На той випадок, якщо надумаете приймати коханку... — пояснила дівчина лукаво. — Жартую, професоре, просто жарт.

— Ну що ви! Які там коханки в моєму віці! — відповів я сміючись.

— Не кажіть так. Ви такий гарний чоловік, солідний, імпозантний, елегантний.

— Це все видимість. Я всього лише стара людина з купою болячок. Та все ж поясніть: навіщо ключ?

— Якщо підете отією стежкою, там, за колючим живоплотом, знайдете маленьку зелену хвирточку на замку. Вона виходить прямо на дорогу, що веде до села. Так не доведеться обходити.

— Добре. Тоді піду куплю собі чогось поїсти.

— Поїсти? Їсти будете разом з усіма, дорогий професоре; інакше маркіза дуже образиться. А коли вона ображається, то у неї, як у всіх старих людей, псується настрій і вона стає нестерпною з усіма навколо, а насамперед — зі мною і моєю сестрою. Отже, якщо ви до нас добре ставитесь, то дозвольте вам прислужувати...

— Мені якось незручно сідати за стіл з маркізою.

— Ну, про це якраз і мови бути не може. Донна Вікторія нікого не запрошує — ще й тому, що ніколи не вгадаєш, коли вона надумає їсти, може вирішити в будь-який час або взагалі не їсти. А коли береться малювати... ми носимо їй у студію варену рибу, конину, овочі, фрукти. А вона — ніяк. Ми з Лізеттою, коли маркіза працює, самі ласуємо всіма тими делікатесами, на які вона навіть не гляне. Така смакота! Інколи замовляємо куховарці свої улюблені страви, бо знаємо, що вона і пробувати не стане.

— Можна вас попросити принаймні, щоб мені накривали тут, у цій кімнаті? Мені потрібен спокій.

— До ваших послуг, синьйоре Філіппо.

Синьйор Філіппо. Ось уже п'ятдесят років — відтоді, як прислуга моєї матері залишила домівку, мене більше

ніхто так не називав. Синьйор Філіппо. Хай там як, а це краще, ніж Піппо.

**

У перші дні мого перебування на віллі маркіза взагалі не показувалася, та і я, правду кажучи, особливо про неї не розпитував. Просто насолоджувався комфортним життям, нехай і тимчасовим. Окрім Кекки, яка приходила, щоб принести мені їжу, прибрати в кімнаті й запитати, чи не треба мені випрати одяг, я бачив пару разів Квінтіно, щоб обговорити, як і куди помістити наші мистецькі цінності: чи перемішати їх з роботами хазяйки дому, чи виділити для них окрему кімнату. Так само щодо скульптур, гобеленів та маленьких робіт. Я вирішив, що ми розмістимо наш скарб роздільно — там, де знайдемо відповідні місця, подалі від прямого світла і за можливості — від сторонніх очей, хоча до будинку, як мені здалося, сторонні вже давно не навідувалися.

Мені не терпілося вирішити всі питання і повернутися до Рима, адже зручне гостювання на віллі, як і тривала та сповнена тривоги подорож, яку нам довелося пережити, не були часткою мого звичного життя. Так само, як і люди, з якими я познайомився і які поводитися зі мною так чемно і привітно.

Одного ранку Кекка, крім молока від своїх кіз, хліба та фруктів, принесла мені записку від маркізи:

Високошановний професоре!

Вибачте, будь ласка, що я пишу Вам замість того, щоб поговорити особисто, але гадаю, для Вас очевидно, наскільки мій голос ослаб і поступово зникає разом зі здатністю складати слова у фрази. На письмі, що вимагає гнучкості рук, — так само, як у живописі, — у мене краще виходить. Таким чином, руки — це єдина частина тіла, якій мій мозок ще здатний віддавати накази і змушувати собі підкорятися. Без сумніву, Квінтіно вже вам сказав, що мій дім — у Вашому

цілковитому розпорядженні, щоб розташувати всі дорогоцінні твори мистецтва, які я маю честь приймати у себе. Отже, вирішуйте самі, як вважаєте за правильне, і дійте відповідно.

Кілька днів тому Ви ввічливо попросили в мене дозволу інколи бувати в студії, коли я малюю, а я Вам не відповіла. Повірте, причиною була не пихатість з мого боку, а обережність, якої я все ж вирішила позбутися. Я пропоную Вам угоду: Ви зможете залишатися в моїй студії і читати вголос уривки з книжок, які роками зберігаються в моїй бібліотеці і в яких переважно наводиться життєпис великих художників. У мене є очі й руки, фарби та пензлі, але я не знаю історії того, що малюю, тобто відтворюю. Ви могли б заповнити прогалини в моїх знаннях протягом цих останніх днів, що мені залишається прожити. Користуюся нагодою, щоб подякувати Вам за все, що Ви зробили для мого улюбленого шибайголови Квінтіно.

Вікторія Арагонезе

Того ж вечора Кекка віднесла маркізі мою відповідь:

Вельмишановна пані Вікторіє!

Вважатиму за честь та привілей провести час поряд із Вами і читати для Вас. До того ж це буде чудова нагода пригадати мої давні знання з мистецтвознавства. А щодо Квінтіно, маю Вам повідомити, що я зробив для нього зовсім мало, а от він для мене — дуже багато.

Філіппо Марія Кавальканті

Я пробув на Віллі Каповенто до середини серпня, сидячи по кілька годин у зручному кріслі біля одного з великих вікон студії в ті дні, коли маркіза вирішувала взяти в руки пензлі. Протягом майже двох місяців я був її особистим читальником, як то водилося у великих монастирях або при дворі синьйорів у епоху Відродження. Спершу ця роль мене трохи дратувала і викликала збентеженість,

бо я почувався дамським угодником, тобто одним із тих услужливих кавалерів, які, особливо у XVIII столітті, задовольняли всі забаганки дам. Та вже згодом увійшов у смак. Читаючи, я отримав для себе підтвердження, що життя великих художників та скульпторів ніколи не було легким, навпаки: їхні долі були сповнені пригод, пристрастей і переживань. Досить згадати Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Гойю, Караваджо або когось із тих, що жили ближче до нашого часу — Ван Гога, Гогена, Модільяні та Утрілло, не кажучи вже про єврея російського походження Хаїма Сутіна¹, який загинув у 1943 році, а в останні місяці життя мусив ховатись у лісах від нацистів. Приблизно як ми з Квінтіно.

Отже, читання вголос зовсім скоро перетворилося для мене на задоволення; щоразу мені здавалося, ніби я здійснюю подорож у часі та в історії. Окрім того, я інколи міг припинити читання на кілька хвилин і спостерігати за тим, як пані Вікторія вміло змішує фарби, звично водить пензлем по полотну то легкими і точними рухами, то енергійно та швидко, залежно від експресивності відтворюваних робіт. Їй достатньо було кілька хвилин подивитись на оригінал, наведений у каталозі або на фотографії, і вона рішуче бралася за роботу.

Мені здавалося, що маркіза не дуже дослухалася до мого читання, хоча інколи на кілька секунд припиняла роботу і згідливо кивала головою або обмежувалася тим, що з легкою усмішкою на вустах дивилась у вікно, однак вона справді мала геніальну візуальну пам'ять і бездоганне відчуття пропорцій. Їй вдавалося відобразити предмети, пейзажі, персонажів правильних розмірів, хоча й доводилося вивчати зображення оригіналу у зменшеному форматі. Малювала вона завжди без перерви, інколи навіть як у лихоманці, — так, ніби час і здатність запам'ятову-

¹ Хаїм Сутін (1893–1943) — французький художник першої половини XX століття, за походженням єврей з Білорусі, представник Паризької школи.

вати могли несподівано покинути її. Звичайно, я не був зобов'язаний виконувати своє приємне завдання щодня, міг самостійно вирішувати, коли і як довго читати, приходив до студії і виходив звідти без попередження і без зайвого шуму.

Скориставшись потайною хвірткою, я кілька разів ходив до села у своїх справах, нікого не попереджаючи. На віллі жилося справді спокійно, нічого не бракувало, всього було вдосталь. А от поза нею кругом панували відчай, апатія та бідність. Море, що оточувало острів, не змогло врятувати його від бід війни.

У одній харчевні в порту, що являла собою два перехняблених навіси з поіржавілими від солоного повітря столами, пригощали терпкуватим білим вином і смаженими морепродуктами в газетних кульках; цими молюсками я частенько ласував на обід. Я соромився, що мені носили обід до кімнати, хоча сам про це попросив. Особливо коли це робила Кекка, яка ставилася до мене дуже прихильно.

Одного вечора дівчина запитала в мене, чи не хотів би я наступного ранку, ще на світанні, піти з нею «до одного чудового місця», — так вона сказала. «Однак доведеться трішки попідніти. Ви готові до такого?»

Це правда, що я раніше казав їй про свій вік і старість, але після тяжких випробувань та пригод під час довгої подорожі з Брессаноне моє тіло (та й мій мозок теж!) замість того, щоб піддатися плину років, ніби помолодшали, повернувши собі колишню силу. Я міг би навіть повернутися на розкопки посеред пустельних скель Північної Африки і працювати там від зорі й до сутінків, навіть два місяці підряд.

— Он як! І де воно, те ваше чудове місце?

— Отам, нагорі, — відповіла вона, вказуючи кудись у зворотний від моря бік.

«Отам нагорі» здіймалася Епомео, найвища вершина острова. Вона не перевищувала восьмисот метрів, але

підйом на неї був досить важким і крутим стежиною, яка в'юнилася між буками й каштанами, а там, де ліс закінчувався, майже губилася серед заростей ожини й жимолості. Кекка повелася дуже тактовно: замість того, щоб раз-по-раз зупинятися і чекати на мене, адже я б нізачо не зміг угнатися за нею, вона пропустила мене вперед, обмежившись вказівками на кшталт «отуди», «осюди», «прямо», коли помічала, що я вагався, куди рухатися далі. Щоб вибратися на вершину, ми витратили понад три години, включно з короткими зупинками, аби перевести подих і ненадовго сховатися від сонячних променів, які набирали силу щохвилини. Я користувався такою можливістю перепочинку, щоб помилуватися красою дерев, через шати яких проблискувало сріблом море. І щоб помилуватися Кеккою, її мокрим від поту крутим лобом, високими грудьми, що швидко здіймалися від важкого дихання, волоссям такого насиченого чорного кольору, яким я уявляв зворотний бік місяця.

Коротко кажучи, дорога виявилася важкою, але того вартувала, тому що з вершини гори безсумнівного вулканічного походження з химерними скелястими шпильями відкривався дивовижний краєвид. На півночі виднілися острови Лаціо: Вентотене, а далі за ним — Понца. Якраз під нами, трохи східніше — острів Прочіда і маяк мису Мізено, за яким можна було розгледіти місто Неаполь, залив і силует Везувію в сизому серпанку. А на півдні з моря здіймався Капрі, зовсім поряд із Сорентійським півостровом, який тягнувся до нього, ніби намагався обійняти його скелясту землю, що в одній з геологічних ер їй належала, а згодом природа її відділила, перетворивши на острів.

— Гарно, правда? — тільки й запитала Кекка, надавши мені змогу насолодитися прекрасною панорамою.

— Правда. Світло, тиша і безмежний давній світ довкола, куди сягає око.

— Авжеж, навіть розмовляти не хочеться. Тут усе наче так близько, а насправді — так далеко, що здається недосяжним.

— Ви часто сюди приходите?

— Інколи. Але вперше я прийшла не сама.

— І що ви тут робите?

— Те ж саме: мрію. Тут так гарно, але я мрію поїхати звідси. Отуди, наприклад, де нічого не видно.

— Скільки вам років, Кекко?

— Двадцять п'ять. Я вже стара калоша. Хто мене захоче?

— Так, справді: пряма дорога на смітник, — промовив я з усмішкою. — Мабуть, ніколи не виїжджали з Іскії?

— Ні, навіть до Прочиди чи до Неаполя. Завжди тут.

— Якщо колись зможете виїхати, що вам хотілось би робити?

— Ой мамочко, та цілу купу всього! Купити собі красиву сукню та зручні туфлі, знайти гарну роботу, жити в місті, де багато крамниць і гарних ресторанів, навчатися. Мені хотілось би стати вчителькою.

— А досі ви десь навчалися?

— Ні. Я вмю читати й писати, бо мене навчила Лізетта по книжках маркізи.

— Можна поцікавитися: навіщо ви привели мене сюди і тепер розповідаєте про своє життя і свої мрії?

Дівчина відповіла не зразу. Мовчки оглядала панораму чи, може, дивилася ще далі, за небокрай, поринувши у свої думки. Тоді несподівано розкрила свою полотняну сумку, яку несла через плече, обережно виклала на камінь хліб, сир і пляшку з вином.

— Я поясню вам іншим разом, а зараз я зголодніла, — заявила сміючись. — Краще сядемо на траву. Склянок у нас немає; ви не проти, якщо питимемо по черзі з пляшки?

— Зовсім ні. Після того, як ми з вашим братом їли й пили в кабіні вантажівки, у сараях та посеред поля, без виделок і склянок під рукою, мене вже нічим не проймеш.

Вона знову засміялася, тоді раптом посерйознішала і промовила загадково:

— Я привела вас сюди, тому що ви — добрий і порядний чоловік, а ми в нашому домі добрих і порядних чоловіків зроду не бачили. Тому що ви дуже щедрий, — так розповідав мені Квінтіно. І тому що ви — людина чутлива, і коли я розповідаю вам про свої мрії, ви не насміхаєтеся з мене. І це дарує мені надію.

— На що?

— На те, що коли поїду звідси, то там, окрім моря та островів, зможу знайти собі когось, як оце ви, з ким мені буде добре.

— Можете навіть не сумніватися, це так само певно, як сонце, що зараз припікає мені в голову! Ось побачите: коли закінчиться війна, все зміниться на краще, і ви зможете поїхати, куди вам заманеться, знайдете собі порядного чоловіка, свою половинку.

— А як же зрозуміти, що він і є моя половинка? — запитала вона, зашарівшись.

— Це зразу відчувається, вам умить підкаже ваше серце. Та якщо бажаєте впевнитися, насамперед зазирніть йому в очі. Вони ніколи не брешуть.

Вона стелула плечима, легким порухом руки змахнула кілька крихт, що впали на її засмагли ноги.

**

Поштовим човном з К'яїї почали завозити деякі газети, хоча й нерегулярно та із запізненням на два-три дні. Найлегше було придбати «Аванті!», яка знову почала виходити відразу після звільнення Рима. Інколи мені вдавалося вихопити пару номерів у неграмотного господаря харчевні, перш ніж той устигав порвати їх на аркуші, щоб накрутити кульків для своїх смажених морепродуктів; я ніс їх додому, щоб усістися в кріслі під альтанкою і перечитати все, до останнього рядка. Читання газет викликало в мене сильні емоції, велике хвилювання, яке нерідко пере-

ростало у фізичний біль, що потім довго не вгамовувався; воно будило в мені згадки про минулі місяці, які я вважав давно забутими і похованими в найглибших шухлядках пам'яті. І мимоволі дякував Набілові й усім богам Всесвіту за те, що вони завжди були поряд. І дивувався, настільки неймовірно милостивою виявилася фортуна до мене й до Квінтіно.

Так я несподівано збагнув, що війна зовсім не закінчилася, навпаки: вона увійшла в найжорстокішу фазу. Дізнався, читаючи оті нечіткі рядки з розмитим шрифтом, що 29 червня в Чивітеллі¹, що в Валь-ді-К'яна, під час аретинської кампанії німецькі війська розстріляли 244 цивільних; що неподалік звідси, в Каврільї, в Кастельнуово-ді-Саббйоні, в Фівідзано та інших населених пунктах здійснили масові розправи над мирним населенням.

Мене трохи потішила вчитана в газетах новина, що 11 серпня союзники звільнили Флоренцію, але це, напевно, тільки ще більше розлютило скажені серця нацистів, адже наступного дня в Сант-Анна-ді-Стаццема², невеликому селі в Апуанських Альпах, вони влаштували показовий масовий розстріл сотень людей (так писалося у статті), переважно старих, жінок, дітей, навіть зовсім малих, тому що чоловіки вже подалися в ліси, щоб долучитися до партизанських загонів.

Тобто війна тривала й далі в усій своїй неконтрольованій жорстокості. У ті дні я багато думав про людей, з якими

¹ Масове вбивство в Чивітеллі — військовий злочин, масове вбивство цивільного населення в сусідніх селах Чивітелла-ін-Валь-ді-К'яна, Корнія, Сан-Панкраціо-ін-Бучине, провінція Ареццо, регіон Тоскана, відбулося 29 червня 1944 року як каральна акція німецьких військ за підтримку населенням партизанів. Відзначалося особливим цинізмом та жорстокістю, людей убивали просто в церкві під час меси. В результаті загинуло 244 особи.

² Масове вбивство в Сант-Анна-ді-Стадзема — військовий злочин, масове вбивство цивільного населення в селі Сант-Анна-ді-Стадзема, провінція Лукка, регіон Тоскана, де за три години вбили 560 осіб, серед яких багато дітей, з метою тероризувати місцеве населення і придушити партизанський рух.

ми познайомилися під час подорожі чи яких просто випадково бачили в полях або на полонинах з отарами, — усіх, хто намагався зберегти в житті хоч малесеньку іскорку надії на краще, нехай і далеко чи лише уявне.

Таким чином я, хто ціле життя був зайнятий важливими справами і, якщо подумати, проїхав через половину Італії під час війни, скептично ставлячись до поняття волі богів та фортуни, тепер почитував газети на березі моря або дрімав у розкішному саду, обласканий і нагодований, не маючи ніяких заслуг, не роблячи нічого, крім читання кількох рядків зі старих, запилюжених книжок. Люди й далі помирали щодня, Рим лежав у руїнах, моя квартира стояла порожня, робота, якій я присвятив усе своє життя, розчинилася в повітрі, а я тут ніжився на сонечку під монотонний плюскіт хвиль, наїдав живіт і няньчився з юними дівами без майбутнього. Звісно, маркіза повелася зі мною дуже гостинно, і дівчата ставилися до мене дуже привітно; Квінтіно зробив набагато більше, ніж я: він навіть врятував мені життя й не попросив нічого навзамін, і я ніколи про це не забуду. Однак мені хотілося зробити щось для знедолених: прихистити когось у своїй домівці, організувати невеличку школу, піклуватися про сусідів, допомагати чимось у відбудові міста. Зрештою, коли в минулому мені доводилося керувати робітниками під час експедицій, робота кипіла, і результати були відмінними.

Моє невдоволення розслабленим, комфортним і в певних аспектах навіть розкішним життям на Віллі Каповенто сягнуло апогею в середині серпня.

Увечері 15-го, у свято Ферраґосто, коли багато жителів сусідніх сіл збиралися на березі моря, а решта, навпаки, здиралися зі смолоскипами на схили гір, щоб краще помилуватися барвистими й гучними феєрверками, що не влаштувалися протягом останніх трьох років, я абияк позапахав до заплічника свій одяг, ретельно випраний і випрасуваний Кеккою. Наступного ранку, ще на світанні, в цілковитій тиші, яка огорнула віллу й сад, я вирушив у

дорогу, щоб повернутися до Рима, залишивши на видному місці довгого листа, написаного безсонної ночі і призначеного для Квінтіно. У тому листі я спробував висловити велику прихильність, яку відчував до нього вже давно, але так жодного разу не виявив, і причини свого від'їзду. Додав найщиріші слова подяки всій його сім'ї та господарі дому. Пояснив, що тепер мене мало турбує доля творів мистецтва, які ми насилу вивезли і зберегли.

У світі щодня без причини вбивали сотні невинних людей, і я, звичайно, не міг прожити решту своїх днів у неробстві, в чужому домі, втупившись у картину Тиціана, яку до того ж ніхто, крім мене, ніколи б не побачив. Наприкінці листа я бажав Квінтіно всього найкращого: він був незвичайним хлопцем, і на нього чекало щасливе майбутнє.

Осінь мого повернення до Рима видалася досить сірою й пустопорожньою. Перші три місяці склалися зовсім не так, як мені гадалося чи як я їх собі уявляв. Місто лежало в руїнах і злиднях; сторінки газет рябіли від повідомлень про «кипучу» політичну активність, від якої було багато гамору та дискусій, але дуже мало втілювалося на практиці, а тому я так і не знайшов якоїсь конкретної ініціативи, куди зміг би зробити свій внесок.

— Професоре, заради Бога, не морочте собі голову! Якщо затієте щось робити, на вас почнуть поглядати скося і втрапите в якусь халепу, саме зараз! Треба набратися терпіння і зачекати! — на щастя, в мене був Артемій, мій найліпший порадачник.

І довелося мені у відчаї призвичаїтися до того, щоб переважну частину часу сидіти в кріслі, слухаючи випуски новин по радіо, або прогулюватися берегом Тибру в сонячні дні, «ні з ким не вступаючи у довірчі бесіди», як наказував мені з перших днів консьерж.

Так мої дні монотонно спливали одне за одним.

Кілька разів я проходив повз величний будинок, де пропрацював багато років, але ніяких ознак діяльності

не помітив. Мені навіть здалося, що він взагалі спорожнів; тільки на вході стояв чоловік — не той, якого я бачив минулої весни, — і байдуже охороняв вхідні двері від сторонніх.

Згодом завіяв трамонтана, холодний вітер з гір, за ним прийшла зима, і я ще більше заховався у своїй домівці. Містом і далі кружляли партизанські загони з абсолютно різним політичним баченням, охоплені лютою жагою знайти у кожному зустрічному фашиста; були і різномасті *прибічники*, пройдисвіти, аферисти без совісті, поліцейські в цивільному, злидарі й солдати.

В газетах нарешті почали писати про відбудову (слабка іскорка надії!), але лише загальними фразами, без конкретики й перспектив. Відбудова — коли, як? Не було ні грошей, ані їжі, ані ліків. Та насамперед — не було конкретних проєктів та осіб, здатних їх утілити. Роботи не було, і кожен викручувався як міг. Я жив за рахунок своїх заощаджень; я чимало навідкладав, на щастя, у схованці під плиткою, але їх теж слід було обов'язково економити. Добре, що Артемії знав де купувати і вмів торгуватись, а ще багато чого привозив із села. Потім, приблизно в середині грудня, коли настали перші по-справжньому зимові дні, коли надокучливий холод проникає повсюди, я почав менше нарікати і вже не намагався вибратись зі свого примарного світу. Зрештою, я їв двічі на добу, сидів у теплі, закутавшись у ковдри, мав книжки для читання, слухав радіо, а часом під вечір ходив на прогулянку до центру. До того ж у мене була моя Ненé, яка складала мені компанію в обмін на їжу і недовгі пестоці. Більшій частині мешканців міста жилося набагато гірше.

Артемії запросив мене на Різдвяний обід. Ми влаштувалися вдвох за столом сторожки, поряд із яким за вицвілою шторкою стояла заляпана соусом плитка. Я купив солодкого вина. Він приготував пасту, котлети, додав сиру, броколі і варену картоплю. В однієї неаполітанки, яка служила консьержкою в сусідньому палаці, він навіть роздобув на десерт традиційні соррентійські

тістечка. Вони смачно пахнули анісом та лимоном і враз нагадали мені море, яке я бачив з вершини Епомео. Ми пару годин повільно їли, насолоджуючись і стравами, і приємним товариством, висловлювали гіпотези, нічого не розуміючи в політиці, що краще: монархія, анархія чи республіканський уряд, — і пліткували про мешканців нашого будинку. Таким було наше свято.

На Новий рік він поїхав до Поццальї, а я вмотивувався у ліжку відразу після дев'ятої. Послухав кілька джазових композицій, які передавали по радіо, і почав читати «Бай-дужих» Альберто Моравія; я придбав цю книжку якраз того ранку в одного букініста, бо вона мене зацікавила і коштувала мало. Я чув, що автор почав писати її, перебуваючи в Брессаноне; я уявляв, як він гуляв по березі річки Ізарко або сидів на *моїй* лавці на сонечку в парку Рапп. Прочитав сторінок десять, зрештою впустив книжку на підлогу і втупився поглядом у стелю. Мої думки з якихось химерних причин несподівано полетіли далеко, до людей, що залишилися в далекому минулому: хтозна, чи Санте, ліліпут-лахмітник, і досі живе у замку Рокка-Сіні-бальда; і чи Фабриціо, ватажок партизанського загону з Понтремолі, й досі живий. А Франческо, чернець — збирач пожертв із Сан-Коломбано, чи зміг відслужити месу на святі трудівників на вершині гори? А Альберіко Мусмечі? Як йому живеться в селі з усією великою родиною, яку треба прогодувати? Згадалися Квінтіно і його сестри, та я відразу відігнав від себе цю згадку, щоб не засмучуватися. Це б тільки посилило мій неспокій. Рівно о десятій я погасив лампу на тумбочці, і 1944-й рік завершився.

Наприкінці січня природа подарувала нам тепло, вищу температуру, якій передував західний вітер, що приніс до міста солонувате морське повітря і зграї крикливих чайок. Я став частіше виходити з дому, мої щоденні прогулянки подовшали. Регулярне харчування, пішохідні променади і повноцінний відпочинок певним чином мене омолодили,

я відчув себе у формі. Тільки мозок страждав від браку перспектив.

Одного сонячного дня я рішучим кроком вийшов за двері з твердим наміром піднятися аж до Пінчіо. Мокра бруківка весело поблискувала на сонці й засліплювала очі: це власники крамниць виливали воду з відер просто на дорогу.

Ось чому я не зміг добре розгледіти обличчя, тільки почув:

— Бач, який прудкий! Ви ще бігом побіжіть!

Я на мить заляк на місці, намагаючись роздивитися силует чоловіка, який стояв, обпершись спиною об стіну неподалік від дверей. Та сумнівів бути не могло, вже через отой насмішкуватий тон.

— Квінтіно! Що ви тут робите?!

— Проходив поряд і подумав: хтозна, чи професор Кавальканті добре почувается, чи не хворіє.

— Могли й зайти...

— Не хотів турбувати. До того ж, я поспішаю.

— По роботі? — запитав я ущипливо.

— Щоразу, коли ви намагаєтесь іронізувати, виходить у вас кепсько. Хай там як, а я таки справді тут по роботі. Скуповую покинуті й розбиті машини, ремонтую їх, а потім продаю. Тут, у Римі, стільки всякого залізяччя, що я міг би чотири чи п'ять майстерень відкрити відразу, а ще й у Неаполі і в Салерно. На Іскії автомайстерня вже майже готова, навіть вивіска «АРАГОНЕЗЕ & Ко» є, пригадуєте?

У мене щось защеміло в грудях, а тому я спробував змінити тему, втримати дистанцію, вгамувати інстинкт, який підштовхував мене обійняти його.

— Хоча вам і нема коли, проведіть мене, будь ласка, трішки, — запропонував я, вказуючи напрямок кінцем вишневого ціпка — нерозлучного напарника моїх довгих прогулянок.

— Запросто! — Він спритно відштовхнувся від стіни і пішов поряд. — Гей, не так швидко!

— Послухайте, Квінтіно, я хотів би вибачитись через те, як поїхав з вілли. Можливо, я повівся як боягуз, знаю, але я ніколи не терпів довгих прощань...

— Та не турбуйтеся, я вже давно зрозумів. Я і сам такий: коли прийняв рішення, треба зразу діяти, а не зволікати. Не доведеться марнувати час, — промовив він сміючись, знімаючи вовняний берет, насунутий низько на лоба. І я побачив його світле волосся, підстрижене йоржиком.

— Ви схожі на американського солдата... — захихотів я.

— Так і є, — відповів він і підморгнув мені, — так з ними легше домовлятися.

— Вибачте, Квінтіно, можна запитати у вас щось особисте, не впадаючи в іронію?

Він розвів руками і поглянув на небо, ніби говорив: «Давайте вже, паліть!»

— Невже всього за кілька місяців ви заробили стільки грошей, щоб купувати машини, вантажівки, мотоцикли?

— Лізетта продала ще одну картину якомусь американському офіцерові, що після війни хоче знайти собі дім на Іскії... Сімсот п'ятдесят тисяч лір! І ще одне полотно в нас збираються купити.

— Квінтіно, яку картину, яке полотно? — запитав я, і мій голос несподівано затремтів від тієї новини.

— Не знаю напевно, але не хвилюйтеся, не одне з ваших. Ті ми помітили знаками на рамах, щоб відрізнити.

— Знаками на рамах?! Та ви божевільні! Якими ще знаками?

— Та нічого особливого: зеленою крапкою, малесенькою, як головка булавки, майже не видно. Тільки ми та Лізетта про це знаємо. А тепер іще ви... Однак є одна проблема...

— Я так і знав, хай вам грець! Що за проблема?

— Справа в тому, що той американець виявився не бойовим офіцером; він за фахом антиквар, із Чикаго. І коли весь цей жах нарешті скінчиться, він, зважаючи на вигідну ціну, яку ми йому запропонували, хотів би при-

дбати інші роботи з вілли, бо переконаний, що вони оригінальні і він зможе їх вигідно продати в Америці. Здається, у нього там великий розмах. А тому нам буде потрібен хтось на допомогу — хтось такий, хто розуміється на мистецтві. Щось на кшталт адміністратора.

— От я так і знав, що ви хочете мене втягнути в якусь халепу! На мене навіть не розраховуйте! У мене й своїх справ по горло!

— Професоре, дозвольте зауважити. Ніяких справ у вас немає! Артемій, з яким я зранку трохи погомонів, сказав, що ви цілими днями сидите, зачинившись у квартирі, читаете книжки і розмовляєте з котом! Деякий час воно-то можна, але ж потім...

— Артемій і досі не навчився не пхати носа в чужі справи?! — вигукнув я, але без злості, мене навіть сміх розбирав.

— Консьєржів, які не пхають носа в чужі справи, в природі взагалі не існує, — виголосив Квінтіно, розвівши руки, і продовжив: — Повертаючись до того, про що я вам казав: ви житимете собі спокійно на віллі і вирішуватимете, кому продавати роботи і за якою ціною. Про решту, як-от відправлення, упаковка, подбаємо ми.

— Божевільні! Ви там просто всі божевільні! Я це з першого дня зрозумів! Сто чортів мені в печінку, що я вас послушав...

— Знаєте, професоре, — відповів Квінтіно ангельським голоском, — якби ви мене тоді не послушали, ми б зараз із вами не прогулювалися на сонечку, а хтозна, де були б і в якому стані. Але я мушу сказати вам іще дві речі. По-перше, ви потрібні маркізі. Вона розмовляє все менше, та, якщо я правильно все зрозумів, вона надумала перетворити одне крило вілли на своєрідний музей, куди могли б приходити відвідувачі, і хоче, щоб цим займалися ви. Не можемо ж ми самі про все дбати! До того ж, картини маркізи теж треба комусь продавати, як би вас від цього не вернуло! Якщо заробимо грошей, то, можливо, вдасться

утримувати віллу навіть після смерті донни Вікторії, чи побудувати невеликий будинок для сиріт, чи відкрити лікарню, що завжди потрібно. Слухайте, аби тільки вас потішити, відбиратимемо лише клієнтуру серед німців та американців... або ще швейцарців, які здерли з нас по три сотні лір за кожен каністру бензину... ну, ще з австрійців за те, що воювали на боці німців... Уявіть собі втіху, коли втюхаємо їм підробку Поллароло...

— Поллайоло, Квінтіно! Поллайоло!

— Ну добре, не гарячкуйте ви так... Потім є ще одна причина, що потребує вашої обов'язкової присутності в К'яїї.

— Ще одна?! І в яку ще авантюру ви хочете мене втягнути?

— Та ні, професоре, з вами нічого не трапиться. Здається, це мене хочуть втягнути в авантюру. — Тут його обличчя просвітліло. — Як тільки справи підуть угору, я збираюсь оженитися, а ви маєте бути моїм свідком.

— Ви одружуєтеся?! З Аузілією? Здається, так звати вашу наречену? Чудово, мої найтепліші вітання!

— О, бачу, пам'ять вас не підводить! Однак я збираюсь одружитись із Розою, донькою одного виробника рибальських сіток. Вона вже доросла, на п'ять років старша за мене, і в неї вже двійко готових діток. Чоловік загинув три роки тому.

— От горе! Немає такої родини, де війна б... — скрушно похитав я головою.

— Та ні, не війна, а вино. Напився і впав у море. Роза — вродлива як сонце, а малюки — жваві й розумненькі, — пояснив він задоволено. — І вже люблять усіляку техніку.

— Я дуже радий за вас. А можна поцікавитися? Чому саме мене ви вибрали за свідка?

— Професоре, за такі запитання у нас можуть і по пиці з'їздити! Це вам ясно?

— Ясніше не буває. Звернімо тут за ріг і випиймо кави.

Навесні війна увійшла в свою фінальну, але не менш жорстоку фазу: на початку квітня союзники прорвали Готичну лінію оборони, перейшли Апенніни, швидко зайняли долину По і завдяки добре організованому національному повстанню за лічені дні звільнили всю північ країни. Наприкінці того ж місяця Беніто Муссоліні розстріляли партизани, найзапекліші члени фашистського командування порозбігалися, а 2 травня в Казертті головнокомандувач німецької армії в Італії підписав остаточну капітуляцію. За два дні до того Гітлер наклав на себе руки, і це стало ще однією причиною, що призвела до закінчення війни в усій Європі.

Усе це сталося за якихось чотири тижні, люди раділи й повірити не могли, переживаючи полегшення щодо минулого і тривогу щодо майбутнього.

У Римі й далі панував цілковитий хаос, хоча до нього вже примішувалася відчутна ейфорія. Ніхто не знав напевне, звідки можна починати, і ще менше — чим усе закінчиться. Десь у середині червня листом, залишеним у надійних руках Артемія, мене викликали до мого колишнього Міністерства, яке тим часом встигло змінити назву, повернувши собі попередню. За наказом Бадольйо у травні 1944-го воно знову стало називатися Міністерством народної освіти. Я пішов, охоплений здивуванням і тривогою; мене прийняв високопоставлений член Партії Християнської демократії, що виникла зовсім недавно, і після пишної промови заявив, що мене знову приймають на роботу. Мене навіть підвищили, призначивши відповідальним за мистецьку й археологічну спадщину держави. Спершу я мав підписати угоду як зовнішній консультант, пояснив мені суворим і разом із тим ввічливим тоном політик з тоненькими вусиками і прилизаним гелем волоссям; однак уже зовсім скоро мої обов'язки мали розширитись і я мусив узяти на себе реорганізацію всієї структури Міністерства та підпорядкованих йому органів. «Справедливе

визнання ваших професійних досягнень, вашої глибокої моралі і насамперед — вашого твердого рішення не долучатися до фашистського режиму».

Коли я згодом мав розмову з секретарем політика, щоб вирішити ряд практичних питань щодо підписання угоди, то дізнався, що Альберто Мусмечі офіційно звільнено, хоча від нього вже давно нічого не чули, і що йому не збираються виплатити ні гроша з того, що йому нараховували як зарплатню.

— Він добре вчинив, що зник, — завершив розмову секретар, — інакше його, як і багатьох інших службовців, що підтримали фашизм, закували б у наручники і відправили чистити клозети у в'язниці.

**

Десь наприкінці літа 1945-го я вкотре зібрав валізи і повернувся на віллу, що стояла над мисом Карузо. Протягом останніх тижнів перед від'їздом я довго міркував про ситуацію і насамперед — про роботу, яку мені представили як надзвичайно важливу, але й досі справи не зрушилися з місця ані на крок. «Це все через бюрократію, треба набратися терпцю», — казали мені в Міністерстві. Та як можна було говорити про терпець мені, який і в попередні роки ним особливо не відзначався і який без активної діяльності з дня на день взагалі міг впасти в старече недоумство. І взагалі, якщо добре подумати, зважаючи на мою роль консультанта, мені б, звісно, не дозволили вирушити в нові археологічні експедиції, а довелося б сидіти в порожньому кабінеті, десь у самому кінці довжелезного безлюдного коридору, перекладати папки з документами, підписувати накази й розпорядження, вислуховувати прохання, скарги, отримувати запити з рекомендаціями. Тобто жити звичайним життям бюрократа. Як максимум я міг би поїхати на якийсь конгрес чи взяти участь у якомусь громадському заході. Коротко кажучи, закінчив би свою кар'єру так само, як і мій батько, що на практиці означало:

після успіху і слави зав'язнути в банальності. Я дійшов висновку, що в такому разі було б краще провести решту життя на Віллі Капенто в оточенні заспокійливої тиші, краси й любові. До того ж із перспективою створити щось нове, покласти початок новій пригоді.

**

Перш ніж вирушити, я навідався до домівки Альберто Мусмечі на віа Чивініні, що відразу за площею Евкліда. Я не думав, що він повернувся, однак він міг заїхати по щось і залишити якісь новини про себе. Однак консьерж сказав, що він його вже кілька місяців не бачив і що йому краще було б не повертатися. Бо вже приходили і розпитували про нього якісь типи, «розлючені до нестями, мабуть, комуністи чи ще хто», — уточнив він з певною часткою недовіри. І навіть якби Мусмечі повернувся, він усе одно нічого більше не знайшов би, навіть двері відімкнути б не зміг: на його розкішну квартиру наклали арешт, і туди вже давно заселилася сім'я сицилійців. «Дивні люди, — сказав консьерж, — зазвичай сицилійці такі привітні, а ці навіть не глянуть у твій бік, а в квартирі постійно товчеться купа народу, як на вокзалі... Та краще не пхати носа в чужі справи, скоро до інших квартир повернуться постійні мешканці, і тоді наведемо лад. Мусмечі був добрим чоловіком, не те що ці, які тепер живуть у його домі».

Через два дні я сів у брудний переповнений автобус і після втомливої поїздки завдовжки шістдесят кілометрів прибув до Роккаджовіне. Відразу після приїзду я зайшов до бару на центральній площі містечка, щоб запитати, чи не покажуть мені, де мешкає Мусмечі. Однак потреби в розпитуваннях не виникло, адже я застав його просто там, о третій дня, де він сидів сам-один із карафкою червоного вина на столі й затуманеним порожнім поглядом. Я мовчки всівся навпроти і довго мовчки дивився на нього. Потім налив собі на три пальці того бридкого навіть на вигляд пійла і залпом випив, намагаючись утамувати хви-

лювання і жаль, що мене охопили, коли я побачив його в такому стані. Як тільки він збагнув, хто я, то заплакав, мовчки, без схлипувань.

Мусмечі наробив мені лиха, але то вже все травною поросло; в минулому ми були вірними друзями, і коли я справді хотів зробити щось добре для когось, то кращої нагоди годі було й чекати.

На початку липня я перевіз його до Рима разом з усією родиною. Знайшов йому роботу в Анджемо Малпассі, у Верано. «ВИРОБИ З МАРМУРУ ТА ПОХОРОННІ ПОСЛУГИ» — так значилося на вивісці запилюженої майстерні, заваленої каменем та деревом.

Коли я запропонував йому це, він спершу опирався, та мені знадобилося небагато часу, щоб його переконати; я тактовно пояснив, що така робота потрібна завжди, що він матиме достойну платню, що там його ніхто не буде шукати і що для нас обох марно і непродуктивно жити згадками про славетне минуле. Треба дивитися вперед, а не озиратися назад. Я міркував так, як робив би це Квінтіно. І, так само як Квінтіно, завершив розмову іронічною фразою, обійнявши його і струснувши за плечі: «Зрештою, Альберіко, все одно будеш землю копати!» Отоді він нарешті знову всміхнувся і похитав головою.

Коли я вирішив податися на Іскію, то залишив Альберіко Мусмечі та його родині свою квартиру. Йому б не довелося платити за оренду, аж поки все не влаштувалось би. Однак я взяв з нього обіцянку, що він прийме на роботу Кекку, яка могла б доглядати літніх батьків його дружини та менших дітей. Але тільки по півдня, тому що решту дня дівчина повинна буде навчатися, а він, Альберіко Мусмечі, терпляче й наполегливо допомагатиме їй із навчанням, як і годиться скрупульозному наставникові. Такий розклад пішов би на користь обом. Зарплату їй платив би я, але про цей аспект угоди ніхто, крім нас двох, знати не повинен.

**

На Віллі Каповенто Ненé знайшла рай на землі, про який у Римі, коли ховалася по найдальших та найтемніших закутках, завжди тільки мріяла.

Від її недовірливості не залишилось ані сліду, і вона цілими днями спостерігала за горобцями, що навідувалися до саду по комашок, яких приваблювали квіти в саду. Або між одним дріманням та іншим тихою і плавною ходою дикої пантери полювала на ящірок, які грілися на кам'яній огорожі. Кілька разів я бачив, як вона ховалася на високій гілці дерева, уважно дивлячись на дроздів, що стридали в траві, а потім з висоти безстрашно кидалась униз.

Інколи пролазила через щілини в потаємній хвіртці і спускалася до берега, приношуючись до нових для неї запахів морської води. А часом я бачив, як вона походить між витягнутими на сухе човнами, вивчаючи нову територію і шукаючи риб'ячі голови, які так полюбляла. Ненé відкрила для себе сповнене барв існування і не відмовилася від своєї цілковитої незалежності. Жила новим зі своїх семи життів.

Коли я повернувся на мис Карузо і подзвонив у ворота, мене зустріли як блудного сина, як батька-емігранта, який повернувся додому після багатьох років відсутності. Сестри Квінтіно мене дуже тепло привітали і влаштували пишний обід. Маркіза задоволено всміхнулась, а Квінтіно вдавав байдужість:

— Гей, професоре, довго ж ви збиралися! Ми вже вас зачекалися!

**

Якийсь час я призвичаювався, нічим не займався, просто гуляв, вивчав територію, насамперед відвідував К'яйю, Лакоо-Амено й усі сусідні села та містечка. Дійшов навіть до мису Монте-Віко з його скелястим урвищем.

— Професоре, там небезпечно, ви до краю не підходьте, бо потрібні нам живим! — кепкував Квінтіно.

До того ж я мало що міг зробити, адже Лізетта й інші сестри були заклопотані підготовкою до весілля брата і Рози Дескальці. Роза справді була «гарна як сонце», як описав її Квінтіно того дня, коли я побачив його в Римі перед парадним свого будинку.

**

Весілля святкували дуже врочисто. День видався у деякі хвилини зворушливим, у інші — хаотичним і клопітним. Весільний обід завершився вже під вечір. Веселі розмови, музика, співи, жарти, тости, спонтанні танці... Сестри Квінтіно були такі гарні, такі вродливі, вишукано вдягнені, адже з такої нагоди позичили вбрання в одній із численних шаф маркізи, яка (так вони сказали) на різних етапах свого життя була і худорлявою, і товстою, і сухо-реброю, і пухкою, і, на їхнє щастя, нічого з одягу не викидала. Я навіть наважився запросити на вальс Кекку, яка засоромлено і щасливо повідомила, що їй запропонували роботу. «Один чоловік з великою родиною». До того ж у Римі! «Професоре, я нарешті поїду звідси!» — шепнула схвильовано мені на вухо.

— Я дуже радий, Франческо, і разом із тим мені шкода: якраз тоді, коли я перебрався сюди...

— Професоре, я потім повернуся... приїжджатиму час від часу.

— Зараз про це не думайте. В Римі у вас буде стільки справ, стільки всього пізнаєте, стільки побачите! До речі, не забувайте дивитися людям у вічі, саме очі видають їхню душу, а не слова, що злітають із губ. Погляди мають значення, а слова нічого не варті.

**

На заході сонця, втомлений, але задоволений, я повернувся до свого помешкання. Тепер у мене була не окрема кімната, а ціле крило вілли, з терасою, краєвидом на море і сад, зі спальнею, ванною кімнатою, малесенькою, але

добре устаткованою кухнею, зимовою залою з каміном і ще однією величезною світлою кімнатою. У ній на численних полицях шаф я порозставляв свої книжки; а ще там був великий письмовий стіл, за яким я міг працювати і складати проєкт нової художньої галереї. У мене був навіть свій телефон з окремою лінією. Лізетта, яку я збирався навчити азам англійської, прийматиме нових покупців, розташовуватиме гостей, що прибуватимуть з візитом, розсилатиме листи до художніх галерей та невеликих музеїв. Моїм завданням мало бути проведення перемовин. Оригінальні роботи я б, звичайно, передав до римських музеїв, як тільки ситуація в країні справді стабілізується. Але я мусив визнати, що думка про те, щоб почати «обхитувати» (навіть Лізетта без зайвої сором'язливості вживала цей термін) якихось пихатих, жадібних егоїстів з набитими кишенями, що бажають привласнити шедеври мистецтва і не ділити їх ні з ким, починала мені подобатися, хоча я ще й нікому нічого не пообіцяв.

Біля дверей, що вели на терасу, я поставив саркофаг хлопчика, який бавився з хмарами. Це була улюблена колиска Ненé, де вона солодко спала і мрійливо ніжилася. Мої двоє хлопчиків, Набіл і той, для кого саркофаг зробили, не заперечували б. Якраз їм би це сподобалося. У Північній Африці у прадавні часи всім новонародженим робили маленький поріз і капали на нього краплю кошачої крові, щоб вони росли незалежними, сміливими, допитливими і здатними вивчати окультні науки.

**

Зайшовши до помешкання, я, все ще зачумлений від вина, танців і загального весільного збудження, зняв пальто, яке вже зовсім потерлося, свій синій костюм і просидів на терасі майже годину. Тоді, прийшовши до тями, перевдягнувся у блакитні лляні штани й чисту сорочку. Задоволено оглянув себе в дзеркало, вийшов з кімнати, повільним кроком пройшов через майже всю віллу, її мов-

чазними, довгими коридорами та сходами, аж до самої майстерні. Донна Вікторія почала роботу над новою картиною. Вуглинкою прямо на полотні зробила перший начерк: у нижньому правому кутку голова, шия і спина ягняти. В ту мить, коли я увійшов, вона якраз працювала над силуетом людини, у пів оберта, з обличчям, повернутим до мирної тваринки.

— Над чим працюєте, маркізо? — запитав я стримано. Вона тицьнула вимазаним вуглинкою пальцем на пом'ятий малюнок, вирваний із якогось каталога. Ребром долоні згребла жменьку тубиків із фарбами, що майже цілком його вкривали.

— Над одним із восьми Святих Іванів Хрестителів, написаних Караваджо, — відповіла вона ледве чутно, керуючись крихтами пам'яті, яка їй ще залишалася.

— Чудово, донно Вікторіє, вибране вами полотно — один із найбільших шедеврів кінця XVI століття. Караваджо був геніальним і бунтівним митцем. — Я зазирнув у її прекрасні очі. — Чимось схожим на вас, — додав.

Вона, здавалося, на мить замислилась, а тоді її обличчя просяяло легкою усмішкою, і мене розчулила ця реакція. Донна Вікторія вже більше не могла розмовляти, але слухала, а інколи навіть розуміла. Я зручно вмовстився у кріслі, кілька хвилин дивився у вікно на потемніле море і золотаву стрічку на горизонті, утворену далекими вогнями неаполітанського узбережжя. Слухав вітер, який набрав силу і куйовдив крони дерев. Скоро він розжене хмари і звільнить від них зорі. Можливо, він навіть зможе розігнати мої сумні думки.

— Хочете, щоб я почитав вам про Караваджо? — запитав я несподівано.

Вона знову ледве помітно кивнула, адже тепер цілком зосередилась на роботі, поринувши у свій загадковий світ. Вона ні на мить не відірвала погляду від полотна і продовжувала малювати все швидше, міцно стискаючи круглий шматочок вуглинки кістлявими пальцями.

Перш ніж розгорнути біографію Мікеланджело Мерізі, тобто Караваджо, я вкотре поглянув на полотно. Обличчя Івана Хрестителя вже почало набувати притаманних йому витончених рис. Зрештою, ніхто у світі не помирає назавжди.

Подяки

Щира подяка Аліче Ді Стефано, директорці видавництва і моєму особистому тренерові, яка дбає про мене щоразу, коли я виходжу на письменницький ринг, а разом із нею — усій редакції «Фаці», яка випускає мої книжки, — «фаціозам», як я їх називаю, — де в їхньому приміщенні на віа Ізонцо в Римі я вже радо почуваюсь як удома.

Дякую Лоредані Ротундо, яка займається всіма зв'язками з видавництвами. Без неї я б нізащо не почав співробітництво з «Фаці Едіторе», без неї жоден іноземний видавець не звернув би на мене уваги.

Дякую Мануелі Рестаньйо, яка дбає про мене і яку я змусив проїхати майже через усі Апенніни другорядними шляхами (вгору-вниз, без певної мети, а лише задля самої подорожі у потрібному напрямку, як герої книги), а сам тим часом сидів, розвалившись на сусідньому сидінні, милувався пейзажем за вікном, робив фото і нотатки.

Дякую Міетті Капассо, моїй найпершій видавчині кілька років тому, яка з цієї нагоди порадила мені низку потрібних книжок, щоб поширити належним чином власні знання щодо «контрабанди» творів мистецтва під час Другої Світової війни.

Дякую Джулії Манцетті — уважній, скрупульозній, захопленій.

Дякую власникам книгарень, бібліотекарям, викладачам і вчителям, які мене підтримують, запрошують на зустрічі з читачами, а після них прощаються зі словами: «Глядіть, наступного року знову зустрінемося!»

Дякую всім моїм читачам.

Літературно-художнє видання
Франко Фаджані
ДАЛЕКИХ КРАЇВ НЕ БУВАЄ

Роман

З італійської переклала Любов Котляр

Дизайн *Вадим Карасьов*

Макет *Сашко Шевцов*

Відповідальний редактор *Галина Завалій*

Анетти
видавництво
АНТОНЕНКО

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4873 від 26.03.2015 р.

Видавець: ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»

Інтернет-магазин: www.anetta-publishers.com

Для листування: anetta@anetta-publishers.com

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута», ДК №4060 від 29.04.2011,
м. Кам'янець-Подільський, вул.Пархоменка,1,
т. 038 494 22 50, drukruta@ukr.net
Замовлення №

ФАДЖАНІ Франко

Ф 15 *Далеких країв не буває. Роман. / Переклад з італійської Любові Котляр. — Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2023. — 256 с.*

ISBN 978-617-553-006-1

Події роману відбуваються під час Другої Світової війни, навесні 1944 року. Головний герой — учений-археолог зі світовим ім'ям Філіппо Кавальканті. Міністерство культури фашистського уряду Італії відправляє його у відрядження до Брессаноне, щоб перевірити належну підготовку та пакування цінних археологічних і мистецьких творів, призначених для вивезення до Німеччини. Прибувши на місце, літній професор за неприємних обставин знайомиться з підлітком-розбишакою Квінтіно, хлопчиною з південного італійського острова Іск'я.

Зважаючи на війну в країні та напружену ситуацію в регіоні, що загрожує небезпекою їм обом, вони вирішують втекти разом до Рима і намагаються врятувати від незаконного вивезення фашистами з Італії археологічні та культурні цінності. Карколомні пригоди під час подорожі з півночі на південь допомагають таким різним за віком та походженням напарникам здружитися і пізнати справжню цінність життя, людяності, доброти.

УДК 811.131.1